

دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی



زنجیره‌ی روشنبیری

*

خاوه‌نی ئیمتیاز: شهوکه‌ت شیخ یه‌زدین

سه‌رنوو‌سه‌ر: به‌دران شه‌همه‌د هه‌بیب

ناوونیشان:

دهزگای چاپ و بلاوکردنهوهی ئاراس، گه‌ره‌کی خانزاد، هه‌ولتیر

س. پ. ژماره: ١

کورد له پاریزگای مووسل

كورد له پاريزگاي مووسل

ناوی کتیب: کورد له پاريزگاي مووسل
نووسيني: خه سرو گوران
بلاوکراوهی ناراس - ژماره: ۱۷۲
دهرهيناني هونهري: ناراس نه کره م
به رگ: شکار نه قشبه ندي
نووسيني سه ر به رگ: محمه د زاده
هه له گري: شيرزاد فه قی ئيسماعيل
سه ر په رشتيني کاري چاپخانه: ناوړه حمان مه حمود
چاپي يه که م - چاپخانه ي وه زارده تي په روهرده، هه ولير - ۲۰۰۲
له کتیبخانه ي به رپوه به رايه تيبی گشتیي رو شنبيري و هونه ر له هه ولير ژماره (۳۸۱) ي سالی
۲۰۰۲ ي دراو ده تي

خه سرو گوران

پیشهکی

ساله‌های ساله کوردستان له هه‌موو لایه‌که‌وه (کبس) ده‌کریته سهر یه‌ک له‌پیناوی ئه‌وه‌ی که‌مترین مافی کورد بد‌ریت و له‌پیناوی فراوان‌کردنی پرووبه‌ری ئه‌و نه‌ته‌وانه‌ی که مافی ئیمه‌یان زه‌وت کردووه و، له سهر حسابی کوردستان. هۆبه ئابووبه‌کانیش به‌تایبه‌تی له به‌شی خوارووی کوردستان که چالی نه‌وتی زۆری تیا‌یه له سه‌رووی هه‌موویانه. ئه‌گه‌ر ته‌ماشای شه‌ره‌فنامه‌ی به‌دلیسی بکه‌ین که له سالی ۱۵۹۶ ی زایینی نووسراوه ده‌بینین کوردستان هه‌ر له ده‌ریای هورمز (که‌نداوی فارس - عه‌ره‌بی) و عیراقی عه‌ره‌بی هه‌لده‌کشیت بۆ سه‌روه‌ه تا ئه‌رمه‌نستان و بۆ رۆژئاوا تا مه‌رعش و مه‌لاتیا و کورددا‌گی نزی‌ک لیوا‌ره‌کانی ده‌ریای سپی و ئه‌گه‌ر بگه‌رێینه‌وه بۆ سالنامه‌کانی عوسمانی که له ویلا‌یه‌تی مووسل له سالی ۱۸۹۰ و تا سالی ۱۹۱۲ ده‌رچوه و پینچ ژماره‌یان لێ چاپ کراوه ده‌بینین رێژه‌ی ژماره‌ی کورد چه‌نده له‌و شو‌پنه‌ی که ئه‌م‌رۆ خه‌لکانیک به‌ولاتی کوردستانی ناژمیرن. ئه‌نجامه‌کانی ئاماری فه‌رمی ده‌وله‌تی عیراقی سالی (۱۹۴۷ و ۱۹۵۷) یش زۆرینه‌ی رێژه‌ی کورد له پارێزگای که‌رکووک و قه‌زاقانی شیخان و قه‌ره‌قۆش و شه‌نگار و ته‌له‌عفه‌ر و خانه‌قین و مه‌نده‌لی و به‌دره به‌روون و ئاشکرای دیاری ده‌که‌ن و ئه‌گه‌ر یه‌ک نمونه وه‌ربگرین دیاره رێژه‌کانی عیراقی چه‌ند ده‌ستکاری رێژه‌ی کوردیان کردووه به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک له راگواستن و به‌عه‌ره‌ب نووسین و چه‌ند ته‌زویریان کردووه :

۱۹۹۷	۱۹۸۷	۱۹۷۷	۱۹۶۵	۱۹۵۷	
؟	؟	٪۱۰	٪۶۷	٪۷۸	شه‌نگار

خشته‌ی ژماره -۱-

رێژه‌ی کورد له قه‌زای شه‌نگار له ئاماره‌کانی سالانی (۱۹۵۷ و ۱۹۶۵ و ۱۹۷۷).

ئه‌و نمونه‌ی سه‌روه‌ه بۆمان دیاری ده‌کات که سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌ب‌کردنی خاکی کوردستان و ته‌عریب‌کردنی دانیش‌توانی چه‌ند در‌ندانه و به (منظم) ی بووه بۆ ئه‌وه رێژه‌ی کورد له ده‌وله‌تی عیراقدا سال به‌سال که‌م بکریته‌وه.

کورد له مووسل و ده‌وروبه‌ری ئه‌م شه‌ره نامۆ نییه به‌لکو زۆر له کۆنه‌وه هه‌یه و کۆنییه‌که‌ی ده‌گه‌رێته‌وه بۆ هه‌زاران سال پيش ئیستا هه‌ر له زه‌مانی ده‌وله‌تی ئاشووریه‌کان له چه‌ند تابلۆی پاشماوه‌یان باسی جه‌نگی ئه‌و ده‌وله‌ته ده‌کات له‌گه‌ڵ کورده‌کان. هه‌روه‌ها میدیه‌کانی خه‌لکی کوردستان باشترین نمونه‌ن بۆ کۆنی کورد له رۆژه‌لاتی ناوه‌راست و به‌لگه‌کانی میژوو شاهدن که چۆن میدیه‌کان فه‌رمانه‌وایان کردووه هه‌ر له کوردستانی ئییرانه‌وه تا ئه‌نادۆل. کتابی ئانا‌باسیسی سه‌رکرده و میژوونووسی یۆنانیه‌کان (کزینۆفون) که له سالی (۴۰۱ پ.ز) نووسراوه زه‌قترین به‌لگه‌یه له هه‌بوونی کورد له ده‌وروبه‌ری مووسل، ناوبراو هه‌موو ولاتی ده‌وروبه‌ری مووسلی به‌ولاتی کوردۆخ و ماد ناوبردووه.

بنه‌وه‌چه (ساللة) جیاجیاکانی فارسیش له ئه‌خمینی و پارشی و ساسانی هه‌رده‌م باکووری عیراقیان به‌ولاتی کوردوین و کوردیا ناوبردووه.

ته‌نانه‌ت له کتیبی (تاریخ الموصل) ی ئه‌بی زکریا الأزدی^(۱) یش که له سالی ۹۲۵ زایینی نووسراوه له زه‌مانی فه‌رمانه‌وایی عه‌ره‌به موسلمانه‌کان (عه‌باسیه‌کان) ده‌لێت : ده‌نگویاس گه‌بشته (أبو جعفر المنصور) ی خه‌لیفه‌ی به‌غدا که کورده‌کان له مووسل بلا‌بوونه‌ته‌وه و هه‌ره‌شه‌ی گرتنی مووسل ده‌که‌ن له زه‌مانی والی عه‌باسی مووسل (المسیب بن زه‌ییر). روون و ئاشکراشه که ده‌وله‌تی مه‌روانی کوردی (۹۹۰-۱۰۹۶ زایینی) که پایته‌خته‌که‌ی دیاره‌که‌ر و فارقین بووه ده‌سه‌لاته‌که‌ی کوردستانی تورکیا و عیراقی ئه‌م‌رۆی ده‌گرتوه تا مووسل.

میرانی بادینان و سو‌رانیس (تا سالی ۱۸۳۷) که‌م و زۆر له ده‌وروبه‌ری مووسل فه‌رمانه‌وایییان کردووه، پاشای کۆره (میر محمدی ره‌واندز) تا شه‌نگار فه‌رمانه‌وایی کردووه. هه‌روه‌ها برا کورده ئیزیدیه‌کان له دێرزه‌مانه‌وه له شه‌نگار و شیخان و ده‌وروبه‌ری مووسل نیشته‌جین.

له سه‌ره‌تا‌کانی سالی ۱۹۰۰ به‌پیتی ئه‌و ئاماره ته‌خمینیانه‌ی که تورکه‌کان و ئینگلیزه‌کان و دواتر حکومه‌تی تازه دامه‌زراوی عیراق کردوویانه کورد هه‌رده‌م زۆرینه بووه له ویلا‌یه‌تی مووسل.

(۱) أبی زکریا الأزدی، تاریخ الموصل القاهرة ۱۹۶۷.

خه ملاندنی بهریتانیا پاپورتی ئینگلیز سالی ۱۹۲۱		خه ملاندنی تورکیا پاپورتی تورکیا بۆ لۆزان		نه ته وه که مایه تیبه کانی ویلایه تی موسل	
کورده	۲۶۳۸۳۰	۴۱,۹٪ (۲)	۴۲۳۷۲۰	۵۷,۸٪ (۲)	۴۹۴۰۰۷
عهره ب	۴۳۲۱۰	۶,۴٪	۱۸۵۷۶۳	۲۳,۶٪	۱۶۶۹۴۱
تورکمان	۱۴۶۹۶۰	۲۱,۸٪	۶۵۸۹۵	۸,۳۹٪	۳۸۶۵۲
ئاشووری	-	۰٪	۶۲۲۲۵	۷,۹۲٪	۶۱۳۳۶
جووله که	۳۱۰۰۰	۴,۶۱٪	۱۶۸۶۵	۲,۱۵٪	۱۱۸۹۷
ئیزی دی	۱۸۰۰۰		۳۰۰۰۰		۲۶۲۵۷
شاریبه کان	۵۰۳۰۰۰		-		-
کوچه ره کان	۱۷۰۰۰۰	۲۵,۲۶٪	-		-
کو	۶۷۳۰۰۰	۱۰۰٪	۷۸۵۴۶۸	۱۰۰٪	۷۹۹۰۹۰

خشته ی ژماره - ۲ -

سه رزمیبه کانی ویلایه تی موسل (له سالانی ۱۹۲۱ - ۱۹۲۵)

دابه شکردنی ئیداری نه مپۆی عیراق ئهم پارێزگایه دابهش ده کاته سه ره ده قهزا؛

که ناری چه پی رووباری دجله:

۱- موسل ۲- شیخان ۳- ئاکری ۴- حه مدانیه (قه ره قوش) ۵- تلکیتف.

که ناری راستی رووباری دجله:

۶- ته له عفر ۷- شه نگار ۸- به عاج ۹- حه زهر (الحضر) ۱۰- شه رگات (الشرقاط).

جگه له قهزای حه زهر (الحضر) و شه رگات، (۳) کورد له هه موو قهزاکانی دیکه هه یه و

خاکه که ی به به شیک له کوردستان ده ژمیردرین، واته کورد له نو له م قهزایانه هه ن، له

هه ندیکیان به رپژه ی زیاتر له (۹۰٪) وه کو ئاکری و له هه ندیکیان به رپژه ی زیاتر له

(۷۰٪) وه کو شه نگار و شیخان و له قهزاکانی تریش به رپژه ی که متر و جیا جیا هه ن.

(۲) ئیزدیبه کان له گه ل کورد ژمیردراون بۆ رپژه وه رگرتن.

(۳) له ناحیه ی زابی سه ره به قهزای شه رگات که ده که ویتنه که ناری چه پی دجله بۆ لای قهزای مه خموور دانیشتووانی

کوردی هه یه و پيشووتر به شیک بووه له کوردستان.

تا نه مپۆکه ش به سه دان خانه واده ی به ره سه ن کورد هه ره له ناو شاری موسل ماون و
توانه ته وه و بوونه ته عهره ب له ترسان و له به ره هۆی ئابووری، جگه له مانه ی توانه ته وه،
هه زاره ها خانه واده ی تری کورد له ته ک برا عه ره به کانیان و کلدانی و ئاشووری و تورکمان
و ئه رمه ن له شاری خو شه ویستی موسل ژبان به سه رده به ن تا نه مپۆ.

ئه وه کتیبه ی له به رده ستی خوینه ری به رپژه هه ولیکی بچوکه بۆ چه سپاندنی شوینه
کوردیبه کانی پارێزگای موسل. له م نووسراوه دا ده مانه وی دیاری بکه ین که کورد له
پارێزگای موسل هه یه و به پشت به ستن به (ارقام و حقائق) و ناوی میژوویی و نه خشه،
هه بوونی کورد له قهزا و ناحیه جیا جیاکانی پارێزگای موسل وه کو خو ی دیاری بکه ین
(به سه لمتین).

له به شی یه که می کتیبه که کورته باسیکی میژوویی ئه وه سه د ساله رابردووی کوردستانی
عیراقمان پيشکه ش به خوینه رانی به رپژه ده که ین. له به شی دووه مدا ئه وه پیتناسانه ی که
پیتووسته بۆ ئه وه نووسراوه ده خه ینه به رچاو له گه ل چه ند زانیاری و تیبینی ئاماری و
جوگرافی پارێزگای موسل.

له به شی سیبه می کتیبه که باسی ئه وه قهزایانه ی پارێزگای موسل ده که ین که نه مپۆ
ناوچه ی ئازادن و له ژیر کۆنترۆلی حکومه تی هه ریعی کوردستان و، وردبوونه وه مان
لیرده دا به شپوه یه کی گشتی له سه ره ئه وه ناحیانه ده بیته که نزیک هیللی به یه که گه یشتنی
سنووری هه ریعی کوردستانه له گه ل هیزه کانی حکومه تی مه رکه زی عیراق.

له به شی چواره میشدا باسی ئه وه قهزایانه ده که ین که ده که ونه رۆژه لاتی شاری موسل
و رووباری دجله. هه روه ها له به شی پینجه میشدا باس له قهزاکانی ته له عفر و شه نگار و
به عاج ده که ین که ده که ونه رۆژئاوای رووباری دجله.

له دوای ئه وه ش باس له ده ره ئه نجامه کانی ئه وه دیراسه یه ده که ین و له کۆتاییشدا سی
پاشکو ی ئاماری پيشکه ش به خوینه رانی به رپژه ده که ین.

ئیتتر به ئومیدی پاشه رۆژیکی به خته وه ره بۆ گشت گه لانی عیراق له ولاتیکی ئازاد و
دیموکرات و فیدرالدا.

خوا پشت و په نامان بیته

خه سرۆ گۆزان

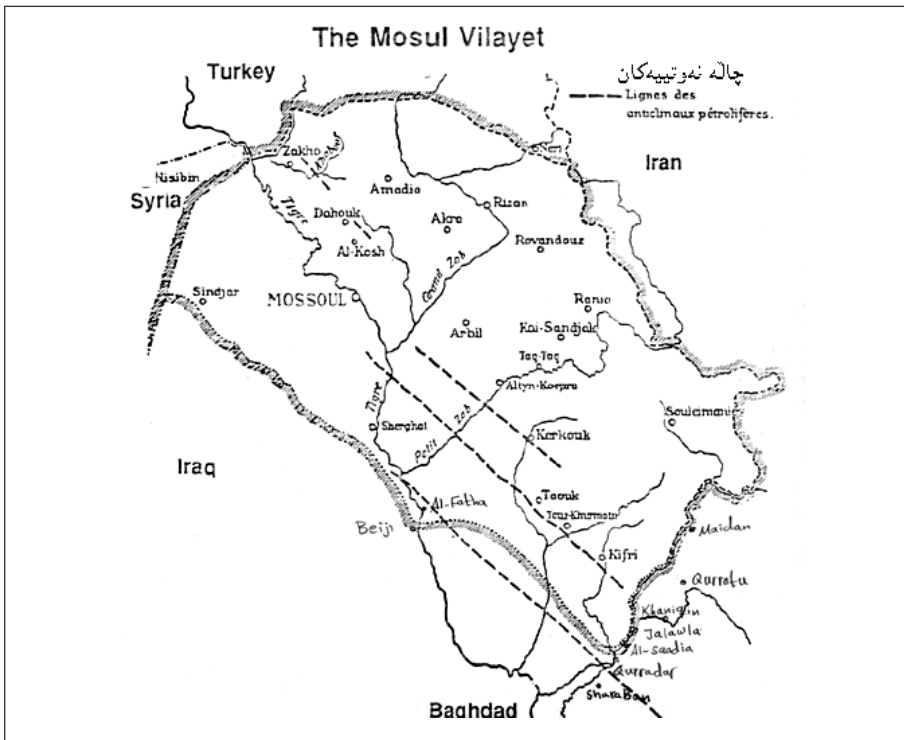
هه ولیتر - ۲۰۰۲/۱۰/۴

بهشی یه کهم

کورتە باسیکی میژووایی

کاتییک له سالی (۱۹۰۸) دا بزاقی ریفۆرمیستی تورک دهسه لاتیان گرتە دەست و چوونه پیشه وه، بزاقی (تورکیای لاو) ئەو دروشمە ی خۆی بە جێ نه هیتا که داوای ده کرد (بۆ تهوای گهلی ناو ئیمپراتۆریه تی عوسمانی یه کسانی دهسته بهر بکریت)، نه که ههر ئەوه به لێکو، ئەو گفتم و به لێنانه ی به گهلی کوردی دابوو هیچیان نه سه لماند و بگره باروگوزهرانی به رهو خراپتر ده بردن، ههر بۆیه لاوانی کورد له م بزاقه دوور کهوتنه وه و له سالی (۱۹۱۳) دا کۆمه له ی (هیقی) یان پیک هیتا، که کۆمه له یه کی نیمچه سیاسی قوتابیان بوو. دو اتیش سالی ۱۹۱۹ و ههر له ئەسته نبۆل گۆقاری (ژین) بلاو کرایه وه و ده باره ی کۆکردنه وه ی رۆشن بیریانی کورد ئەم گۆقاره رۆلێکی گه وه ی گێراوه. له و ماوه یه دا (ویلسۆن) سه رهۆکی ئەمه ریکا له (۱۱ ی تشرینی یه که می ۱۹۱۸) ئەو چواره به نده ی ده باره ی ناشتی جیهانی بلاو کرد بۆ وه و ببوو به نیشته خۆشه ی سه ره زاری هه موو رۆشن بیریان، به گوێره ی ئەو به ندانه ده بوايه دان به مافی هه موو ئەو گه ل و نه ته وه ناتورکیانه بنرایه که له ژیر ده سه لاتی ئیمپراتۆریه تی عوسمانیدا بوون و، له به نده ی دوانزه به مدا هاتوه که و:

«پێسته بواری بۆ سه ره خۆبوونی تهوای گهلانی نا تورک بدری به یی ئەوه ی ده ست له کاروباریانه وه وه ریدریت»، کاتی له سالی ۱۹۱۹ کۆنفراسی ناشتی (پاریس) به ستر، (ژهرال شهریف پاشای) کوردی خه لکی سلیمانی که پیشووتر بالۆتری ده وله تی عوسمانی بوو له ده وله تی سوید سه به رهت به دامه زراندنی ده وله تیکی سه ره خۆ بۆ گه لی کورد یاداشتنامه یه کی به و کۆنفراسه پیشکه ش کرد، له لایه کی دیکه وه و ههر له هه مان سالد و له پیناو کوردستانیکی نازاد و سه ره خۆدا له کوردستانی باشوور (کوردستانی عیراق) کوردان به سه ره کردایه تی شیخ مه حموودی حه فید راپه رینیکی مه زنیان له دژی ئینگلیزه داگیرکه ره کان به ریا کردبوو، به لام شیخ له شه ره کاندایه برینداری دیل ده کری و ئینگلیزه کان بۆ هیندستان دووری ده خه نه وه، له ۱۹ نیسانی ۱۹۲۰ دا کۆنفراسی (سان ریۆ) ده به ستری و له وێ ولاته هاو په یمانه کانی ناو جهنگی یه که می جیهانی له سه ره دابه شکردنی خۆ ره لاتی ناو هراست له ناو خۆ یاندا پیک دین.



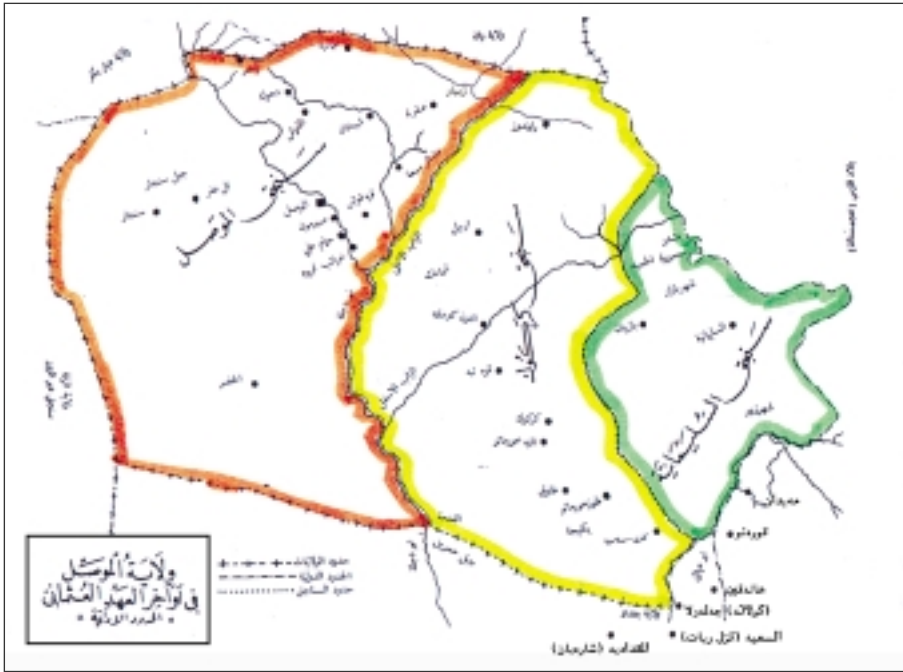
نەخشە ی ژماره ۱ -

ویلایه تی مووسل تا سالی ۱۹۱۸

له ۱۰ ی ئابی (۱۹۲۰) په یماننامه ی سیقه ره ئیمزا کرا^(۴)، له کۆبوونه وه کانی ئەو په یماننامه یه دا ژهرال شهریف پاشا سه ره کردایه تی وه فدی کوردی کردوه، به شیکی زۆری ده قی ئەم په یماننامه یه به ئیعتراف کردن به مافی نه ته وایه تی ئەو گه له ناتورکانه وه په یوه ست بوو که له ژیر ده سستی عوسمانییه کاندای بوون، به نده کانی (۶۲، ۶۳، ۶۴) ی ئەو په یماننامه یه به مه به سستی دامه زراندنی ده وله تیکی تاییه ت بۆ گه لی کورد و پیکه ییتانی کوردستانیکی سه ره خۆ، زه مینه یه کی له باربان ره خساندبوو. به گوێره ی ئەو به ندانه

(۴) ئەو لایه نانه ی که په یمانی سیقه ریان ئیمزا کرد ئەمانه بوون:

به ریتانیا و ئیتالیا و فه ره نسای و یۆنان و رۆمانیا و یۆگسلافیا و چیکۆسلۆفاکیا و پۆلۆنیا و به لژیکا و ژاپۆن و ولاته یه کگرتوه کانی ئەمه ریکا و جیجاز و ئەره منستان و تورکیا و ئیران.



نەخشەى ژمارە ۲-
 ویلايه‌تى مووسل له كۆتايى سەردەمى عوسمانیدا
 (سەرچاوه: موسوعة الموصل الحضارية المجلد ۴ الموصل ۱۹۹۲)

دەولەتییكى سەریه‌خۆی ئۆتۆنۆمی بۆ خۆیان داڕمەزرین و، پاش ماوه‌ی سالتیک دەولەتە ئۆتۆنۆمییه‌که‌ وه‌کو دەولەتییكى سەریه‌خۆی کوردی داڕمەزریت، واتە دەولەتیک بیت پیکهاتیت له کوردستانی تورکیا و ویلايه‌تى مووسل (هەر پینج پارێزگای ئیستا، مووسل هه‌ولێر و که‌رکوک و سلیمانی و دهۆک)، به‌لام ئەو سەرکه‌وتنانه‌ی مسته‌فا که‌مال پاشا له‌ بوا‌ری سەریازیدا به‌سەر هه‌یزه‌کانی یۆناندا به‌دهستی هه‌ینان و دواتر له‌ ۲۴ی ته‌موزی ۱۹۲۳ دا که‌ په‌یماننامه‌ی لۆزان له‌ نیوان تورکیا و ده‌ولەتە هاوپه‌یمانه‌کاندا ئیمزاکرا، وای کرد رینگا نه‌دا به‌ئەو به‌ندانە‌ی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ر جیبه‌جی بکریت، که‌ تاییه‌ت بوون به‌کوردستانه‌وه‌، په‌یماننامه‌ تازەکه‌ مافی ئەوه‌ی به‌تورکیا دا چۆنی ده‌ویت وا له‌ کوردستانی باکوور بکات. له‌ جیاتى به‌نده‌ گرینگه‌کانی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ر، که‌ مافی به‌کورد ده‌دا ده‌ولەت‌ى سەریه‌خۆ بۆ خۆیان داڕمەزرین له‌ په‌یماننامه‌ی لۆزاندا به‌دوو به‌ندی

پيوست بوو له‌و به‌شه‌ی کوردستان که‌وا له‌ ژێر ده‌سه‌لاتى ده‌ولەتە تازەکه‌ی تورکیا بوو ده‌ولەتیک بۆ کورد پیک بیت، به‌مه‌رجیک پاش تپه‌رپوونی سالتیک دواى پیکهاتیناى ئەو ده‌ولەتە کوردیه‌دا (کوردستانی سەریه‌خۆ) ده‌بی (ویلايه‌تى مووسل) یشی به‌خریته‌ سەر (واته‌ ئەو به‌شه‌ی کوردستان که‌ ئیستا سەر به‌عیراقه‌)، به‌مانایه‌کی دیکه‌ په‌یماننامه‌که‌ دانى به‌سەریه‌خۆیی و به‌کبوونی کوردستانی عیراق و کوردستانی تورکیا دانابوو. تا ئەو کاته‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهان کۆتایی پێ هات و دواتر ئیمپراتۆریه‌تى عوسمانی هه‌لۆه‌شپنرایه‌وه‌ زیاتر له‌ نیوه‌ی ولاتی کوردان (کوردستانی تورکیا و عیراق و سوریاى ئیستا) وه‌کو هه‌موو ولات و ناوچه‌کانی دیکه‌ی خۆره‌ه‌لاتى ناوه‌راست سەریه‌ ئیمپراتۆریه‌تى عوسمانی بوون، ئەو به‌شه‌ی کوردستان که‌ دراوه‌ به‌عیراق، جاران پیتی گوتراوه‌ ویلايه‌تى مووسل، پیشتر سوپای ئینگلیز هه‌ردوو ویلايه‌تى به‌سره‌ و به‌غدا، واته‌ (عیراقى عه‌ره‌بی) داگیر کردبوو، له‌ سالی کۆتایی جه‌نگی جیهانییدا (سالی ۱۹۱۸) (ویلايه‌تى مووسل) یشی خسته‌ ژێر ده‌ستی خۆیه‌وه‌، به‌وجۆره‌ به‌ریتانیا راسته‌وخۆ هه‌ر سێ ویلايه‌ته‌که‌ی به‌رتوه‌ده‌برد، دواتر به‌ریتانییه‌کان له‌ هه‌ردوو ویلايه‌تى به‌غدا و به‌سرا ده‌ولەتییکیان پیکهاتینا که‌ ناونرا به‌عیراق، ئەوه‌ش به‌گوتیه‌ی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ر کرابوو. که‌چی به‌نده‌کانی تاییه‌ت به‌کورد و چاره‌نوسی کورد هه‌روه‌کو مه‌ره‌که‌بی سەر کاغه‌ز مایه‌وه‌ و له‌ ژووری کۆبوونه‌وه‌ی ولاته‌ هاوپه‌یمانه‌کان زیاتر نه‌چوونه‌ ده‌ره‌وه‌. به‌و شتیه‌یه‌ ولاتی کوردان به‌سەر ئەو ده‌ولەتانه‌ دا به‌ش کرا، که‌ به‌گوتیه‌ی په‌یماننامه‌ تازەکه‌ دروست ببوون و، به‌شیکى بچووکى کوردستانیش به‌ده‌ولەتە تازەکه‌ی سوریاوه‌ لکینرا، ده‌ولەت‌ى تورکیاش که‌ له‌سەر پاشماوه‌ی ئیمپراتۆریه‌تى عوسمانیدا دروست ببوو، به‌شه‌ هه‌ره‌ زۆری کوردستانی عوسمانی به‌رکه‌وت، به‌شیکى بچووکى دیکه‌ی کوردستان که‌وته‌ ناو سنووری یه‌کیته‌ی سوڤیه‌ته‌وه‌ که‌ له‌ سالی ۱۹۱۷ پاش رووخانی ده‌سه‌لاتى ته‌زازه‌کانی رووس و به‌رپا‌بوونی شوڤشی کۆمونیست دروست ببوو. هه‌رچی ئەو به‌شه‌ی کوردستانیش بوو، که‌ سەر به‌ولاتی فارسه‌کان بوو هه‌ر له‌ ژێر ده‌سه‌لاتى ئەواندا مایه‌وه‌، دواتر ولاتی فارسیش ناوه‌که‌ی گۆرا به‌ئیمپراتۆریته‌ی ئیرانی. پاش دا به‌شکردنی کوردستان سمکۆی شاک یه‌کیک بوو له‌و سەرکرده‌ شوڤشگێرانه‌ی کورد که‌ له‌ نیوان سالانى (۱۹۲۰-۱۹۳۰) دا له‌ ناوچه‌ی (ورمێ)ی کوردستانی ئیراندا سەری هه‌لدا. چاره‌نوسی باشووری کوردستانیش (ویلايه‌تى مووسل) له‌ سەره‌تاوه‌ به‌به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستانه‌وه‌ به‌سترابۆوه‌، ئەوه‌ش له‌ رینگه‌ی په‌یماننامه‌ی سیقه‌ری سالی ۱۹۲۰ هه‌، ئەو په‌یماننامه‌ی مافی ئەوه‌ی به‌کورد دا‌بوو

سهریپیی تازه قهره بووی بئنده گرینگه کانی پهیمانامه‌ی سیقه‌ریان داوه‌ته‌وه، ئەوانیش بئنده‌کانی (۳۸ و ۳۹)ن ئەو دوو بئنده بریاریان له‌وه داوه ده‌بی تورکیا ریز له‌که‌مه نه‌ته‌وايه‌تی و ئاینییه‌کان بگرئ، به‌لام به‌هیچ جزئیک ناوی ئەو که‌مینانه‌ی نه‌هیناوه، ئەمه‌ش هۆکارێکی سهره‌کی بوو بۆ به‌ریابوونی شۆرش و راپه‌رپینی یه‌ک له‌دوا‌ی یه‌ک له‌ کوردستانی باکووردا، ئەوه‌بوو له‌ سالی (۱۹۲۵)دا شیخ سه‌عیدی پیران شۆرشێکی به‌ریاکرد، له‌ سالی ۱۹۳۰ ئیحسان نوری پاشا سه‌رکرده‌یه‌تی شۆرش (ئارارات)ی کرد، دواتریش شۆرش سالی ۱۹۳۷ی (ده‌رسیم) بوو که‌ سه‌ید رەزا سه‌رکرده‌یه‌تی ده‌کرد.

بەم جۆره‌ مه‌سه‌له‌ی کوردیان له‌ یه‌ک هه‌له‌شاند و له‌ نیوان پینج ده‌وله‌ تدا (تورکیا و ئیران و عێراق و سوریا و یه‌کیته‌ی سوڤیه‌ت) به‌هه‌له‌په‌سه‌ردراوی مایه‌وه، ئەم دابه‌شکرده‌نی خاکی کوردستان بووه‌ له‌مپه‌رێکی گه‌وره‌ له‌به‌رده‌م پیتشکه‌وتنی کورد و، هه‌ر ئەو کۆسپه‌ش بوو ریتگه‌ی نه‌دا هه‌تا ئەمڕۆ ده‌وله‌تێکی کوردی سه‌ربه‌خۆ بۆ کورد دابه‌زیت، چونکه‌ پینج ده‌وله‌ت کوردستانیان له‌ ده‌ستدایه‌ و هه‌ر یه‌که‌شیان له‌ هه‌ولێ ئەوه‌دان له‌ ناو خۆیاندا گه‌لی کورد بتویننه‌وه، هه‌ر یه‌که‌یان به‌شێوازی تابه‌ته‌ی خۆیان و چۆن بۆیان گونجاو بێت له‌م باره‌یه‌وه‌ که‌مه‌تر خه‌مییان نه‌کردوه، جا له‌به‌ر ئەوه‌ی لێرده‌ا ئیمه‌ ده‌مانه‌وێت چۆنیه‌تی به‌رپه‌وه‌چوونی بارو‌دۆخی کوردستانی عێراق زیاتر له‌ به‌شه‌کانی دیکه‌ باس بکه‌ین، هه‌ر بۆیه‌ ته‌نیا بارو‌دۆخی کوردستانی عێراق ده‌خه‌ینه‌ روو، هه‌ر له‌ سالی ۱۹۲۱ه‌وه، که‌ ده‌وله‌تی تازه‌ی عێراق دامه‌زرێنا و دواتر به‌شێکی کوردستانی پێوه‌ لکێنا.

پاش گوشارێکی جه‌ماوه‌ری و به‌هۆی توندبوونی ناکوکی نیوان ئینگلیزه‌کان و تورکیا له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی باشووری کوردستان (ویلايه‌تی مووسل)، له‌ سالی ۱۹۲۲دا ئینگلیزه‌کان شیخ مه‌حمودی سه‌رکرده‌ی کوردانیان له‌ تاراوگه‌وه‌ بۆ کوردستان گێراوه‌وه‌ و، له‌ مانگی ديسه‌مه‌ری هه‌مان سالدا، له‌ به‌یاننامه‌یه‌کی هاو‌به‌شدا هه‌ردوو حکومه‌تی ئینگلته‌را و حکومه‌تی عێراقی دامه‌زراندنی حکومه‌تێکی کوردیان راگه‌یاند، ئەمه‌ی خواره‌وه‌ ده‌قی به‌یاننامه‌یه‌:

«هه‌ردوو حکومه‌تی خاوه‌ن شکۆی به‌ریتانی و حکومه‌تی عێراقی دان به‌و مافه‌ی کورده‌کانی ناو چوارچێوه‌ی سنووری عێراقدا ده‌نیت و، ریتگه‌یان پێ ده‌دات له‌ ناو چوارچێوه‌ی ئەو سنووردا حکومه‌تی کوردی دابه‌زرین، هیواشیان وایه‌ ته‌واوی کوردان به‌جیاوازی توخمه‌کانیا نه‌وه‌ له‌ زووترین کاتدا له‌سه‌ر ئەو شێوازه‌ کۆک بن که‌ بۆ

حکومه‌ته‌که‌یانی ئاره‌زوو ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها بۆ دیاریکردنی ئەو سنووره‌ی که‌ ده‌یانه‌وێت سنووری حکومه‌ته‌که‌یان بێت و، به‌مه‌به‌ستی باسکردنی په‌یوه‌ندییه‌ ئابووری و سیاسیه‌کانیشیان له‌گه‌ڵ هه‌ردوو حکومه‌تی ئینگلته‌را و عێراقدا، ده‌بی نوێنه‌ره‌ به‌رپه‌سه‌کانی خۆیان بۆ به‌غدا بێنن».

دواتر و له‌ کاتی په‌یماننامه‌ی لۆزان، ئینگلیزه‌کان باوه‌ریان بۆ دروست بوو که‌ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تێکی سه‌ربه‌خۆی کوردی له‌ کوردستانی عێراقدا (ویلايه‌تی مووسل) له‌ هه‌موو که‌سه‌یک زیاتر رووسه‌کان که‌لکی لێ وه‌رده‌گرن، هه‌ر بۆیه‌ مه‌سه‌له‌که‌یان پشت گوێ خست و بیرو‌هه‌ی دامه‌زراندنی ده‌وله‌ته‌که‌شیان له‌ناو برد، به‌م جۆره‌ مه‌سه‌له‌ی ویلايه‌تی مووسل له‌ نیوان تورک و ئینگلیزه‌کاندا به‌هه‌له‌په‌سه‌ردراوی مایه‌وه، چونکه‌ به‌هۆی ژماره‌یه‌ک هۆکاری سیاسی و میژوویی و جوگرافی و ئابووری و سه‌ربازیه‌وه‌ هه‌ردوو لا ده‌یانویست ویلايه‌تی مووسل له‌ ژێر ده‌ستی خۆیاندا بێت، تورکیا داوای کرد له‌ ویلايه‌ته‌دا راپرسییه‌ک بکریت، به‌لام ئینگلیزه‌کان رته‌یان کرده‌وه، چونکه‌ له‌وه‌ ده‌ترسان ده‌ره‌نجامی ریفراوندومه‌که‌ به‌پیتچه‌وانه‌ی ویستی ئەوانه‌وه‌ بێت که‌ ده‌یانویست به‌عێراقیه‌وه‌ بلکێن، دیاره‌ ژماره‌ی عه‌ره‌ب له‌ ویلايه‌تی مووسلدا که‌مینه‌یه‌کی بچووکیان پێک هینا، له‌ کۆتاییدا مه‌سه‌له‌که‌ کرایه‌ کیشه‌یه‌کی نیوده‌وله‌تی و خرایه‌ به‌ر ده‌ستی (کۆمه‌له‌ی گه‌لان - عصبه‌ الامم) تا له‌وئ توتوئ بکریت و داوا و گوشه‌نیگای دانیشته‌وانه‌که‌شی له‌ به‌رچاو بگیردیت، هه‌ر وه‌کو برگه‌ی سێیه‌می په‌یماننامه‌ی لۆزان داوای ده‌کرد، له‌و کاته‌دا شیخ مه‌حمودی حه‌فید له‌ دوا دواییه‌کانی سالی ۱۹۲۳ له‌ دژی ئینگلیزه‌کان سه‌رله‌نوئ راپه‌رییه‌وه‌ و شۆرش به‌ریا کرده‌وه‌ و خۆی وه‌کو پادشای کوردستان ناساند و بۆ پشتیوانی کردنیش په‌یوه‌ندی به‌ (سمکوئ شکاک)ه‌وه‌ کرد، که‌ له‌ دژی ده‌سه‌لاتدارانی ئیرانی هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای سالانی بیسته‌کانه‌وه‌ سه‌رکرده‌یه‌تی بزافی کوردی له‌ ئیرانه‌وه‌ ده‌کرد و، داواشی لێ کرد بێته‌ ریزی راپه‌رینه‌ تازه‌که‌ی شیخه‌وه‌، دیاره‌ ئەو رێ و شوینه‌ تازانه‌ ئینگلیزه‌کان رته‌یان کرده‌وه‌ و سه‌رله‌نوئ له‌گه‌ڵ شیخ مه‌حموددا ناکۆکیان که‌وته‌وه‌ نیوان، هه‌ر بۆیه‌ سالی ۱۹۲۴ ئینگلیزه‌کان په‌لاماری سلیمانی پایته‌ختیان دا و سه‌رله‌نوئ داگیریان کرده‌وه‌ و شۆرشه‌که‌شیان خامۆش کرد، شیخ مه‌حمودیش هانای بۆ چیاکان برد، ئەمه‌ له‌ لایه‌ک، له‌سه‌ر ئاستی دیپلۆماسییش له‌ (۱۶ی یه‌نایری ۱۹۲۵) کۆمیسسیۆنێکی تابه‌ته‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لان گه‌یشه‌ به‌غدا که‌ ئه‌رکی سه‌ره‌کی توتووکردنی مه‌سه‌له‌ی ویلايه‌تی

مووسل بوو، لیژنه که وردیونوه و توژیینه وهی خۆی له کوردستانی عێراقدا دهست پیکرد و سهردانی کهرکووک و سلیمانی و ههولیر و مووسل و قهزا و ناحیه کانیانی کرد، پاش ئه وهی ئه رکه کانی خۆی به جی گه یاند، کۆمیسسیۆنه که بۆ ژنیف گه پرایه وه، له ۱۶ یولیۆی ۱۹۲۵ راپۆرتیکی کۆتایی به کۆمه لهی گه لان پيشکesh کرد و تیايدا بریاری له وه دابوو که وا له ویلايه تی مووسلدا کورد نزیکه ی ۷۰٪ پیک دههین و، واته زۆرینه ی ره هان و، ئه وان نه عه ره بن و، نه تورکن، به لکو به زمانیکی ئاری قسه ده که ن و له بهر ئه وه گه ر به لگه ی بوونی ره گه زی و ئیستی له یه کلاکردنه وهی کیشه که دا له بهر چا و بگیردریت پیوسته کورد ده وله تیکی سه ره خۆیان بۆ دا به زینیت، به لام وه کو ناشکرا به بیره نه وته کانی کهرکووک و مووسل له بریاردانی مافی چاره ی خۆنوسی ویلايه ته که دا ببوه فاکتوری کاربگه ر و یه کلاکه ره وه، له و لاشه وه گوشاری به ریتانیا و ده وله ته هاوپه یمانه کانی له سه ر کۆمه له ی گه لان کاری خۆیان هه بوو.

دۆزینه وهی بیره نه وته کانی کهرکووک به ریتانیای والی کرد به هه موو جوړیک پی له سه ر ئه وه دابگرئ که ده بی ویلايه تی مووسل به ده وله تی عێراقه وه بلیکنریت، به مه رجی مافه نه ته وایه تیبه کانی گه لی کورد ریزی لی بگیردریت.

ئه مه ش مه رجیک بوو تیکرای حکومه ته یه ک له دوا ی یه که کانی عێراق خستیانه ژیر پیتانه وه. له کۆتاییدا (کۆمه له ی گه لان له سه ر داوا ی به ریتانیا قایل بوو ویلايه تی مووسل بیسته به شیکی عێراق، به م جوړه بیره نه وته کانی کهرکووک که وتنه ژیر دهستی به ریتانیا وه، ئه م پیه لکاندنه به عێراقه وه که چاره نووسی کوردی به ده وله تی عێراقه وه گرئ دا، بووه هۆی دروستبوونی کیشه ی کورد له عێراقدا، ئه و کیشه یه ی تراژیدیا و مالتویرانییه کی زۆری بۆ گه لی کورد دروست کرد و ئه م به شه ی کوردستانی شی ویران و خاپوور کرد.

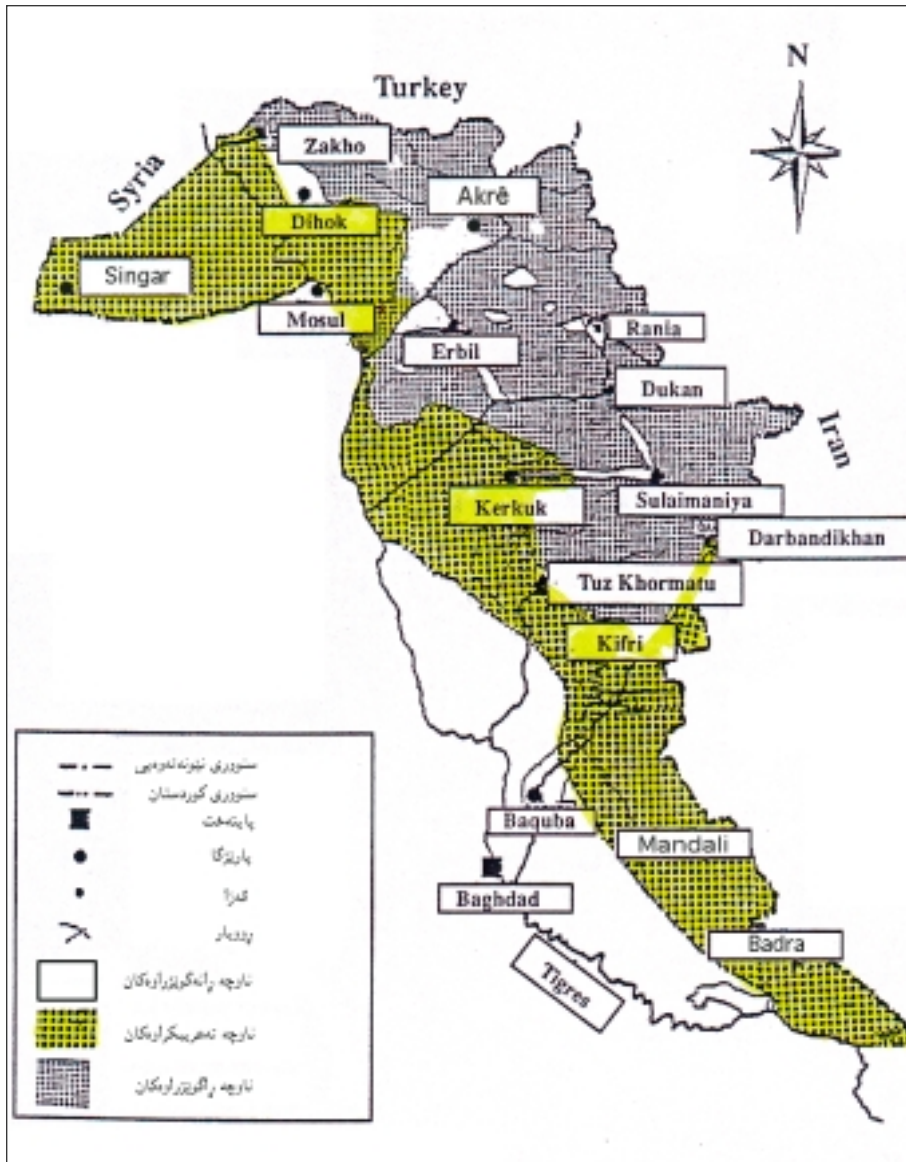
سالی ۱۹۳۰ په یماننامه یه کی (ئه نگلو- عێراقی) موړ کرا، به گویره ی ئه م په یماننامه یه ده سه لاتنی عێراق درا به زۆرینه یه کی عه ره ب و مه سه له ی کوردیش به بی چاره سه ر هه لپه سپردرا، کورد ئه و دیفاکتویه ی رت کرده وه و، له شاری سلیمانیدا خۆپیشاندانی فراوان دهستی پیکرد، هیزه کانی شیخ مه حمود هیرشیان بۆ سه ر یه که سه ربازییه کانی عێراق هینا، به لام ئینگلیزه کان پشتی هیزه کانی عێراقیان گرت و هه لمه تی به رگریکردنی شیخیان شکاند و شیخ مه حمودیشیان بۆ باشووری عێراق دوورخسته وه سالی ۱۹۴۱. پاش دوور خستنه وهی شیخ مه حمود ناوچه یه کی دیکه ی کوردستان بووه سه رچاوه یه ک بۆ

دژایه تی کردنی ده سه لاتدارانی ناوه ندی عێراق، ئه و ناوچه تازه یه ش (بارزان) بوو^(۵) سالی ۱۹۳۲ له دژی ده سه لاتدارانی عێراقی شیخ ئه حمده بارزانی برا گه وه ی مسته فا بارزانی (سه رکرده ی نه مری کورد) راپه ری بوو، جیی باسه له سالی ۱۹۱۴ دا تورکه کان برا گه وه یه کی دیکه ی مه لا مسته فای نه مریان له شاری مووسل له سیداره دابوو، که ئه ویش (شیخ عه بدولسه لامی بارزانی) بوو، چونکه شیخ عه بدولسه لامیش له پیناوی کورد و کوردستاندا خه باتی کردبوو.

سالی ۱۹۳۱ حکومه تی عێراقی یاسای زمانه مه حه لیه کانی ده رکرد و بریاری دا زمانی دادگاکان و قسه کردنی ناو ده زگای لیواکانی (مووسل و ههولیر و کهرکووک و سلیمانی) زمانی کوردی بیت و، سالی ۱۹۴۳ سه رله نوئ (بارزان) به سه رکرده یه تی مسته فا بارزانی راپه ری وه. دوا ی دامه زراندنی کۆماری کوردستان له شاری مه هابادی کوردستانی ئیراندا له سالی ۱۹۴۶ له کوردستانی عێراقیشدا پارتی دیموکراتی کوردستان پیک هینرا. پاش ئه وهی له دیسامبه ری هه مان سالدا کۆماره ساواکه ی مه هاباد تیک چوو و قازی محمه مد سه رۆکی نه مری کۆماره که له سیداره درا، بارزانیی نه مر که شووره ی سه ربازی کۆماره که بوو ناچار بوو بۆ عێراق بگه ریته وه، به لام عێراق و هیزه کانی ئینگلیزیش رووبه رووی بوونه وه و ناچار بوو سالی ۱۹۴۷ کاروانی ری رۆشسته میژووییه که ی بۆ یه کیتی سۆقیه تی جارن ئه نجام بدات، ئه و ری رۆشسته ی به ناو سوپای سی ده وله تی عێراق، ئیران، تورکیادا ئه نجام درا و له ژیر ناگری هیزی سه ربازی ئه و سی ده وله ته دا به شه ر به جی گه یانرا. به درژیایی ئه و ماوه یه ی له یه کیتی سۆقیه تی جارن مایه وه واته تا (۱۴ ته مووزی ۱۹۵۸) بارزانی هه ر به سه رۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان مایه وه و به گه له که یه وه په یوه ندی و په یوه سته کی هه ر هه بووه، کاتیکیش بۆ گه له که ی ببوه هیتامیه کی نه ته وه یی، نه ک هه ر بۆ گه لی کورد له کوردستاندا، به لکو بۆ ته وای کوردی هه موو جیهان. دوا ی ئه وهی فه رمانه رها یی کۆماریی خۆی گرت دوا ی کوده تای ۱۴ ته مووز ۱۹۵۸^(۶) بۆ یه که مین جار له میژووی عێراقدا هاوبه ش بوونی کورد له نیشتمانی عێراقدا بریاری لیدرا، هه ر وه کو له به ندی سیبه می ده ستوره کاتیبه که ی

(۵) له راستیدا بارزان ناوچه یه کی نوئ نه بوو له دژایه تی کردنی داگیرکه رانی کوردستان. چونکه بارزان میژوویه کی کۆنتری هه بووه له دژایه تی کردنی ده سه لاتدارانی تورک و والیه کانی مووسل.

(۶) کوده تای ۱۴ ته مووز ده سه لاتنی پاشایه تی له عێراقدا کۆتایی پی هینا.



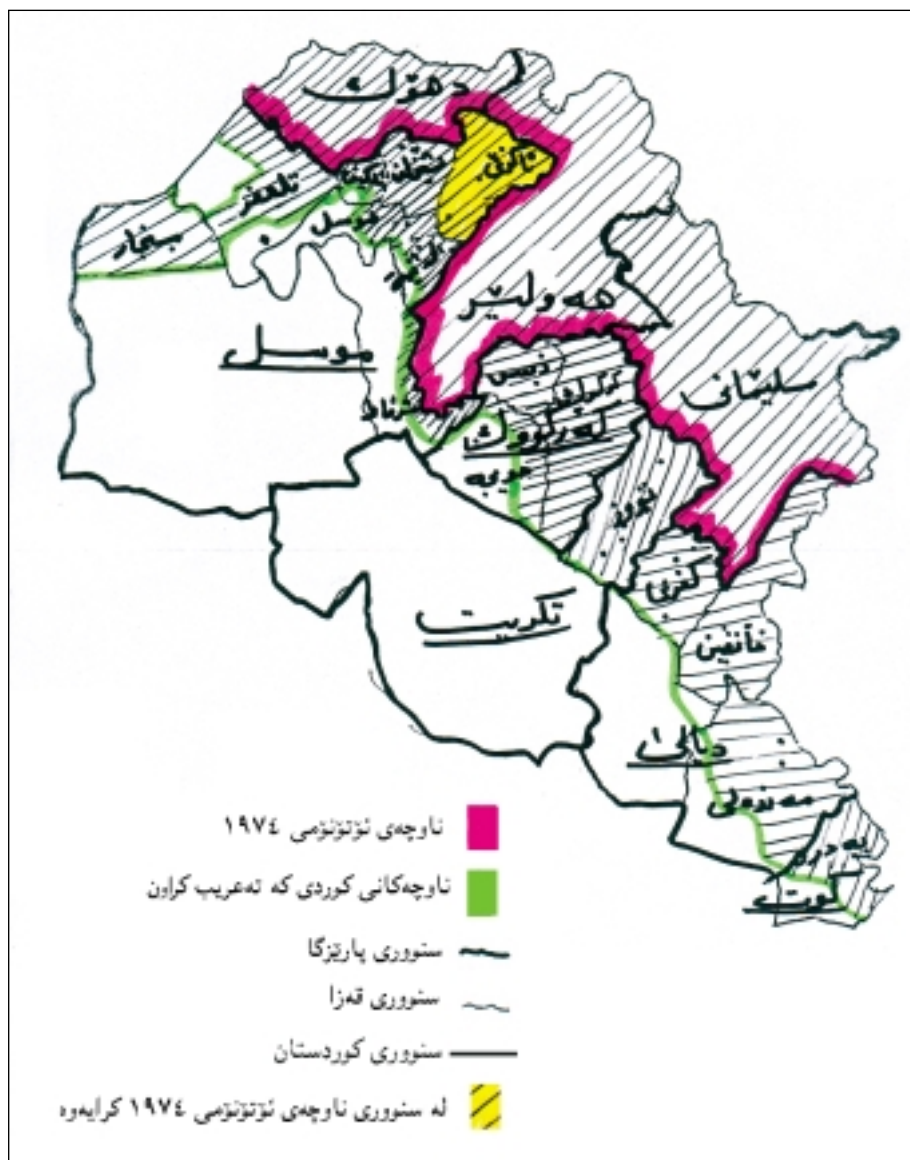
نەخشەى ژمارە ۳-

تەعەرىب و تەهەجیر لە کوردستانی عێراق تا پراپەرینی مەزنی سالی ۱۹۹۱

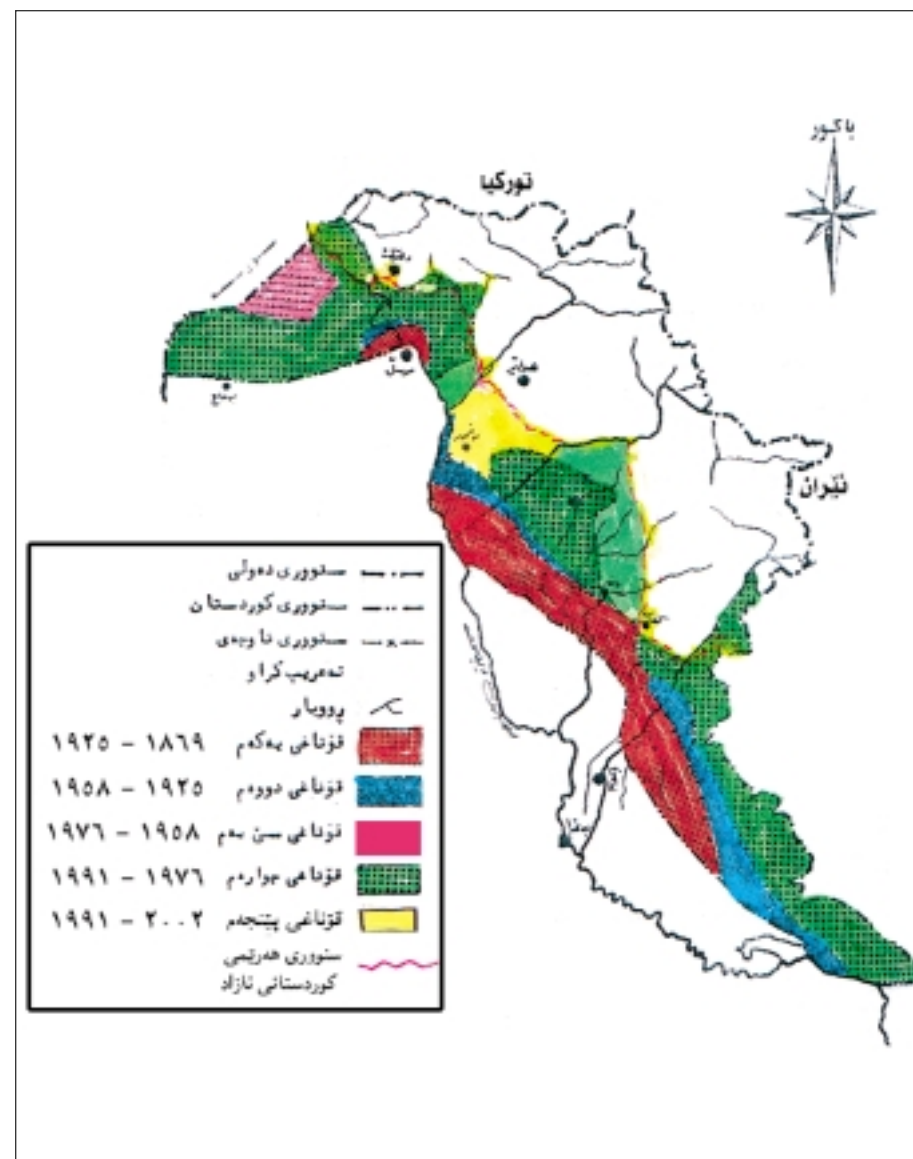
عێراقیدا هاتوو: (له كۆماری عێراقدا كورد و عەرەب هاوبەشن) له گەڵ ئەو هەشدا بەندی دوو هەمان دەستور دەلی: (عێراق بە شێکی ئومەى عەرەبیه)، زۆری نەبرد له نێوان دەسه‌لاتداریتی عێراقی و بزاقی رزگاربخوازی نیشتمانیی كوردیدا ناكۆکییه‌كان سەریان هەلدا، بزاقی كورد ئەو كات داواى دەكرد كورد له كوردستانی عێراقدا دەسه‌لاتی كۆتۆنۆمی پێ رهوا ببینریت.

سالی ۱۹۶۰ دەسه‌لاتداری عێراق دەزگاکانی بلاوکردنه‌وه‌ی كوردیان داخست و رێگه‌یان نەدا گۆقاره كوردیه‌كان بلاو بكرینه‌وه، له مانگی شوباتی ۱۹۶۱دا چاپه‌مه‌نیه‌یه رەسمیه‌كانی به‌غدا له دژی داخوازییه‌كانی كورد هەل‌مه‌تی راگه‌یاندنیان دەست پێكرد، سەر‌كردایه‌تی پارتی دیموكراتی كوردستانیش یاداشتنامه‌یه‌کی ناره‌زایی به‌حكومه‌تی عێراقی پیشكه‌ش كرد و داواى له عەبدولكەریم قاسم كرده‌بوو رێ بدات له عێراقدا هەلبژاردنی كۆماری ئازاد ساز بدری، به‌لام قاسم ئەوانه‌ی رەت كرده‌وه، له ۹- ۱۱ ی ئەیلوولی ۱۹۶۱دا هیزه ئاسمانیه‌كانی عێراق په‌لاماری ناوچه‌ی بارزان و هەندێك ناوچه‌ی دیکه‌ی كوردستانیان دا و دواتر هێرشى زه‌مینی كرایه‌ سەر كوردستان، به‌م شێوه‌یه‌ له ۱۱ ی ئەیلوولی هەمان سالدا مسته‌فا بارزانی سەر‌كرده‌ی نەمر و سەر‌ۆکی پارتی دیموكراتی كوردستان شۆرشى كوردیه‌كان به‌ریا كرد كه دواتر به‌شۆرشى ئەیلول ناسرا و تا سالی ۱۹۷۵د‌رژده‌ی هه‌بوو، له زۆریه‌ی به‌ره‌كانی جه‌نگه‌وه‌ بارزانی نەمر و پیشمه‌رگه‌ قاره‌مانه‌كانی شۆرش توانیه‌یان هێرش و په‌لاماری سوپای عێراق تێك بشكێنن، شۆرشگێڕان توانیه‌یان ناوچه‌یه‌کی فراوانی كوردستان رزگار بكه‌ن و بیه‌كه‌نه‌ بۆ تێكشكاندن هێرشه‌كان و په‌لاماردانی سوپای عێراق. ئەو شۆرشه‌ بۆ ملیۆنان كوردی جیهان بووه جیتی هیوا و ئامانج و ده‌یان هه‌زار رۆله‌ی میلیه‌ته‌كه‌مان گیانی خۆیان بۆ ئەو شۆرشه‌ كرده‌ قوربانی، نه‌ك ته‌نیا رۆله‌كانی كوردستانی عێراق، به‌لكو رۆله‌ی نەبه‌ردی به‌شه‌كانی دیکه‌ی كوردستانیش تیایدا به‌شدار بوون، ئەم شۆرشه‌ له گه‌لاله‌ كردن و بنیاتنان و پیشخستنی هۆشیارى نەته‌وايه‌تی رۆله‌كانی گه‌لی كورد هاوبه‌شیه‌کی زۆری كرده‌وه، هه‌موو پیلانه‌ شۆقیتیه‌كانی ده‌وله‌تی عێراقی و نەته‌وه‌ په‌رسته‌ عەرەبه‌كانیشی شكست پێ هینا، كه له دژی كورد و كوردستان دا ئارێشتبوو، بۆ یه‌كه‌مین جاریش بوو له ته‌واوی كوردستانی عێراقدا خه‌بات و تێكۆشانی گه‌لی كورد یه‌ك خرا، له‌سه‌ر ئاستی جیهانیش، كورد و كوردستانی به‌دنیا ناساند.

له (۱۱) ی ئاداری ۱۹۷۰شدا حكومه‌تی به‌عسی (كه به‌كۆده‌تایه‌کی سەربازی سالی



نەخشەى ژمارە - ۵ -
 كوردستانى عىراقى ئەمىرۆ



نەخشەى ژمارە - ۴ -
 قۇناغەگانى بەعەرەبكردى ناوچە كوردىبەكان لە كوردستانى عىراق
 لەلايەن حكومەتە بەك لە دواى بەكەگانى عىراق

١٩٦٨ دەسەلاتی کۆنترۆڵ کردبوو) ناچار کرد رێککەوتننامە ی ئاداری بەناوبانگ ئیمزا بکات، بەگوێرە ی ئەو رێککەوتننامە یە پریار لەسەر مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد درا لە چوارچێوە ی عێراقدا، بەلام زۆری نەبرد دەرکەوت مەبەستی بەعس لە ئیمزاکردنی ئەو رێککەوتننامە یەدا تەنیا مانۆرێکی سیاسی و تاکتیکی کاتی بوو بۆ ئەوە ی بتوانی مەسەلە ی کورد بچووک بکاتەووە و رێ لە گەشەکردنی بگریت. لە ماوە ی ئاگرپر دا رژیتم لە نیوان سالانی ١٩٧٠ - ١٩٧٤ دا چەند جارێک هەولێ کوشتنی بارزانیی نەمر و سەرکردهکانی دیکە ی کوردی دا. هەر لە سالێ ١٩٧١ یشەووە حکومە تی بەغدا هەلمە تی بەعەرەبکردنی ناوچەکانی کوردانی دا بەتایبە تی (شاری کەرکووک و مەندەلی و سنجار و شێخان و خانەقین) و دانیشتنی کوردی ئەو شارانە ی بەزۆر دەردهکرد، ئەمەش بۆ ئەوە ی دیفاکتۆیەکی تازه لەو ناوچانە دا بخولقیینی، هەرەها چەندین هەزار کوردی فەیلی لە شاری بەغدا و شارەکانی دیکە ئاوارە کرد. پاش ئەوە ی رژیتم لە پشتیوانی و پالێشتی دەولەتانی ئیقلمی و نیو دەولە تی دلتیا بوو، چەندین پلان و نەخشە ی ئامادە کرد و لە ١١ ئاداری ١٩٧٤ پەلاماری کوردستانی دا یەووە، بەلام نەیتوانی بگات بە ئامانجی لە ناو بردنی شوێشی کورد، تا ئەو کاتە ی شای ئێران لە گەلیدا لە ٦ ئاداری ١٩٧٥ دا رێککەوتننامە یەکی ئیمزا کرد و بەگوێرە ی ئەو رێککەوتننامە یە عێراق جگە لە دۆراندنی بەشی خۆی لە رووباری (شەتولعەرەب) چەند ناوچە یەکی وشکاییشی دا بە ئێران، لە بەرامبەریشدا شای ئێران لە گەل بەغدا رێککەوت، کە بەهەردووکیان شوێشی کوردی عێراق بخنکین.

سیاسە تی جینۆسایدکردنی کورد

پاش ئەوە ی گەلی کورد دوو چاری نشوستی بوو، رژیتم هەلمە تیکی بۆ تۆلەسەندنەووە لە ئەم گەلە دەست پیکرد و لەو چوارچێوە یەدا سەدان هەزار هاوولاتی کوردی لەو ناوچانەووە راکواست کە لە سنووری ناوچە عەرەبییەکانەووە نزیکە بۆ دەورووبەری شارە کوردییەکانی وەک هەولێر و سلیمانی لە نیو سنووری ئەو (ناوچە ئۆتۆنۆمییە ی) کە خۆی دا ینابوو، یان بۆ ناوچە زۆرینە عەرەبییەکان لە جەزیرە و باشووری عێراق. تەواوی ئەو ناوچە چۆلکراوانەشی تەعریب کرد، کە دەرکەوتە دەرەووە ی سنووری (ئۆتۆنۆمییە کە ی)، کە پانتایییەکی دەرگتەووە، خۆی لە نیووە ی رووبەری کوردستانی عێراق دەدا، ئەو پانتایییەش قەزاکانی (مەندەلی و خانەقین) ی سەر بە پارێزگای دیالە و، تەواوی قەزاکانی پارێزگای

پارێزگا	روپیتو (کم)	پێژە لە روپیتوی کوردستان
١- سلیمانی	١٧.٢٣	٪١٩,٧٣
٢- مووسل	١٤٦٩٦ (*)	٪١٧,٠٣٥
٣- هەولێر	١٤٤٧١	٪١٦,٧٧
٤- دیالا	١٣٨٨٤	٪١٦,٠٩
٥- کەرکووک	٩٦٥٩	٪١١,٢٠
٦- دھۆک	٦٥٥٣	٪٧,٦٠
٧- سەلاحەدین	٤٠١٩	٪٤,٦٦
٨- کوت	٣٧٤٠	٪٤,٣٣٥
٩- عمارە	٢٢٢٤	٪٢,٥٨
تەواوی کوردستانی عێراق	٨٦٢٦٩	٪١٠٠

خشتە ی ژمارە -٣-

روپیتو و پێژە ی پارێزگاکانی کوردستان بە پیتی دا بەشکردنی ئیداری عێراق سالێ ١٩٩١

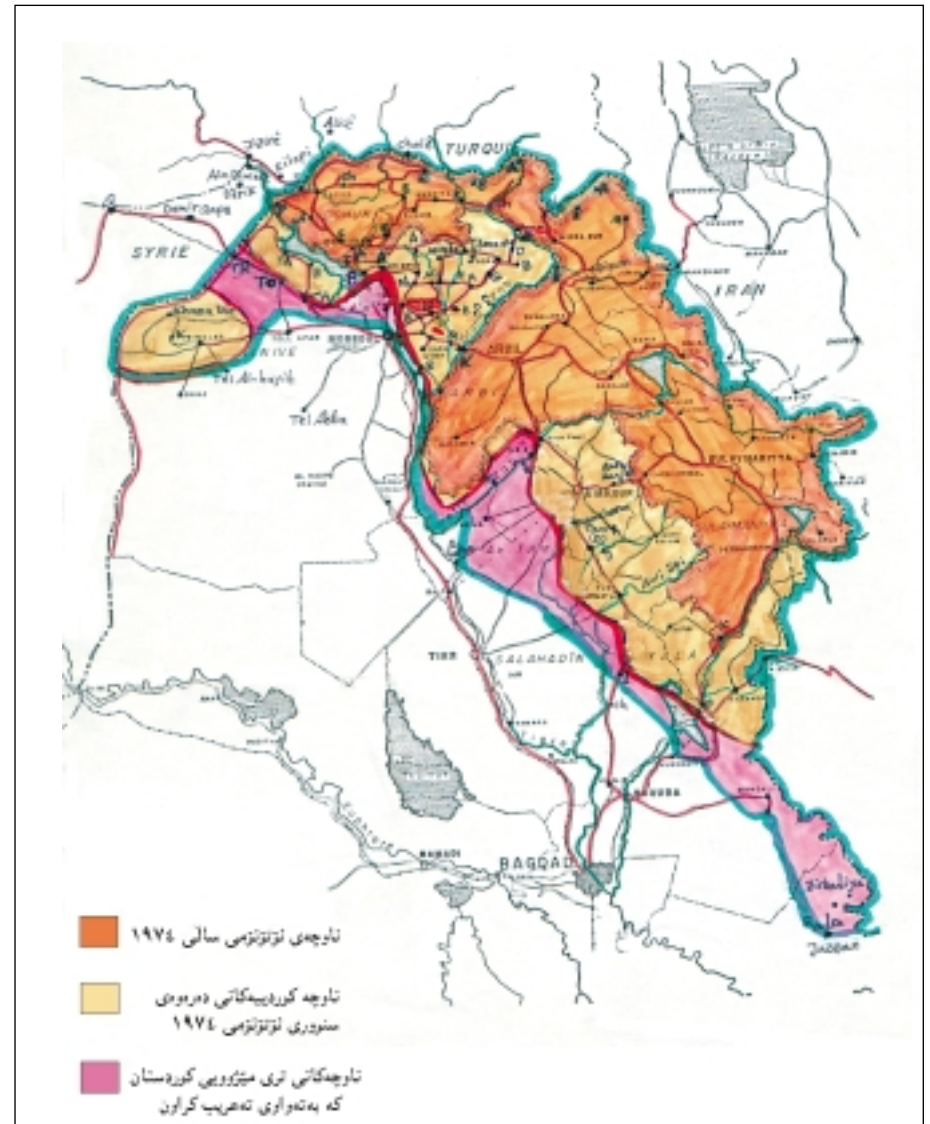
پارێزگا	روپیتو (کم)	پێژە ی لە کوردستانی تەعریبکراو
١- دیالا	١١٨٠٤	٪٢٦,٦٣
٢- مووسل	١٠٧٨٩	٪٢٤,٣٤
٣- کەرکووک	٩٦٥٩	٪٢١,٧٩
٤- کوت	٣٧٤٠	٪٨,٤٣
٥- سەلاحەدین	٣٠٥٠	٪٦,٨٨
٦- هەولێر	٢٧٨٣	٪٦,٢٨
٧- عمارە	٢٢٢٤	٪٥,٠٢
٨- دھۆک	٢٨١	٪٠,٦٣
٩- سلیمانی	.	.
تەواوی کوردستانی بەعەرەبکراو	٤٤٣٣٠	٪١٠٠

خشتە ی ژمارە -٤-

روپیتو و پێژە ی پارێزگاکانی کوردستان کە تەعریب کراو بە پیتی دا بەشکردنی ئیداری فەرمی عێراق سالێ ١٩٩١

(*) ئەو خاکە کوردییانە ی کە لکیندراو بە قەزای بەعاج و قەزای شەرگات نەخراوە تە سەر ئەو روپیتووە.

که رکوک و قهزای (مهخموری) پارێزگای ههولێر و، قهزاکانی (سنجار و تهله عفر و همدانییه و شیخان و موسل) ی پارێزگای نهینهوا دهگرێته خۆ. تهواوی دانێشتوانی کوردی ئه و ناوچانهیان له ناو ئۆردوگای زۆرهملی نیشتهجی کرد، بهلام ئه و کهسانه ی له ناو پیزی شۆرشه وه دهگه پانه وه و خه لکی ئه و ناوچانه بوون، زۆریه یان بۆ ناوچه بیابانییه کانی باشووری عێراق گوازاونه وه. سه باره ت به و ناوچانه ی کوردستانیش که دراوسێی سنوره کانی ئێران و تورکیا و سوریا به پانتایی ۱۰ - ۲۵ کیلۆمه تر له دانێشتوانه کانیان چۆل کران و کراونه ناوچه ی قه دهغه کرا و خه لکه که ی بۆ ئۆردوگا زۆره ملییه کانی نزیک شاره کانی کوردستان سه ره له نوێ نیشتهجی کران، ئه مه شه به بیانوی ئاسایشی سنوره کانه وه. تهواوی گونده کانی ئه و ناوچانه ی که وتونه ته هیلێی سنوره کانه وه و ئێران کران و له گه ل زه ویدا ته خت کران. به مه به ستهی خنکاندی بزاقی کورد، که سالی ۱۹۷۶ سه ره له نوێ سه ری هه لدا یه وه و به درێژایی جهنگی عێراق - ئێران که له سالی (۱۹۸۰ بۆ ۱۹۸۸) ی خایاند و له و ماوه یه دا بزاقی کورد باشتر گه شه ی کرد، رژیم سیاسه تیکی توندوتیژیتری گرت به ر، که به مانای تهواوه تی سیاسه تی جینۆساید کردنی کورد بوو، سالی ۱۹۸۰ رژیم هه زاران کوردی فه یلی بۆ ئێران ئاواره کرد یاخود ده ستهگیری کردن و تا ئه مپۆش چاره نووسی هه زاران که س له و فه یلی یانه دیار نییه، سالی ۱۹۸۳ (۸۰۰۰) که س له بارزانییه کان که ته مه نیان له ۱۲ سال به ره و سه ره وه بوو ده ستهگیر کران، ئه وانه ی پیشتر راگوتی زرابوون و له ئۆردوگا زۆره ملییه کانی باشووری ههولێردا نیشتهجی کرابوون و تا ئه مپۆش چاره نووسی یان نادیاره، له نیوان سالانی ۱۹۸۷ و ۱۹۸۸ د رژیم کۆمه لێ کرده وه ی سه ریازی له دژی کورد ئه نجام دا که به ناوی ئه نفاله کان ناسراوه، به هۆی ئه و شاللا وه چه گوندیکی کوردستان هه بووه که تا ئه و کاته و ئێران نه کرابوون به هۆی ئه و شاللا وه له ناو بران و له گه ل زه ویدا ته خت کراون و، دانێشتوانه کانی شیخان ده ستهگیر کران، هه ندیکیان له ئۆردوگا کانی نزیک (ههولێر و سلیمانی و دهوک) به زۆره ملی نیشتهجی کران و، ژماره یه کی دیکه یان پاش کۆژانیان له گۆری به کۆمه لدا شاردرا نه وه و تا ئه مپۆش چاره نووسی (۱۸۲) هه زار هاوولاتی کورد له وانه ی له کاته ی ئه و شاللا وه به دنا وه یه دا ده ستهگیر کراون چاره نووسی یان دیار نییه و، ژماره ی ئه و گوندانه ی و ئێرانیش کران له کۆی (۵۰۰۰) گوندی کوردستانی عێراق ۴۵۰۰ گوند و ئێران کران، بۆ جێبه جێ کردنی پیلانه کانی، رژیم سلێ له وه شه نه کرده وه که وا چه کی کیمایی به کار بێنیت، هه ر بۆیه چه کی کیمایی له دژی دانێشتوانی بی گوناھی هه له بجه



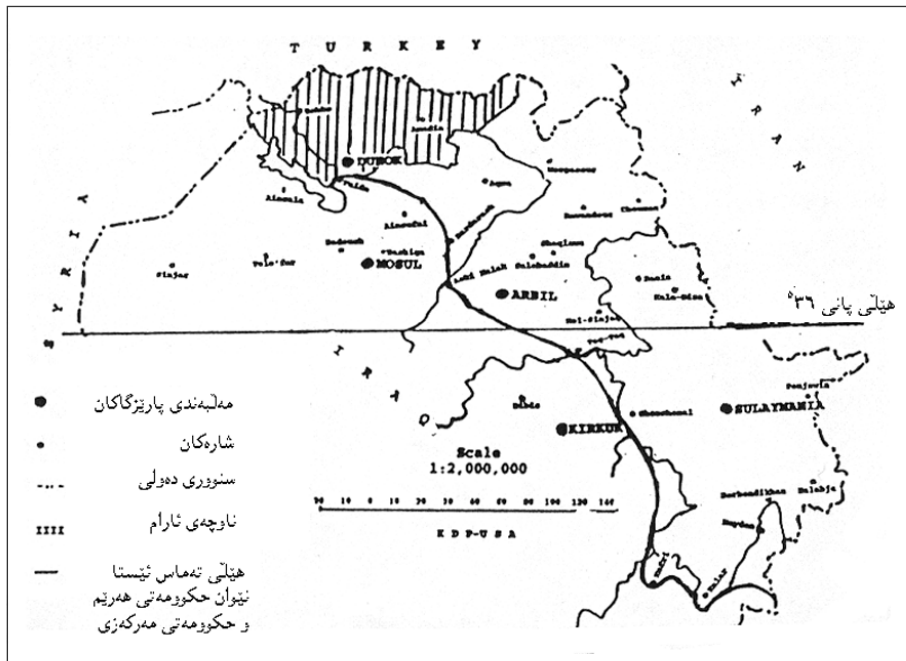
نهخشه ی ژماره ۶-
 کوردستانی باشوور (کوردستانی عێراق)

به‌کار هینا، ئەو شارەهێ ناوی له هه‌موو جیهان ده‌نگی دایه‌وه و له هه‌موو شوێنێک وێژدانی مەرفا‌یه‌تی هه‌ژاند، حکوومه‌تی عێراقی (۵۰۰۰) که‌سی له دانێشتوانی ئەو شاره‌ به‌گازی ژه‌راوی و کیمیایی کوشته‌ که زۆریه‌ی قوربانییه‌کان ئافه‌ته‌ و مندال بوون. سا‌لی ۱۹۸۸ یش پاش ئەوه‌ی جه‌نگی عێراق و ئێران کۆتایی پێ هاته‌ سوپای عێراق په‌لاماری ئەو ناوچه‌یه‌ی دا، که تا ئەو کاته‌ له‌ژێر ده‌سه‌لاتی شوێشگێڕانی کورددا بوون له‌ بادینان. له‌ ترسی ئەوه‌ی نه‌کا ئەمجاره‌ش رژی‌م چه‌کی کیمیایی به‌کار به‌یئێ زیاتر له‌ (۱۲۰۰۰۰) هاوولاتییه‌ی مه‌ده‌نی کوردستانی عێراق به‌ره‌و تورکیا کۆچیان کرد، رژی‌م به‌هه‌زارانی تری ده‌ستگیر کرد، که نه‌یان‌توانی‌بوو هه‌لبێتن و زۆریان دووچارای مه‌رگ بوونه‌وه، به‌م جو‌ره‌ رژی‌م به‌هیزی گازی کیمیایی توانی ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر کوردستاندا بکێشێته‌وه.

راپه‌ڕینه‌ مه‌زنه‌که‌ی سا‌لی ۱۹۹۱

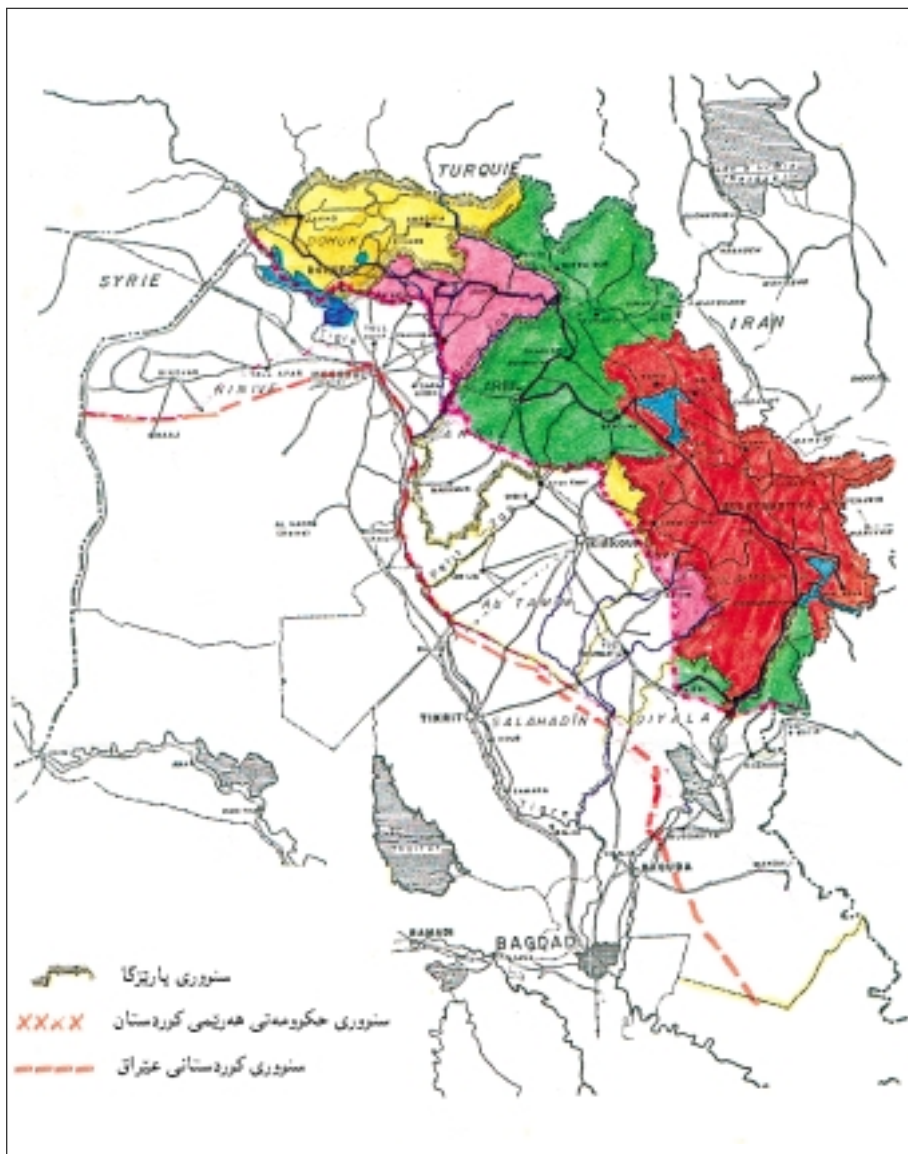
دوو سا‌ل به‌سه‌ر ئەو بارو‌دۆخه‌دا تێنه‌په‌ری‌بوو رژی‌می عێراق خۆی له‌ زه‌لکاوی داگیرکردنی کویته‌دا چه‌قاند، پاش ئەوه‌ی له‌ ۲ی ئابی ۱۹۹۰دا عێراق کویته‌ی داگیر کرد، کاتی‌کیش له‌ مانگی شو‌باتی ۱۹۹۱دا ده‌وله‌ته‌ هاو‌په‌یمانه‌کان به‌سه‌رکردایه‌تی ئەمه‌ریکا په‌لاماری عێراقی دا گه‌لی کوردستان راپه‌ڕینه‌ می‌ژوو‌یییه‌ مه‌زنه‌که‌ی ئاداری ۱۹۹۱ی ئەنجام دا و، توانی زیاتر له‌ سێ له‌سه‌ر چواری خاکی کوردستانی عێراق رزگار بکاته‌ به‌شاره‌کانی سلێمانی و هه‌ولێر و ده‌وک و که‌رکووک و خانه‌قین و شیخان و زۆریه‌ی شار و شارۆچه‌کانی دیکه‌ی کوردستانه‌وه. به‌ره‌ی کوردستانی له‌ به‌ری‌وه‌بردنی ئەم ناوچه‌ رزگارکراوه‌ی کوردستاندا رۆلێکی گه‌وره‌ی گێرا، به‌ره‌ی کوردستانی زۆریه‌ی هێزه‌ سیاسییه‌کانی کوردستانی عێراقی له‌خۆ گرتبوو و، هه‌ر له‌ سا‌لی ۱۹۸۷-هوه‌ پێک هێنرابوو. ئەو خۆشی نازادییه‌ی کورد زۆری نه‌خایاند، پاش که‌مه‌تر له‌ مانگی‌ک که‌ کورد هه‌وای نازادی هه‌لمژێ، پاشماوه‌ی سوپای عێراقی، که له‌ جه‌نگی رزگارکردنی کویته‌ رزگاری ببوو له‌ ۳۰ ئاداری ۱۹۹۱دا په‌لاماری کوردستانی دا و زۆریه‌ی شار و شارۆچه‌ و ئۆردوگا و ناوچه‌ رزگارکراوه‌کانی کوردستانی خسته‌وه‌ ژێر ده‌سه‌لاتی خۆی، به‌لام به‌چۆل‌کراوی، زیاتر له‌ دوو ملیۆن که‌سه‌ له‌ دانێشتوانی کوردستان روویان له‌ چیا و سنووره‌کانی عێراق له‌گه‌ڵ ئێران و تورکیا کرد، هۆکاری سه‌ره‌کی ئەوه‌ش ترسی خه‌له‌که‌که‌ به‌وه‌ی رژی‌م تۆله‌یان لێ بکاته‌وه‌ و، به‌چه‌کی کیمیایی شاره‌کان بۆردومان بکاته‌.

ده‌زگا جیهانییه‌کانی راگه‌یاندن به‌شێوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ تراژیدیای ئەو ملیۆناه‌ مرفه‌ی کوردیان نیشانی جیهان دا، که رۆژانه‌ زۆریان له‌ برسان و له‌ سه‌رمان و له‌ ماندوو‌یتیدا ده‌مردن. ئەو دیمه‌ن و ئازار و تراژیدیایه‌ وێژدانی ملیۆنه‌ها مرفه‌ی ئەم جیهانه‌ی به‌جو‌ری ورووژاند، که زه‌له‌یه‌زگانی جیهان عێراقیان ناچار کرد له‌ ناوچه‌نه‌دا پاشه‌کشی بکاته‌، که له‌ دوایییدا به‌ناوچه‌ی ئارام ناویرا و له‌ژێر چاو‌دێری راسته‌وخۆی (UN) و ولاتانی هاو‌په‌یماندا بوو، ئەمه‌ش بۆ ئەوه‌ بوو ئەو خه‌له‌که‌ی مال و حا‌لی خۆی چی هێشته‌وه‌ بگه‌ڕێنه‌وه‌، به‌لام زۆری نه‌برد رژی‌م ده‌زگا کارگێڕیه‌کانی خۆی له‌ زیاتر له‌ سێ پارێزگادا کشانده‌وه‌ (هه‌ولێر و سلێمانی و ده‌وک و به‌شێکی مووسل و که‌رکووک و دیالا) ئەمه‌ش وای کرد له‌ ناوچه‌که‌ هێچ ده‌زگایه‌کی کارگێڕیته‌ نه‌مینی و بۆشاییه‌ک دروست بێت، به‌مه‌به‌ستی پرکردنه‌وه‌ی ئەو بۆشاییه‌ له‌ژێر سیبه‌ری پارێزگاری نیو ده‌وله‌تیدا به‌ره‌ی



نه‌خشه‌ی ژماره‌ ۷-

ناوچه‌ی ئارام به‌پێی بیری ۱۹۸۸ی UN
(سه‌رچاوه‌: Kurdistan Focus July 1992)



نەخشەی ژمارە ۸-

هەرێمی کوردستانی نازاد و سنووری پارێزگاکان بە پیتی

دابەشکردنی ئیداری ئیستای دەولەتی عێراق

کوردستانی بریاری دا ئیداراتی تازه دروست بکات له رینگه‌ی سازدانی هه‌لبژاردنیکی پەرله‌مانی دیموکراتی نازاد. له ۱۹ی مایسی ۱۹۹۲ نزیکه‌ی ملیۆنێک که‌س ده‌نگی دا بۆ هه‌لبژاردنی (۱۰۵) نوێنەر بۆ ئه‌نجوومه‌نی نیشتمانی کوردستان، (۱۱) حزب و رێکخراو له‌و هه‌لبژاردنه‌دا به‌شدارریان کرد، که به‌سه‌ر شه‌ش لیستدا دابه‌ش بپوون، که ئه‌مانه‌ بوون (پارتی دیموکراتی کوردستان، یه‌کێتی نیشتمانی کوردستان، حزبی شیوعی عێراقی، حزبی سۆشالیستی کوردستان، بزوتنه‌وه‌ی دیموکراتی ئاشووری، پاسۆک، پارتی گه‌لی دیموکراتی کوردستان، بزوتنه‌وه‌ی ئیسلامی کوردستان، حزبی زه‌حمه‌ت‌کێشانی کوردستان، رێکخراوی پاک، رێکخراوی تیکۆشین)، له‌و هه‌لبژاردنه‌دا دوو حزبه‌ سه‌ره‌کیه‌ که سه‌رکه‌وتنیان به‌ده‌ست هێنا، پارتی دیموکراتی کوردستان و، هاو‌په‌یمانیتی یه‌کێتی نیشتمانی کوردستان که پێکهاتبوو له (یه‌کێتی نیشتمانی کوردستان و حزبی زه‌حمه‌ت‌کێشانی کوردستان و رێکخراوی تیکۆشین و رێکخراوی پاک)، بریاریش درا پێنج کورسی پەرله‌مان بۆ برا مه‌سیحیه‌کانی کوردستان (ئاشووری و کلدانه‌کان) دا‌بین بکریت، ئه‌وانیش له‌ ناو خۆیاندا هه‌لبژاردنیکی هاوشیوه‌یان ئه‌نجام دا و بزوتنه‌وه‌ی دیموکراتی ئاشووری چوار کورسی مسۆگه‌ر کرد و یه‌کێتی مه‌سیحیه‌کانی کوردستانیش یه‌ک کورسی به‌رکه‌وت. له‌ مانگی مایسی ۱۹۹۴ شه‌ری ناو‌خۆ به‌رپا‌بوو، تا ئه‌مه‌رۆش جه‌ما‌وه‌ری کوردستان خوازیاری ئه‌وه‌یه‌ قه‌یرانی مملاتی له‌سه‌ر ده‌سه‌لات که له‌ نیوان هه‌ردوو حزیدا هه‌یه‌ به‌رپێگه‌چاره‌یه‌کی ئاشتی‌یانه‌ یه‌کلایی بکریته‌وه، بۆ ئه‌وه‌ی بتوانین رزگار‌بوونی یه‌که‌جاره‌کی به‌ده‌ست بێنین و هه‌نگاوی باشتر و پێشکه‌وتووانه‌تر هه‌لبه‌یه‌ینه‌وه‌ تا ئه‌و کاتی بتوانین له‌ نیشتمانی خۆماندا ژيانیکی پر کامه‌رانی و سه‌ربه‌رزی بیه‌ینه‌ سه‌ر.

بهشی دووهم

پیناسه‌گان و چهند زانیارییه‌کی پیوست

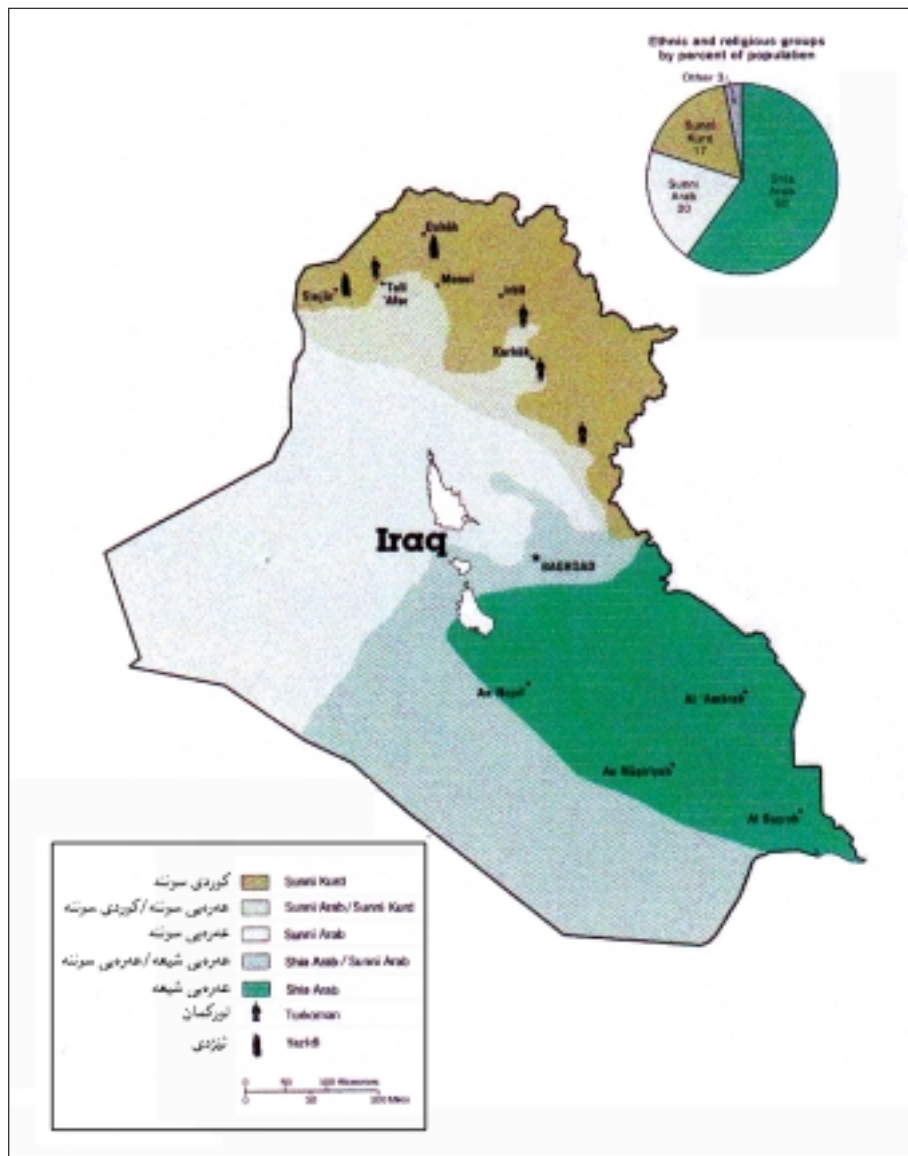
پیناسه‌ی کوردستانی عێراق

مه‌به‌ست له کوردستانی عێراق، به‌شی خوارووی کوردستانه، که به‌پیتی ریکه‌وتننامه‌یه‌ک له نیوان به‌ریتانیا و تورکیا له سالی ۱۹۲۵دا به‌سترا و به‌عێراقه‌وه لکینرا و له‌و کاته‌وه به‌شی باکووری عێراق پیک دینیت. رووبه‌ری کوردستانی عێراق له‌ده‌وروبه‌ری ۸۰هه‌زار کیلومه‌تری دووجایه و نزیکه‌ی ۱۸٪ سه‌رحه‌می گشتی خاکی عێراق پیک ده‌هینیت که (۴۳۵هه‌زار کم)ه. (۷) سه‌رژمیری کورد له عێراق زیاتر له ۶ ملیۆن که‌سه و نیوان (۲۵ - ۳۰٪) سه‌رحه‌می دانیشتیوانی عێراق پیک ده‌هینیت که ئیستا زیاتر له ۲۲ ملیۆن که‌س. نزیکه‌ی دوو له‌سه‌ر سیتی ئه‌و دانیشتیوانانه له پارێزگاکانی هه‌ولێر و سلیمانی و دهۆک و له به‌شه رزگارکراوه‌کانی سه‌ریه پارێزگاکانی که‌رکووک و مووسل (واته هه‌ریمی کوردستانی ئازاد) ده‌ژین، که پتر له‌نیوه‌ی رووبه‌ری کوردستانی عێراق پیک ده‌هینیت و ئه‌وانی تر له نیوانه‌وه‌کانی ژێر کۆنترۆلی حکومه‌تی مه‌رکه‌زی عێراق نیشته‌جین. کوردستانی عێراق ئه‌م‌پۆ له نیوان هه‌شت پارێزگای عێراقدا دابه‌ش بووه که ئه‌مانه‌ن: هه‌ولێر و سلیمانی و دهۆک و که‌رکووک و هه‌ندی به‌شی هه‌ر چوار پارێزگای دیاله و مووسل و سه‌لاحه‌دین و کوټ.

هه‌ریمی کوردستانی ئازاد

کوردستانی ئازاد، ئه‌و به‌شه‌ی کوردستانی عێراقه که له دوا‌ی راپه‌ڕینی سالی ۱۹۹۱وه له‌ژێر کۆنترۆلی ئیداره‌ی کوردیه‌ی و دوا‌ی هه‌لبژاردنه‌کانی ۱۹ مایسی ۱۹۹۲ له‌لایه‌ن حکومه‌تی هه‌ریمی کوردستانه‌وه له‌رووی کارگێرییه‌وه به‌رپه‌وه‌ده‌هیریت. هه‌ریمی کوردستانی عێراقی ئازاد رووپه‌ڕه‌وه‌که‌ی (۴۲هه‌زار کم)ه، (واته نیوه‌ی خاکی کوردستانی عێراق) و پیکهاتوه له ۲۳ قه‌زا له هه‌ر سێ پارێزگاکانی دهۆک و هه‌ولێر و

(۷) له کۆی ۴۴ ده‌وله‌تی قاره‌ی ئه‌وروپی، کوردستانی عێراق له ۲۶یان گه‌وره‌تره، بۆ نمونه ده‌وله‌ته‌کانی وه‌کو: ئوتریش و ئایرله‌نده و دانیمارک و سوئیسره و هۆله‌ندا و به‌لجیکا و ئه‌لبانیا و ئه‌ستونیا و لیټوانیا و لۆکسمبۆرگ و چیک و کرواتیا... هتد. هه‌ر هه‌موویان رووپه‌ڕه‌وه‌ی له کوردستانی عێراق بچووکتره.

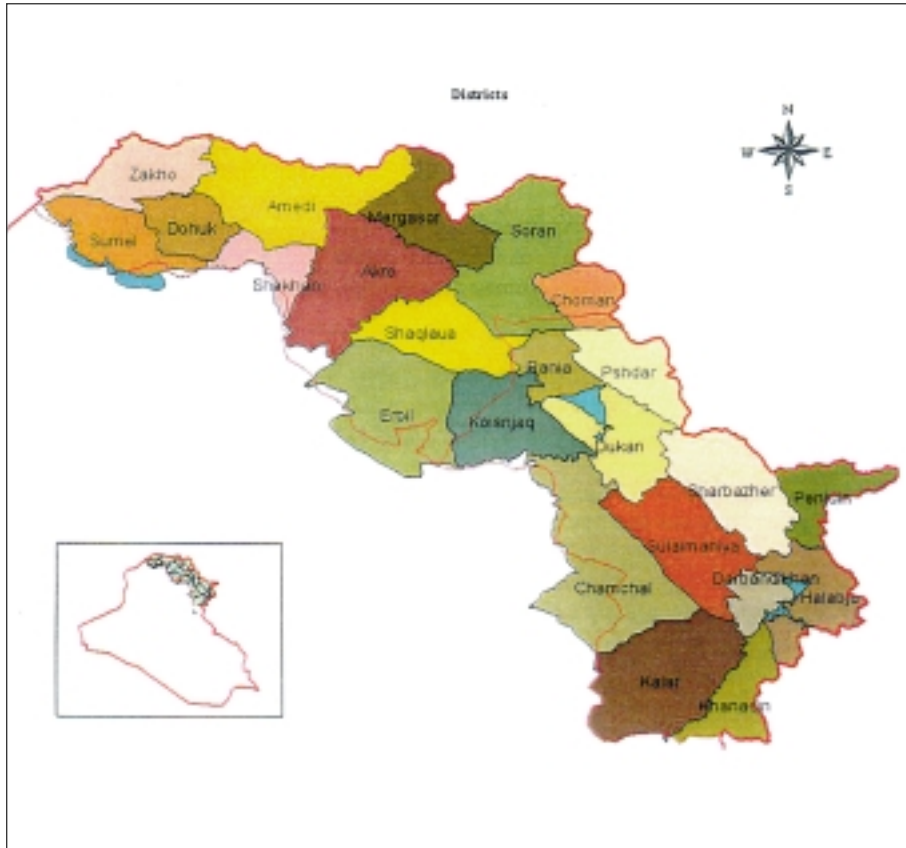


نه‌خشه‌ی ژماره ۹-

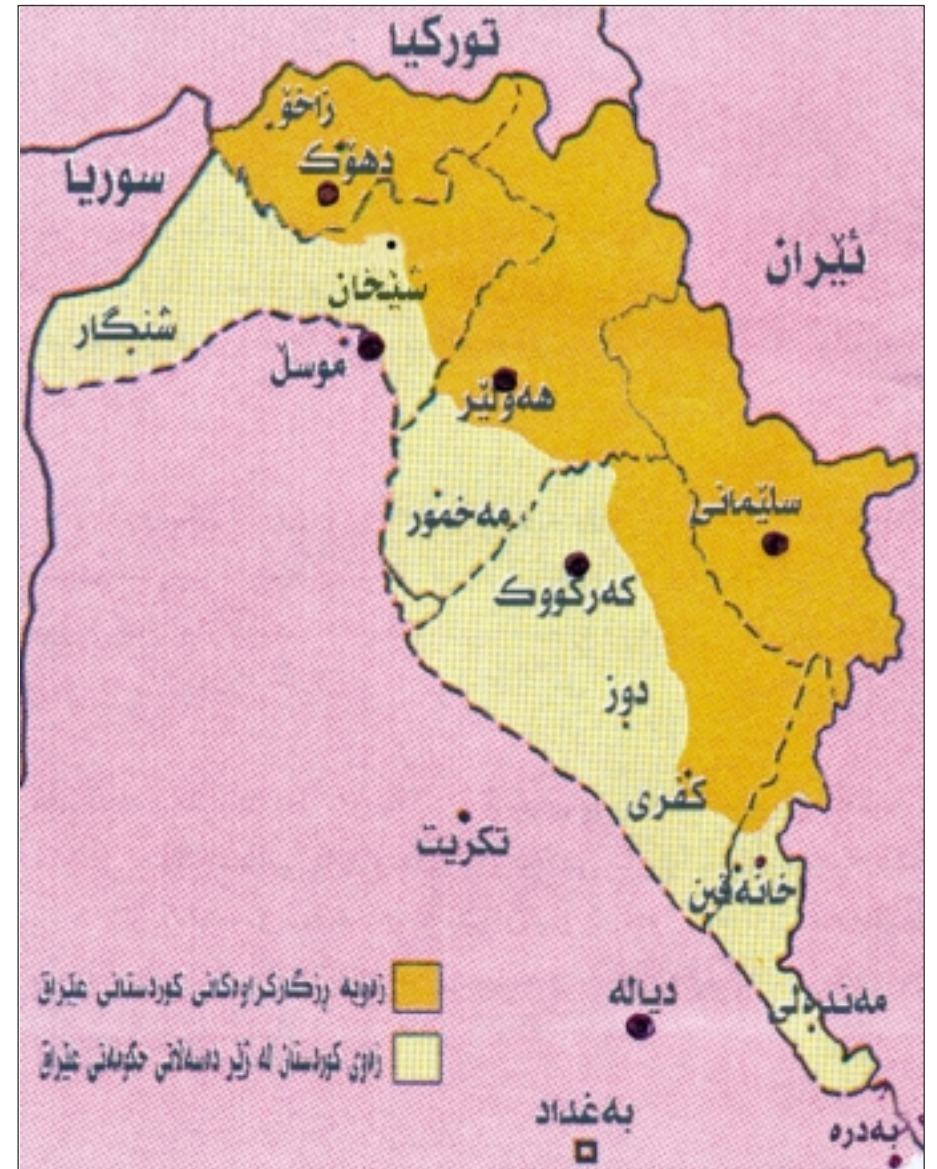
سنووری ئیئتوگرافی کورد له عێراق

(سه‌رچاوه: ئه‌رشیفی CIA, Government of untied states of America 1992)

سلیمانی و به‌شیک له پارێزگاکانی مووسڵ و کەرکووک و دیالا. (پروانه نه‌خشە‌ی ژماره ۸- له لاپه‌ره ۲۸ و هه‌روه‌ها نه‌خشە‌ی ژماره ۱۱-ی خواره‌وه). ژماره‌ی دانێشتووانی هه‌رێمی کوردستانی ئه‌مڕۆمان له ده‌وروبه‌ری (۳,۸۰۰,۰۰۰) کسه.



نه‌خشە‌ی ژماره ۱۱-
قه‌زاکانی کوردستانی ئازاد (هه‌رێمی کوردستان)



نه‌خشە‌ی ژماره ۱۰-
هه‌رێمی کوردستانی عێراق به‌پێی دابه‌شبوونه ئیدارێیه‌کانی ساڵی ۱۹۷۰

وه ته‌گهر ته‌ماشای (الدلیل الرسمي العراقي سالی ۱۹۳۵) بکهین ده‌بینین که لیوای مووسل به‌پیتی به‌که کارگتیریبه‌کانی سالی ۱۹۳۵ به‌م شتیوه‌ی خواره‌وه بووه:

ق‌ه‌زا	ناحیه
مووسل	شۆره، قه‌ره‌قوش، شهرگات (قلعة شهر قرد)، حه‌مدانیه، تلکیتف
ئامیدی (العمادیة)	نیوه‌پیکان، به‌رواری بالا
زاخۆ	سلیتقانی، سندی، گولی
بیره‌که‌پرا (الزبیار)	به‌رۆژ (بروش)، مزووری بالا
دهۆک	دۆسکی، مزووری
سنجار	الشمال (که‌رسی)
ئیسفنی (الشیخان)	ئه‌لقوش + گوندی باعشیقا
عقره	السورجیة، العشائر السبع (به‌رده‌په‌ش)

وه تا سالی ۱۹۶۹ پارێزگاری مووسل پیک ده‌هات له هه‌ردوو پارێزگای مووسل و دهۆکی ئیستا. دواي دامه‌زراندنی پارێزگای دهۆک له سالی ۱۹۶۹، پارێزگای مووسل بچووکتر کرایه‌وه به‌لام به‌شیک زۆری کوردستان هه‌ر مایه‌وه له‌نیو سنووری ته‌م پارێزگایه.

ئه‌م‌رۆ پارێزگای مووسل پیک دیت له‌م قه‌زا و ناحیانه‌ی خواره‌وه:

پارێزگای مووسل

تا دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی تازه‌ی عێراق له سالی ۱۹۲۰ (هه‌روه‌کو پیشووتریش باسمان کرد) به‌شی هه‌ره زۆری کوردستانی عێراقی ته‌م‌رۆ ده‌که‌وته نیو سنووری ویلایه‌تی مووسلی عوسمانی هه‌رچه‌نده به‌شیک و ه‌کو: (خان‌قین، شاره‌بان، مه‌نده‌لی، به‌دره) ده‌که‌وته نیو سنووری ویلایه‌تی به‌غداي عوسمانی.

دواي دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی تازه‌ی عێراق له هه‌ردوو ویلایه‌تی به‌غدا و به‌سره سالی ۱۹۲۰ و به‌تایبه‌تی دواي چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌ی چاره‌نووسی ویلایه‌تی مووسل به‌لکاندنییه‌وه به‌ده‌وله‌تی عێراق سالی ۱۹۲۶ ئیتر دابه‌شکردنیکی ئیداری تازه هاته کایه‌وه له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌کان و کاربه‌ده‌ستانی ده‌وله‌تی عێراق.

له سالی ۱۹۳۰ پارێزگای مووسل به‌م شتیوه‌یه بوو:

ق‌ه‌زا	ناحیه
مووسل	ناوه‌ندی مووسل، قه‌ره‌قوش، شۆره، شهرگات
دهۆک	ناوه‌ندی دهۆک، دۆسکی، مزووری بالا
زاخۆ	ناوه‌ندی زاخۆ، سلیتقانی، سندی، گلی
ئامیدی	ناوه‌ندی ئامیدی، نیره‌وه‌پیکان، به‌رواری بالا
زبیار	ناوه‌ندی زبیار، بیره‌که‌پرا
ته‌له‌عفه‌ر	ناوه‌ندی ته‌له‌عفه‌ر، زومار
شه‌نگار	ناوه‌ندی شه‌نگار، شیمال (که‌رسی)
شیخان	ناوه‌ندی شیخان، (باسفنی)، ته‌لکوش، به‌عشیقه
ئاکری	ناوه‌ندی ئاکری، عه‌شایری سه‌بعه (گۆزان)



نەخشەی ژماره - ۱۲ -

دابهشکردنی ئیداری پارێزگای مووسل (نەینەوا) سالی ۱۹۹۱

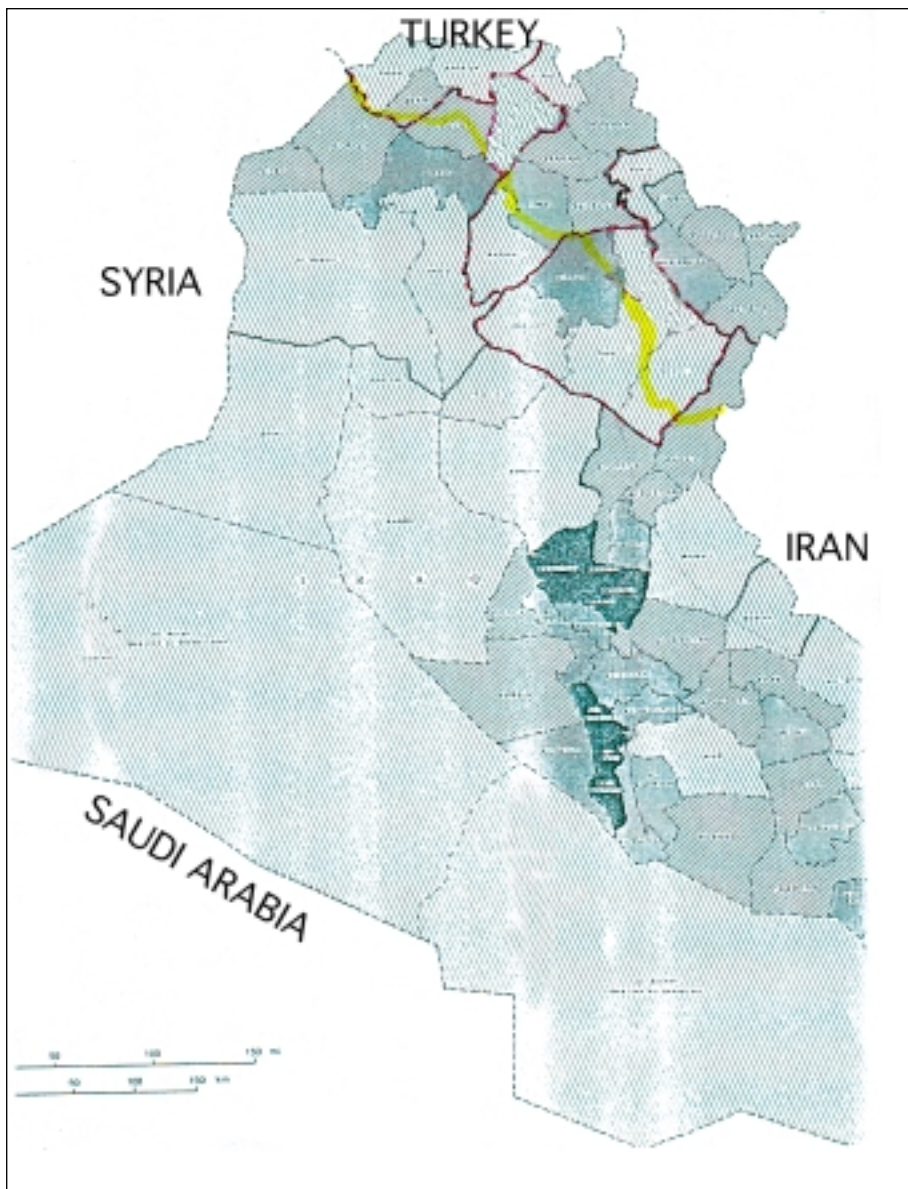
ناحیه	قهزا
العشائر السبعة (بهرده‌ره‌ش)، السورجية (بجیل)، نهلة (دینارته)، گرده‌ستین.	ئاكړی
المزوری (ئه‌تروش)، مریبا.	الشیخان
القوش، وانه (وانکی).	تلکیف
بعشیقة، الحميدات (بادوش)، المحلیبة، حمام العلیل)	الموصل
که‌که، برتله، نه‌مرود	الحمدانیه
الشمال (سنونی)، القیروان (بلیج)	سنجار
زمار، العیاضیه (ئاڤگه‌نی)، ربیعة (سعدة)	تلعفر
القحطانیة (تل عوزیر)	البعاج
الشورة، القیارة، الزاب (الشک)	الشرقاط
التل (تل عبطة)	الحضر



نەخشەی ژمارە - ١٤ -
 بەشی پارێزگای مووسل له تەعریبکردنی کوردستان



نەخشەی ژمارە - ١٣ -
 ناوچە کوردییەکانی پارێزگای مووسل که لەژێر دەستهلاتی حکومەتی مەركهزیه تا ئەمڕۆ



نخشی ژماره -۱۵-
چری دانیشتونان له عیراق (قەزا به قەزا) سالی ۱۹۵۷

نه ته وه	ژماره ی دانیشتونان	پژیه ی سه دی
کورد	۴۹۴,۰۰۷	٪۷۱ (۸)
عەرب	۱۶۶,۹۴۱	٪۲۴ (۹)
تورک	۳۸,۶۵۲	٪۵
سەرجه م	۶۹۹,۶۰۰	٪۱۰۰

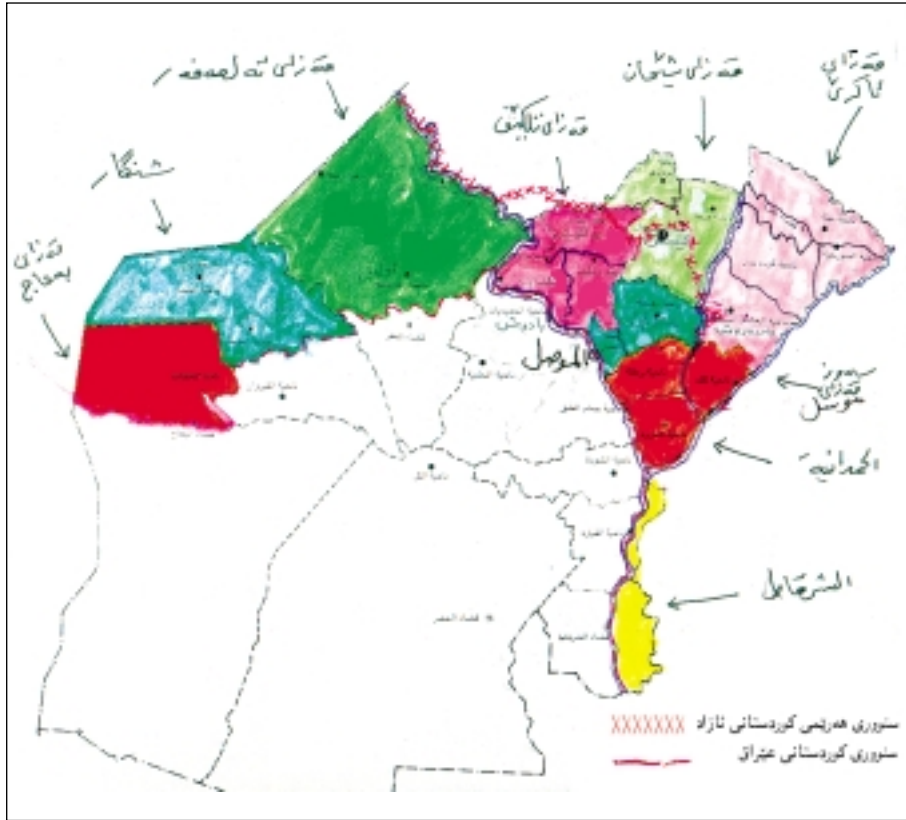
خشته ی ژماره -۵-
خه ملاندنی ده زگا په یوه ندره کانی عیراق سه بارت به دانیشتونانی لیوای مووسل به گشتی
- سالی ۱۹۲۵ (۱۰)

لیوا	کورد	عەرب	مه سیحی	تورکمان	جوله که
سلیمان	٪۹۹,۲	-	-	-	٪۰,۸
هه ولیر	٪۸۹	٪۶,۱	٪۲	٪۱,۵	٪۱,۴
که رکوک	٪۴۲,۵	٪۳۱,۹ (۱۱)	٪۲,۲	٪۲۳,۴	-
مووسل	۳۷,۳	٪۳۹	٪۱۸	٪۳	٪۳
تینگری وایله تی مووسل	٪۶۷	٪۲۱	٪۸	٪۵	٪۱ (۱۲)

خشته ی ژماره -۶-
دانیشتونانی وایله تی مووسل (لیوا به لیوا) به پیی راپورتی لیژنه ی کومه له ی گه لان
بۆ چاره سه رکردنی کیشه ی وایله تی مووسل - له کۆتاییه کانی سالی ۱۹۲۵

(۸) نه مه یه رژیه ی کورد به ده ره له کورده کانی قهزاکانی خانه قین و مه نده لی و به دره، چونکه نه شویتانه سه ره به وایله تی به عدا بوون نه و کات.
(۹) نه مه یه رژیه ی عەرب سه بارت به وکات، که دانیشتونانی قهزاکانی به عاج و حه زه ره و شه رگاتیشه ده گرتوه.
(۱۰) سه رچاوه: د. فازل حوسین، مشکلة الموصل، بغداد ۱۹۷۷
(۱۱) ئینگلیز هه ولیان نه دا به هه موو شیه یه ک بیانویه کانی تورک پووجه ل بکه نه وه و بویه ژماره ی دانیشتونانی عه ره بیان زیاد نه نووسی و به تاییه تی له که رکوک، نه شویتنه ی که ده یانزانی نه وتی تیا هیه. سه رژمه یه کانی سالی ۱۹۵۷ نه و راستیانه یان نیشان دا، که رژیه ی کورد له که رکوک ٪۴۹,۹۶ و عه رب ٪۲۸,۱۹ و تورکمان ٪۲۱,۴۴ (سه رچاوه: محمود الدر، القضية الکردية که له به یروت چاپ کراوه له سالی ۱۹۶۶ هه رچه نده سه رچاوه ی تر هیه که رژیه ی کورد له که رکوک به ۵۳,۳۵ ٪ نیشان ده دات (بروانه؛ لاپه ره ۱۰۱ له قصة الاکرد في شمال العراق که نووسه ره که ی (العقيد امين سامی الغمراوي) یه که له سالی ۱۹۶۵ چاپ کراوه).
(۱۲) له نیوان سالانی ۱۹۴۸ - ۱۹۵۲ جوله که کان به شیه یه کی سه رتا پاییه کوری کوردستانیان به جن هیتشت و باریان کرد بۆ ئیسرایل.

ناوچه کوردنشینه‌کانی پارێزگای مووسل



نەخشەی ژماره - ۱۸ -

قەزایه کوردبیه‌کانی پارێزگای مووسل

دانیشتیوانی خودی شاری مووسل کوردن و، جگه له کهناری چهپی مووسل، دانیشتیوانی باکوور و رۆژهه‌لات و رۆژئاوای مووسل کوردن. لای باکوور به‌دیه‌ی ئه‌و رینگه سه‌ره‌کییه‌ی بۆ ده‌وک یان شێخان ده‌چیت، چهند گوندیکی کوردنشین ده‌که‌ونه ده‌وروبه‌ری رینگه‌که، خه‌لکی ئه‌و گوندانه‌ش له تیره‌کانی شه‌به‌ک (شاهبه‌گ یان شه‌به‌نگ) و باجه‌لان و ئیزدی و عه‌شیره‌ته‌کانی کیکان و زیدک و خه‌لکی ترن. له‌لای رۆژهه‌لاته‌وه‌ش به‌دیه‌ی ئه‌و رینگه‌یه‌ی بۆ هه‌ولێر یان بۆ ناکرێ ده‌چیت چهند گوندیکی کوردنشین ده‌که‌ونه ده‌وروبه‌ری رینگه‌که و خه‌لکی ئه‌و گوندانه‌ش له تیره‌کانی شه‌به‌ک و ساروللی (کوهملیکی کاکه‌یی) و عه‌شیره‌تی گۆرانن. له‌لای رۆژئاواوه‌ش له‌سه‌ر ئه‌و رینگه‌یه‌ی بۆ

له‌ وه‌ته‌ی په‌رله‌مان و حکومه‌تی هه‌رێمی کوردستان دامه‌زراون، زۆر له رۆژه‌کانی پارێزگای مووسل به‌ئاوتن شاری ناکرێ بکرێته مه‌لبه‌ندی پارێزگا (هه‌روه‌ک ده‌ریه‌ندیخان به‌شیه‌یه‌کی کاتیی کرایه سه‌ننه‌ری پارێزگای که‌رکوک)، چونکه باری پارێزگای مووسل زۆر له باری پارێزگای که‌رکوک ده‌چیت.

وه‌ک ئاشکرایه ئیمه ته‌نیا دوو قه‌زا له پارێزگای که‌رکوک به‌رپه‌ده‌یه‌ین (به‌پیتی دابه‌شکردنه کارگێڕیه‌کانی پێش ساڵی ۱۹۷۴)، ئه‌وانیش هه‌ردوو قه‌زای (چه‌مه‌مال و کفری)ن، ئه‌گه‌رچی به‌شیه‌یه‌کی سه‌رتا‌پاگه‌ری نییه (۱۳). له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا پارێزگایه‌که‌مان به‌ناوی پارێزگای که‌رکوک و به‌هه‌موو ده‌زگا‌کانییه‌وه، هه‌یه.

هه‌روه‌ها له سنووری پارێزگای مووسل‌یشدا له ساڵی ۱۹۹۱وه و هه‌تا ئیستاش پتر له دوو قه‌زا به‌رپه‌ده‌یه‌ین، ئه‌و قه‌زایانه‌ش (ناکرێ و شێخان و به‌شیک له قه‌زای ئه‌له‌مدانییه)ن. به‌شیه‌یه‌کی وردتر، قه‌زای ناکرێ به‌ته‌واوی و نزیکه‌ی ۲/۳ی قه‌زای شێخان (هه‌ردوو ناحیه‌ی ئه‌ترووش و مرییا به‌ته‌واوی و به‌شیک له دییه‌کانی سه‌ر به‌مه‌رکه‌زی قه‌زا وه‌ک شارۆچکه‌ی باعه‌دری که به‌سه‌ر شارۆچکه‌ی (ئیسفنه‌ی)ی سه‌ننه‌ری قه‌زای شێخان ده‌روانیته)، هه‌روه‌ها به‌شیک له ناحیه‌ی (که‌له‌ک)ی سه‌ر به‌قه‌زای چه‌مدانییه، به‌خودی مه‌رکه‌زی ناحیه‌وه. (۱۴) ناوچه کوردنشینه‌کان له پارێزگای مووسل ته‌نیا قه‌زای ناکرێ و شێخان ناگه‌نه‌وه، به‌لکو چهند قه‌زایه‌کی دیکه‌ی ئازاد نه‌کراو ده‌گره‌ خۆیان و، پێویسته له‌سه‌ر ئیمه ئه‌م مه‌سه‌له‌یه له‌بیر نه‌که‌ین و له ناوچه کوردنشینه‌کانی دیکه‌ی ئازاد نه‌کراو خۆش نه‌بین، که که‌وتونه‌ته پارێزگای مووسل، ته‌نانه‌ت له خودی شاری مووسل‌یش خۆش نه‌بین که نیوه‌ی دانیشتیوانی کوردن یاخود ئه‌و کوردانه‌ن که به‌زۆره‌ملی به‌عه‌ره‌ب کراون، (۱۵) (پروانه نەخشە‌ی ژماره - ۱۸ - له لاپه‌ره ۴۲).

ئه‌گه‌ر بێت و پاره‌گرته‌تیک له خودی شاری مووسلدا ته‌نجام به‌دریت و تیایدا خه‌لکی بتوانن به‌شیه‌یه‌کی ئازادانه رای خۆیان ده‌ربهرن ئه‌وا ده‌رده‌که‌وێت که نزیکه‌ی نیوه‌ی

(۱۳) ساڵی ۱۹۷۶ به‌شیک له قه‌زای کفری جیاکرایه‌وه و ناو‌را به‌قه‌زای که‌لار.

(۱۴) مه‌به‌ست ناحیه‌ی ئه‌سکی که‌له‌ک یان که‌له‌کی یاسین ناغا.

(۱۵) مه‌به‌ست ئه‌و به‌ری مووسله واته که‌ناری رۆژهه‌لاتی دجله (الساحل الایسر)، هه‌ر بۆ ئاگاداری خودی شاری مووسل تا پێش که‌متر له سه‌د ساڵ له‌مه‌وه‌ به‌ته‌واوی ده‌که‌وته که‌ناری رۆژئاوای رووباری دجله، واته به‌ک خانووی شاری مووسل له که‌ناری رۆژهه‌لاته‌وه نه‌بووه.

تهله عفر و شهنگار دهچیت، چند هۆزیکی کورد دهکونه دهووبهری ئه و ریگهیه، ئه و هۆزانهش له گه رگهری و ئیزدی و خه لکی دیکه پیک دین. ههروهها ناحیهی بازیره که ۱۰۰٪ی دانیشتیوانی کوردی شه به کن (ئه م ناحیهیه ئیستا هه لوه شنی دراوه ته و ه)، ته نیا دوو کیلومه تر لای رۆژهه لاته وه له شاری مووسل دووره و شاری باشوبک (بعشیقته) ی نازادنه کرا که ۸۵٪ دانیشتیوانی کوردی ئیزدین ته نها ۱۲کم له مووسله وه دووره و شاروچکه ی به رده پرهش (سه نتهری ناحیهی عه شائر سه بعه) که ئه ویش ۱۰۰٪ی دانیشتیوانی کورد و ناوچه به کی نازادکرا وه ته نیا ۳۴ کیلومه تر له سه نتهری شاری مووسل دووره، واته به قه د ماوه ی نیوان هاونه هه واری سه لاحه دین و شاری هه ولیر، له کاتی کدا به رده پرهش نزیکه ی ۱۶۰کم له دهۆکه وه یا خود له هه ولیره وه دووره. دووری ماوه که ش بوته هۆی ئه وه ی ئه م شاروچکه یه و گونده کانی له په راویزی روو دا وه کان و پرۆسه ی ئاوه دان کونده وه بزین که له کوردستانی نازادکرا ودا له ئارادان، ئه گه رچی شاروچکه ی ناویرا و هه کو شاروچکه کانی دیکه ی قه زای ئاکری، له وه ته ی کارگییری کوردی سالی ۱۹۹۲ دامه زرا وه، به پارێزگای دهۆک لکیندرا وه، هه رچهنده قه زای ئاکری به درێژی میژوو له رووی کارگییری و سیاسی و ئابورییه وه سه ر به پارێزگای مووسل بووه، هه ر له سه رده می خیلافه تی عه باسی و ئه تابه کییه کان (عیما ده دین زهنگی) و ئه یوبیه کان و به دره دین لۆلو وه بگه ر تا ده گاته خیلافه تی عوسمانی و حکومه تی عیراقی تازه و هه تا سالی ۱۹۹۲. دووری ئه م ناوچه یه له سه نتهری دهۆکه وه بووه ته هۆی ئه وه ی ئه م قه زایه و به تابه تیش ئه و ناحیه نه ی که وتوونه ته باشووری قه زاکه (گرده سین و به رده پرهش و که له ک) له لایهن پارێزگای دهۆکه وه بایه ختیکی ئه و تو زبان پێ نه دریت و له په راویزی بایه خپیدانی پارێزگای ناویرا ودا بن، له کاتی کدا ده بوایه بایه ختیکی گه وه ری ان پێ بدریت، له بهر ئه وه ی ناوچه که زۆر له مووسله وه نزیکه (هیلێ به یه ک گه یشتنه)، هه روا بیته وه ناوچه به کی کشتوکالی زۆر گرنگه له کوردستاندا، (پروانه نه خسه ی ژماره ۱۶ - له لاپه ره ۴۵).

باری پارێزگای مووسل له رووی ژماره ی دانیشتیوانی کورده وهش له باری پارێزگای کهرکووک دهچیت. ئه گه ر دانیشتیوانی کورد له پارێزگای کهرکووک له هه موو قه زاکاندا هه ن و نیوه ی دانیشتیوانی پارێزگاکه پیک بێن، ئه و له کۆی (۱۰) قه زای سه ر به پارێزگای مووسلدا، کورد له (۸) قه زا دان، وه ک له خسته ی ژماره ۷-ی خواره ودا ریژه ی دانیشتیوانی کورد له هه ر قه زایه کدا دیاری کرا وه:

ژ	قه زای	ژماره ی دانیشتیوانی کورد له چا و سه رجه می ژماره ی دانیشتیوان به پیتی له چا و سه رجه می ژماره ی دانیشتیوان به پیتی ژماره ی دانیشتیوانی کورد له چا و سه رجه می ژماره ی دانیشتیوان به پیتی له سهر (الدلیل العام لتسجیل النفوس العام لسنة ۱۹۵۷ پروانه؛ پاشکۆی ژماره -۲-
۱-	ئاکری	٪ ۹۵
۲-	شێخان	٪ ۶۰
۳-	شهنگار	٪ ۷۸
۴-	تهله عفر	٪ ۱۷
۵-	مووسل	؟
۶-	ئه له مدانییه (قه ره قوش)	٪ ۴۵
۷-	ته لکیف	؟
۸-	ئه له عاج	؟
۹-	ئه لشه رقات	؟
۱۰-	ئه له زه ر (الخصر)	؟
		٪ ۹۸
		٪ ۸۵
		٪ ۸۲
		٪ ۳۵
		٪ ۴۰
		٪ ۵۵
		٪ ۴۵
		٪ ۱۵
		٪ ۵
		-

خسته ی ژماره ۷-

ریژه ی دانیشتیوانی کورد له قه زاکانی پارێزگای مووسل له سالی ۱۹۵۷دا

سه ر ژمیری سالی ۱۹۵۷ بۆمان روون ده کاته وه که ریژه ی کورد له سه رتاپای پارێزگای مووسل نزیکه ی ۴۰٪ بووه (۱۷). ئه و ناوچانه ی که هاو ولا تیانی کورد له پارێزگای مووسل تیایدا نیشته جین، بچووک نین، بۆ نمونه ته نیا قه زای ئاکری رووپیتوه که ی نزیکه ی (۳۰۰۰ کم^۲) ه، ئه مه ش به قه د ۱/۳ رووپیتی سه رتاپای پارێزگای ئیستیای دهۆکه و، به قه د نزیکه ی نیوه ی رووپیتی پارێزگای ئه سلی دهۆکه، (پروانه نه خسه ی ژماره ۱۷- له لاپه ره ۴۶)، رووپیتوه که ش هه موو ئه و ناوچه جوگرافیا نه ده گریته وه که له بله و پیزان

(۱۶) پروانه؛ الدلیل العام لتسجیل النفوس العام لسنة ۱۹۵۷.

(۱۷) ئه و ریژه یه کورده کانی پارێزگای دهۆکی ده گریته وه چونکه قه زاکانی دهۆک و ئامیدی و زاخو که پارێزگای دهۆکی لێ دامه زرا ئه وسه سه ر به لیوای مووسل بوون.

(له سهه زبى گه و ره) وه هه لده كسى هه تا كه له كى ياسين تاغا له سهه رىگه ي سهه كه نىوان هه و لىر و مووسل، ئه م ناوچه يه ش ناوچه يه كى جوگرافى و ئابوورى زۆر گرنگه و، سه بهاره ت به هه رىمى كوردستانى نازادكراو له رووى ئاسايش و سهه ربازيه وه گرنگيه كى گه و ره ي هه يه . (پروانه خشته ي ژماره -8-ى خواره وه) كه رىژه ي كورد و نه ته وه كانى ديكه له هه ندىك له به كه كارگىر بيه كانى سهه به لىواى مووسل (سالى 1957) ده رده خات.

ناوچه	كورد	عه ره ب	توركمان	مه سىحى
ئه له مدان بيه	٪ 40	٪ 17,6	٪ 12	٪ 31
به عشيقه	٪ 92 (18)	٪ 8	-	-
مزوورى (ئه تروش)	٪ 100	-	-	-
سه نته رى شىخان	٪ 83	٪ 5,6	-	٪ 11,5
ئه لقوش	٪ 75,6	٪ 6,5	-	٪ 17,8
زمار	٪ 45 (19)	٪ 55	-	-
السورچيه (بجىل)	٪ 94	-	-	٪ 0,6
عه شائير سه بهه (به رده رش)	٪ 100	-	-	-
نه هله (دىنارته)	٪ 88	-	-	٪ 12
تلكىف	٪ 8	٪ 25	٪ 15	٪ 52
الشمال (سنونى)	٪ 93,5	٪ 6,5	؟	؟
العباضيه (ئاڤگه نى)	٪ 9,2	؟	؟	؟

خشته ي ژماره -8-

رىژه ي كورد و نه ته وه كانى ديكه له هه ندىك له ناحيه كانى

لىواى مووسل سالى (1957) (20)

(18) كوردى مووسلمان و ئىزدى و شه بهك و هى تر.

(19) جگه له كورده كانى هه سان.

(20) پروانه؛ محمود الدر، القضية الكوردية. ههروهه كوردستانى نوئى ژماره (2698) له 2/3/6 له 2002.

ههروهه پاشكۆى ژماره (2)ى ئه وه كتيبه مان.

رووپىوى ناوچه نازادكراوه كان له پارىزگاي مووسل (ئاكرى و شىخان و هه مدان بيه) به قه د رووپىوى پارىزگاي ئه سلبى دهۆكه، (پروانه نه خشته ي ژماره -17- له لاپه ره 46).

له ماوه ي نىوان 1970-1974 د پارتنى ديموكراتى كوردستان لقىتى حزبى (لقى يهك)ى له پارىزگاي مووسلدا هه بوو، به ره گاي ئه وه لقه ش له ناو شارى مووسلدا بوو، به لام ئىستا هىچ لقىتى بو شارى مووسل نبه، به لكو لقىتى حزبى له (ئاكرى)دا هه يه (كه له رووى كارگىر بيه وه سهه به پارىزگاي مووسله)، له تواناشدا هه يه ناوچه ي چالاكى و ده سه لاتى ئه م لقه فراوان بكرى تاكو سهه رتاپاي ناحيه و قهزا كوردنشيه ن نازاد نه كراوه كان له پارىزگاي مووسلدا بگرته وه، جگه له لقى حزبى، ههروهك پىشتر باسما ن كرد ده كرىت پارىزگاي مووسل پىك به ئىندرىت بو ئه وه ي ببسته پىنجه مىن پارىزگا (پاش دهۆك و هه ولىر و سلیمانى و كه ركوك) له كوردستاندا و ئه م ناحيه و قهزا يانه ش بگرته وه كه له (خشته ي ژماره -9- له لاپه ره 49)دا هه تووه.

له به شه كانى داها تووى ئه م كتيبه كه دا به جىا باسى هه ر به كىك له م قهزا و ناحيه انه ده كه م، واته به شىويه كى راشكاوانه تر باسى پىكهاته ي جوگرافى و ئابوورى و كۆمه لايه تى ئه و ناوچانه ده كه م. ئه و ناوچانه شمان كردو وه به سى به ش:

1- قهزاكانى نازاد (ناوچه رزگار كراوه كان).

2- قهزاكانى كه نارى رۆژه لانتى ئاوى دجله .

3- قهزاكانى رۆژئاواى ئاوى دجله .

قهزا	كۆي گىشتى پروپىتوي ناوچە كوردىيەكان بەكم ۲	ناھىيە نازادكراوہكان	روپىتو بەپىتى دابەشكردنى سالى ۱۹۸۷ بە (۲ كم)	ناھىيە نازادكراوہكان	روپىتو بەپىتى دابەشكردنى سالى ۱۹۸۷ بە (۲ كم)
ئاكرى	۲۸۴۷	مەلبەندى ئاكرى نەھلە (دینارتە) سورچى (بجىتل) گرەسىن عەشائىرى سەبەھە	۱۴۳ ۹۳۱ ۳۲۵ ۵۹۸ ۸۵۰		
شىخان (عین سفنى)	۱۲۵۹	مىرتىيا مىزورى (ئەتروش)	۴۴۴ ۲۹۱	مەلبەندى شىخان	۵۲۴
شەنگار	۳۱۹۰			مەلبەندى شەنگار ئەلشەمال (سئونى) قىرەوان (بلىج)	۷۰۴ ۱۷۱۶ ۷۷۰
تەلەغفەر	۴۳۰۷			سەنتەرى تلعفر رەببىعە زىمار ئەلعبازىيە (ئاڭگەنى)	۸۲۴ ۱۴۳۱ ۱۲۶۸ ۷۸۴
ئەلجەمدانىيە (قەرەقوش)	۱۱۸۸	كەلەكى ياسىن ئاغا	۳۲۵	سەنتەرى قەرەقوش بەرتللە نەمروود (خدرئەلباس)	۱۷۵ ۲۱۵ ۴۷۳
موسىل	۶۲۶			بەعشىقا (باشوكى) كەنارى چەپى موسىل	۵۲۶ ؟۱۰۰
تلكيف	۱۲۷۵			سەنتەرى تلىكيف ئەلقوش (ئالكوشى) وانە	۴۰۱ ۵۰۸ ۳۶۶
بەعاج	۵۰۰			ناھىيە القحطانية (تل عوزبر)	۵۰۰
شەرگات	۲۵۰			ناھىيە زاب	۲۵۰
كۆي ناوچە كوردىيەكان لە پارىزگاي موسىل	۱۵۴۴۲	كۆي ناوچە نازادكراوہكان	۳۹۰۷	كۆي ناوچە نازادكراوہكان	۱۱۵۳۵

خىستەي ژمارە - ۹ -
ناھىيە و قەزا كوردىيەكانى سەر بەپارىزگاي موسىل

ناوچه رزگارکراوهکانی پاریزگای مووسل

۱- قهزای ئاکری

۱- رووی ناوچهکه:

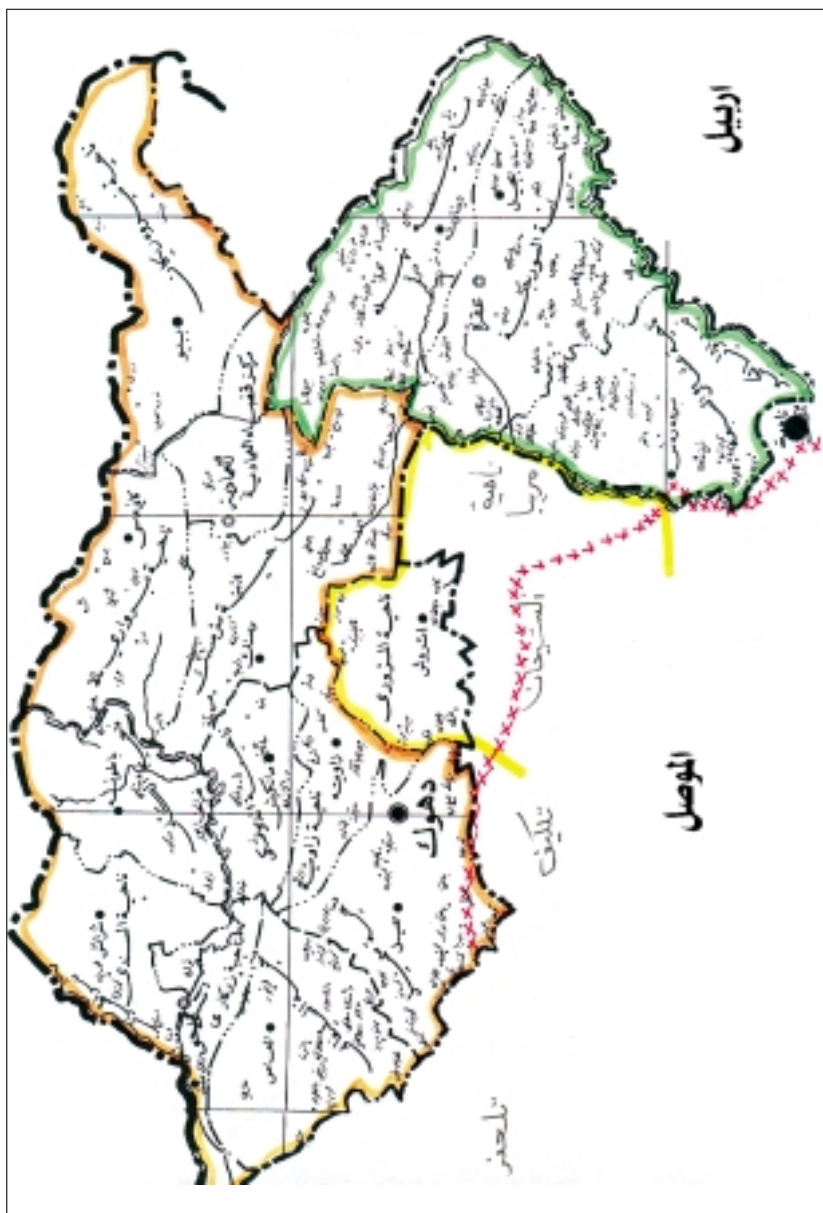
قهزای ئاکری دهکه ویتته نه و په پری باکووری رۆژهه لاتنی پاریزگای مووسل و، له رۆژهه لاتته وه زتی گه و ره سنووری قهزا له گه ل پاریزگای هه ولیر پیک دینیت، سنووری قهزای ئاکری له باو و کره وه دیسان زتی گه و ره و ناوچه ی بارزان (سه ر به پاریزگای هه ولیر) و له باکووری رۆژئاواوه قهزای ئامیدی (پاریزگای دهوک) و، له رۆژئاواوه رووباری خازر و قهزای شیخان و له باشووره وه ناحیه ی که له ک (له قهزای همدانییه) و له باشووری رۆژئاواوه قهزای مووسله. رووپیتی قهزاکه خوی له (۲۹۹۵) کم ۲ ده دات به پیتی دواترین دابه شکردنی ئیداری سالی ۱۹۹۰ (واته له دهوله تیکی وه کو لوکسمبورگ (۲۵۸۶) کم ۲) یان به حره ی (۲۶۲۰) یان سنگافوره (۲۶۴۸) کم ۲) گه و ره تره.

ژماره ی دانیشتونانی قهزای ئاکری (۱۴۸۳۸۶) که سه به پیتی نه و سه ر ژمیریانه ی که سالی ۱۹۹۸ له لایهن ده زگاکانی سه ر به UN له به رنامه ی نه وت به رامبه ر به خوراک) وه نه نجامدراون، له م قهزایه دا کورد زیاتر له ۹۵٪ دانیشتون پیکده هین و نه وه ی ماوه ش چند ههزار که سیکن له برا ئاسوورییه کافان که له م قهزایه دان. قهزای ئاکری له رووی رووپیه وه به یه کیک له گه و ره ترین قهزاکانی کوردستان داده ندریت، (بروانه نه خشه ی ژماره - ۱۱- له لاپه ره ۳۲) ههروه ها به کیک له دهوله مه ندرتین قهزاکانی کوردستانه، چونکه به کیک له به پیتترین ده شته کانی کوردستان ده که ویتته چوارچیه ی نه م قهزایه، نه ویش ده شتی ناوکوره (له ناوقور یان ناوکۆره وه هاتوه) و تاکه قهزاشه له پاریزگای مووسل که به ته واری نازا دکراوه (۲۱).

قهزای ئاکری له رووی سروشتی جوگرافییه وه له سه ئ ناوچه ی سروشتی پیکدیت و ناوچه کانیسه نه مانه ن:

(۲۱) جگه له هه ر دوو گوندی (کانیلان و شیوه ری) ی سه ر به ناحیه ی به رده ره ش ته واری قهزای ئاکری له ژیر ده سته لاتنی حکومه تی هه ریم دایه.

نه خشه ی ژماره - ۱۹- پاریزگای نه سلی دهوک له گه ل قهزای ئاکری و به شیکی قهزای شیخان سالی ۱۹۷۰



۱- ناوچه‌ی شاخاویی:

ئەم ناوچه‌یه نزیکه‌ی ۳۰٪ی رووپیوی قەزاکه پێکده‌هێنێ و ئەو ده‌قه‌رانه ده‌گرێته خۆ که کەوتوونه‌ته باکووری شارۆچکه‌ی ئاکرێ و ئەو زنجیره شاخاویییه پێکده‌هێنیت که به‌سه‌ر (ئاکرێ) دا ده‌روانیت (زنجیره چیاکانی ئاکرێ) که سنووریکی دا به‌ له‌ نیوان ناوچه‌ی شاخاویی و ناوچه‌کانی دیکه‌دا، لوتکه‌ی (پیرس) به‌رزترین و به‌ناوبانگترین چیاى قەزایه‌که‌یه که به‌رزایییه‌که‌ی ده‌گاته (۱۹۴۵م).

۲- ناوچه‌ی ده‌شتایی:

ئەم ناوچه‌یه نزیکه‌ی ۵۰٪ی رووپیوی قەزاکه ده‌گرێته‌وه و هه‌موو ئەو ناوچه‌یه ده‌گرێته خۆ که کەوتوونه‌ته نیوان زنجیره چیاکانی ئاکرێ له باکوور و زنجیره‌ی زوورگی به‌رده‌رەش له باشوور و زنجیره گردۆلکه‌کانی به‌رده‌سۆر له پۆژه‌ه‌لاته‌وه و رووباری خازر له پۆژئاواوه، ناوچه‌که‌ش پێی ده‌وتریت ده‌شتی ناوکور (ناوکور) که به‌ناوچه‌یه‌کی قور و لیتاوی به‌ناوبانگه و ئەم ده‌شته به‌یه‌کیک له ده‌شته به‌پسته‌کانی کوردستان داده‌نریت. له‌وانه‌شه ناوه‌که‌ی له (کوره‌ المرج) هوه هاتیبیت، که ئەوه‌ش له بنه‌ره‌تدا له (مه‌رگا) ی پيش ئیسلام سه‌رچاوه ده‌گریت.

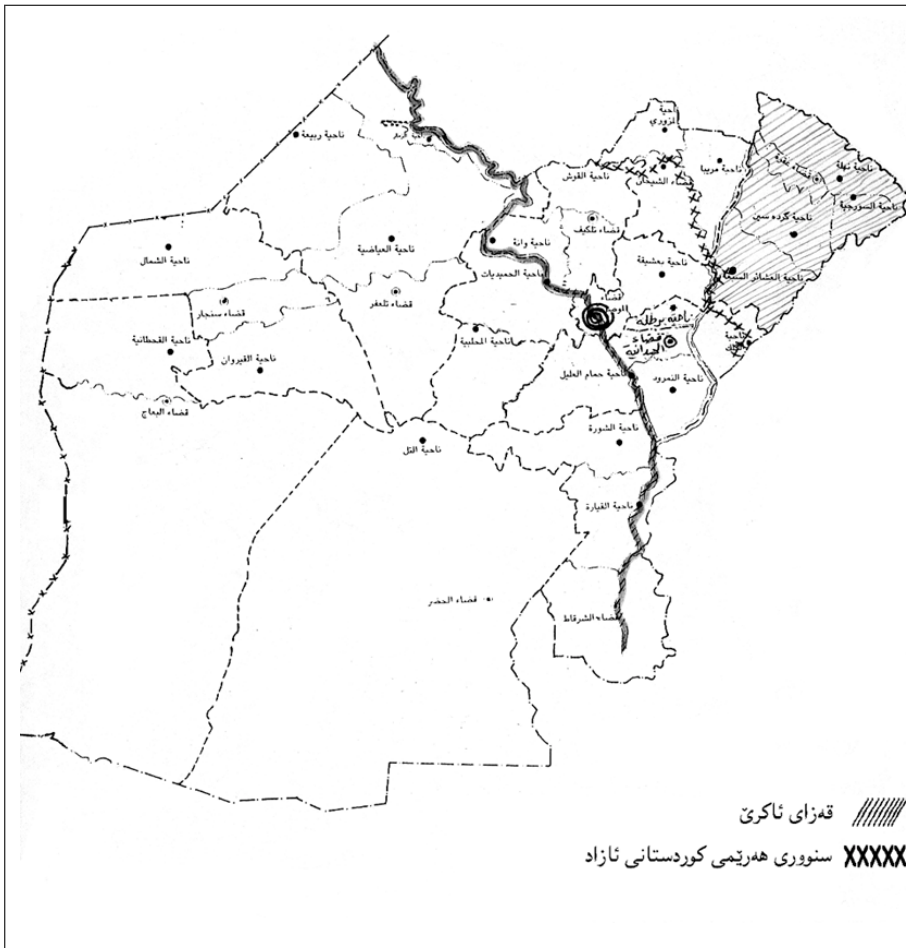
۳- ناوچه‌ی گه‌وه‌ک:

ئەم ناوچه‌یه‌ش نزیکه‌ی ۲۰٪ی رووپیوی قەزاکه ده‌گرێته‌وه و هه‌موو ئەو گردۆلکه‌کانه ده‌گرێته خۆ که ده‌که‌ونه ئەوپه‌ری باشوور و پۆژه‌ه‌لاتی قەزاوه له هه‌رسێ ناحیه‌کانی به‌رده‌رەش و گرده‌سێن و بجیلدا و ئەم گرده به‌رزانه‌ش چهند پاوانیکیان لێ ده‌که‌ویتته‌وه که بۆ مه‌ر و مالات سوودیان لێ وهرده‌گیریت. به‌ناوبانگترین گردۆلکه‌کانی ئەم دوو ناوچه‌یه‌ش زوورگی به‌رده‌رەش (۵۶۱) مه‌تره و (به‌رده‌سۆر ۸۸۰) مه‌تره.

ب- دابه‌شکردنی کارگێری:

قەزای ئاکرێ هه‌تا پێکه‌یتانی ده‌وله‌تی تازه‌ی عێراق (دوای ساڵی ۱۹۲۶) ته‌نیا دوو ناحیه‌ی ده‌گرته‌وه ئەویش ناحیه‌ی (سورجی) که مه‌لێه‌نده‌که‌ی گوندى (بجیل) و ناحیه‌ی (زێبار) که سه‌نته‌ره‌که‌ی گوندى (بیره‌که‌پرا) بوو و پاشان بۆ گوندى (دینارته) گوتراوه‌وه و له‌وه‌ته‌ی ساڵی ۱۹۵۳ وه تا ئیستا پێی ده‌وتریت ناحیه‌ی (نه‌هله).

دوای پێکه‌یتانی ده‌وله‌تی تازه‌ی عێراق به‌ته‌واوی، ساڵی ۱۹۳۰، ناحیه‌ی (عه‌شائر سه‌بعه) که سه‌نته‌ره‌که‌ی گوندى (به‌رده‌رەش) ه و سه‌ر به‌قه‌زای مووسڵ بوو، به‌م قەزایه



نەخشە‌ی ژماره - ۲۰ -
شوێنی قەزای ئاکرێ له پارێزگای مووسڵدا

لکیندرا و، سالی ۱۹۷۲ به شیک له خاکی ناحیهی عه شائر سه به و ناحیهی سورچی خراڼه سهر ناحیه کی تازه به ناوی ناحیهی (گرده سین)، که له م قه زایه دا پیکه تیندرا (پروانه نه خسه ی ژماره -۲۰- له لاپه ره ۵۴).

به پیتی دابه شکرده کارگتیریه کانی سالی ۱۹۷۶ که له لایهن حکومتی عیراقه وه نه نجام درا قه زای ئاکری له پینج به که ی کارگتیریه جیاواز پیکدیت، به که کارگتیریه کانیش نه مانه ن:

ناوی یه که	سه نته ره که ی	دابه شکرده کانی سال (۲ به پیتی) ۱۹۷۶	سالی دروستی	ژماره ی دانیشتونان به پیتی ده سته کانی سهر به UN سه بارت به پسوله ی نازووقه سالی ۱۹۹۷	ژماره ی	پژیه ی سدی
سه نته ر (ئاکری)	ئاکری	۱۹۰	۱۸۷۹	۲۶۸۲۱	۱۹٪	
ناحیه ی عه شائیر سه به	به رده ریش	۸۲۴	۱۸۷۹	۵۱۷۱۳	۳۸٪	
ناحیه ی سورچی	بجیل	۳۷۴	۱۹۱۰	۱۱۸۱۴	۹٪	
ناحیه ی نه هله	دینارته	۹۷۷	۱۹۵۳	۱۸۵۶۲	۱۳٪	
ناحیه ی گرده سین	گرده سین	۶۳۰	۱۹۷۲	۲۸۳۴۳	۲۱٪	
کو		۲۹۵۵		۱۳۷۲۵۵۳	۱۰۰٪	

خسته ی ژماره -۱۰-
به که کارگتیریه کانی قه زای ئاکری

به پیتی دابه شکرده کانی نه مری واقیع که دوای راپه رین خو ی سه پاند، نه م قه زایه له (۶) یه که ی کارگتیریه پیکدیت نه ویش (ئاکری و به رده ریش و بجیل و دینارته و گرده سین و که له ک) ن که له سالی ۱۹۹۷ له سه رده می کابینه ی سییه می حکومتی هه ریمی کوردستان به رده می دامه زرانده وه و به هه ژمارکردنی که له ک له گه لئاندا روو پیتی نه م قه زایه ده گاته نزیکه ی ۳۱۰۰ کم ۲ و ژماره ی دانیشتونانی ده گاته (۱۴۳۶۴۹) که س (سالی ۱۹۹۷).

۱- ئاکری (سه نته ری قه زای):

شاری کو نی ئاکری ده که ویتته قه د پالی زنجیره چیای ئاکری، به تاییه تیش له قه د پالی نه و چیایه ی که قه لای ئاکری له سه ر بووه و پیتی ده وتریت که لنی که فن (قه لای کو ن). سنوره که شی، له باکووره وه ناحیه ی (دینارته) یه و له رۆژه لاته وه ناحیه ی (بجیل) و له باشور و رۆژئاوا وه ناحیه ی (گرده سین) ه.

شاری ئاکری نزیکه ی ۷۵ کم له مووسله وه دووره و، ئاکری به دارودره خت و بیستان و کانیاو به ناوبانگه و شاریکی دیرینه و نزیکه ی (۱۰۰۰) سال له مه وه به ر له کتیه کانی میژوو به ناوی (بلدة العقر الحمیدية) ناوی هاتوو وه هه روه ها ئاکری مه لبه ندیکی بازرگانی گرنگه سه بارت به مووسل، به تاییه تیش نه م شاروچکه یه به میوه و گوشت و دانه ویله و دار و داهاتی دیکه ی ئابوری ده وله مه نده. (۱۴) گوند سه ر به سه نته ری قه زای (ئاکری) ن، رۆله کانی عه شیرته ی سورچی له (۳) گوند و عه شیرته ی زیبار له (۱۰) گوند و مه سیحیه کان له (۱) گوندا نیشته جین، به لام دانیشتونانی خودی شاروچکه که پیمان ده وتریت (ئاکری) و له گه ل رۆله کانی تیره هاوسیکانی سه نته ری قه زای جیاوازن و، ژماره ی دانیشتونانی سه نته ری شاری ئاکریش به پیتی به رنامه ی خۆراکی جیهانی (WFP) ی سالی ۱۹۹۸ (۲۴۸۹۱) که سه.

۲- ناحیه ی عه شائر سه به (به رده ریش):

سه نته ره که ی شاروچکه ی (به رده ریش) ه و ده لئین له سه ره تادا سه نته ری ناحیه له گوندی (به رازی) بووه، و پاشان گوندی (جووجهر) کراوه ته سه نته ری ناحیه و پاشان (پیش زیاتر له سه د سال له مه وه به ر) له گوندی به رده ریشی گوره جیگیر بووه، که نه وسا (به رده ریش وه له د) یشی پین ده گوترا سالی ۱۹۳۶ یه که مین قوتابخانه له و ناحیه یه کراوه ته وه و ژماره ی دانیشتونانی سه نته ری ناحیه ی (به رده ریش) نزیکه ی (۱۰۰۰۰) که سه و، داره توو

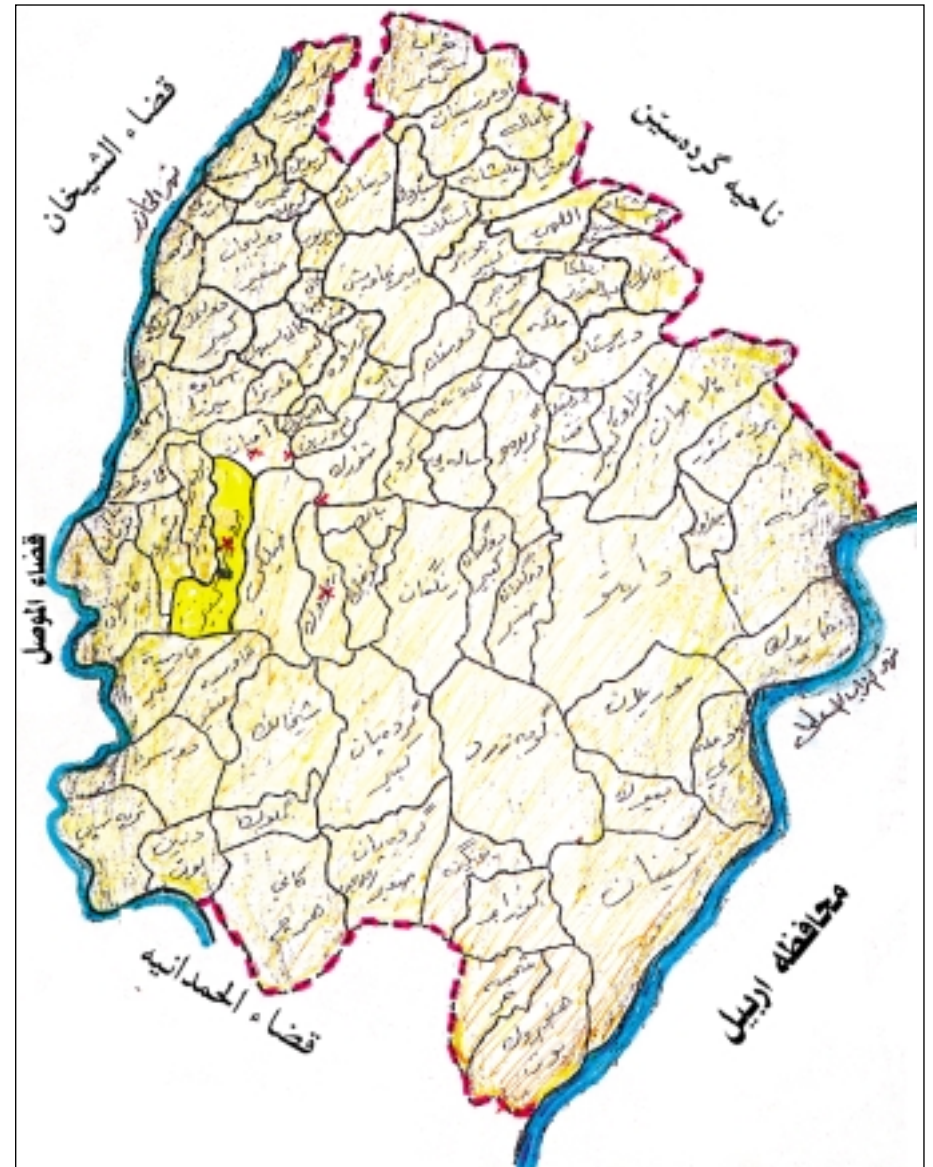
و به نینان و ئۆمه‌رسینان و زه‌نگه‌نان له‌ گونده‌ گه‌وره‌کانی ئه‌و ناحیه‌یه‌ن. ناحیه‌ی به‌رده‌په‌ش ده‌که‌ویتیته‌ باشووری قه‌زای ئاکری له‌ نیوان زئی گه‌وره له‌ رۆژه‌لاته‌وه و رووباری خازر له‌ رۆژئاواوه، هه‌روه‌ها له‌ باشووره‌وه‌ش ناحیه‌ی که‌له‌ک (که‌له‌کی یاسین ئاغا) و ناحیه‌ی به‌رتله که هه‌رده‌وکیان سه‌ر به‌قه‌زای حه‌مدانیه (قه‌ره‌قوش)ن، له‌ باکووره‌وه‌ش ناحیه‌ی گرده‌سین و زئی گه‌وره له‌ رۆژه‌لاته‌وه ئه‌و ناحیه‌یه‌ جیا ده‌کاته‌وه له‌ ناحیه‌ی سه‌لاحه‌دین و خه‌بات (سه‌ر به‌پارتیزگای هه‌ولیر) و له‌ رۆژئاواوه رووباری خازر جیای ده‌کاته‌وه له‌ ناحیه‌ی مرّیا (سه‌ر به‌قه‌زای شیخان) و ناحیه‌ی به‌عشیقه (سه‌ر به‌قه‌زای مووسل)، (بروانه نه‌خشه‌ی ژماره - ۲۱ - له‌ لاپه‌ره ۵۷).

ناحیه‌ی به‌رده‌په‌ش ۳۲ کم له‌ مووسله‌وه دووره و رووپیتوی ناحیه‌که ۸۹۳ کم^۲ ده‌یت (به‌پیتی دابه‌شکردنه‌کانی سالی ۱۹۹۰) (۲۲) و له‌ دوای ناحیه‌ی دینارته (نه‌هله) له‌ رووی رووبه‌ره‌وه گه‌وره‌ترین یه‌که‌ی کارگێریبه له‌ قه‌زاکه‌دا و، ژماره‌ی دانیشتیوانی سه‌رجه‌می ناحیه‌که نزیکه‌ی (۵۲۰۰۰) که‌سه به‌پیتی سه‌رژمیری سالی ۱۹۹۸ که له‌لایه‌ن به‌رنامه‌ی خۆراکی جیهانی (WFP) سه‌ر به‌ (UN) ئه‌نجامدراوه.

ژماره‌ی دانیشتیوانی ناحیه‌ی نزیکه‌ی ۴۰٪ی دانیشتیوانی قه‌زای ئاکری پێکده‌هێنن، واته له‌ رووی ژماره‌ی دانیشتیوانه‌وه گه‌وره‌ترین یه‌که‌ی کارگێریبه له‌ قه‌زادا و نزیکه‌ی (۹۰) گوندی ده‌شتایی گه‌وره سه‌ر به‌و ناحیه‌یه‌ن و له‌ زۆریه‌ی هه‌ره زۆری ئه‌و گوندانه‌شدا عه‌شیره‌تی گۆران نیشه‌جین و هه‌روه‌ها عه‌شیره‌تی سووچی له‌ (۳) گوند و زیتیار له‌ (۳) گوند و مه‌سیحیه‌کانیش له‌ یه‌ک گوندی سه‌ر به‌ناحیه‌که نیشه‌جین.

له‌وه‌ته‌ی چه‌سپاندنی دابه‌شکردنه ئیدارییه‌کان که سالی ۱۸۷۹ له‌لایه‌ن کاربه‌ده‌ستانی عوسمانیه‌وه ئه‌نجامدراوه، ناحیه‌ی به‌رده‌په‌ش به‌ (عه‌شائر سه‌بعه) ناوه‌د کراوه، و وه‌کو یه‌که‌یه‌کی ئیداری هه‌ر هه‌یه. هه‌ر له‌و ساله‌شدا بوو واته سالی (۱۸۷۹)، که ویلایه‌تی مووسل سه‌رله‌نوێ وه‌کو ویلایه‌تیکی سه‌ربه‌خۆ دامه‌زرایه‌وه و جگه له‌ سه‌نجه‌قی مووسل، هه‌ر یه‌که له‌ سه‌نجه‌قی سلیمانی و شاره‌زور (که‌رکووک)یشی گرته‌وه و ئه‌م ناحیه‌یه (عه‌شائیر سه‌بعه) یه‌کیک بوو له‌و دوو تاکه ناحیه‌یه‌ی که ئه‌و کات سه‌ر به‌قه‌زای مه‌رکه‌زی ویلایه‌تی مووسل بوون (۲۳).

(۲۲) ده‌وله‌تی به‌حرین رووپیتوه‌کی (۲۶۲۰ کم^۲) ده‌.
 (۲۳) ناحیه‌ی دووه‌میش ناحیه‌ی شیخان بوو که ئیستا قه‌زایه (بروانه؛ نه‌خشه‌ی ژماره - ۲ - له‌ لاپه‌ره ۱۲). سه‌رچاوه؛ سالنامه‌ی ویلایه‌تی مووسل سالی ۱۹۱۲



نه‌خشه‌ی ژماره - ۲۱ -
 ناحیه‌ی به‌رده‌په‌ش (العشائر السبعة)

که واته بهر دده پرهش به کیتکه له کونترین ناحیه کانی کوردستان له بهر شهوش پیتی دهوتریت (عشائر سهبعه)، چونکه (۷) عهشیره تی کورد له سنووری شهو ناحیه دا نیشته جین و بهم شپوهی خواره وه:

ژ	ناوی عهشیره ت	پژیه له دانیشتونانی ناحیه
۱-	رهژوو کهری	٪ ۵۵
۲-	گیژ	٪ ۲۳
۳-	بوت	٪ ۱۱
۴-	شیخ بزینی	٪ ۲
۵-	خدری	٪ ۱
۶-	زهنگه نه	٪ ۱
۷-	شارک	٪ ۱
۸-	عهشیره تی دیکه (۲۴)	٪ ۶
	کو	٪ ۱۰۰

خشته ی ژماره (۱۱)

تیره کانی عهشیره تی گوران له ناحیه ی بهر دده پرهش (العشائر السبعة)

عهشیره تی گوران

تیکرایی شهو عهشیره تانه ی (رهژوو کهری و گیژ و بوت و زهنگه نه و خدری و شیخ بزینی و شارک) له گهل چهند عهشیره تیکی دیکه له قهزاکانی شیخان و همدانییه و مووسل، وهک (تومهربل و داودی و روزه یانی و بهرنجی... و هتد) پیتیان دهوتریت «گوران» و

(۲۴) وهک: مووسه یی و هممه و هند و کاوانی و سورچی و هبتر. شایانی باسه له (دلیل المملكة العراقية) سالی ۱۹۳۵ - ۱۹۳۶ ناوی شهو هفت عهشیره ته بهم شپوهیه هاتوه: کیره، وزرگی، شایلو، شیخ بزینی، لوما، خنت بری، شارک.

به دیالیکتی کرمانجی خواروو (سورانی) و که میکیان به دیالیکتی گورانی دهوین. شه عهشیره تانه ش که له ناوچه که دا جیگیرن و به کشتو کاله وه خهریکن، پیتیان دهوتریت (گوران) چونکه هندیکیان وهک (روزه یانی و زهنگه نه) به دیالیکتی گورانی دهوین، (هر چنده زوریه ی گورانان به دیالیکتی سورانی که دیالیکتی بادینانی کاری تی کردوه، دهوین). واته ناوی گوران شهو ناگه یه تی که هممو عهشیره تی گوران، گوران زوبانن. بنه چه ی شهو عهشیره تانه دهگه رپته وه بۆ پاریزگاکانی که رکوک و سلیمانی و هولیر و کوردستانی ئیران و تورکیا و، به تیکرایی له نزیکه ی (۱۵۰) گوندی دهشتیدا نیشته جین که به سه ر (۴) قهزا له پاریزگای مووسل دابهش کراون (نزیکه ی ۶۷٪ له سنووری قهزای ئاکری و ۲۴٪ له قهزای شیخان و ۶٪ له قهزای مووسل و ۳٪ له قهزای همدانییه). گه و ره ترین کومه لگای نیشته جی بوونیان بهر دده پرهش و به نینان و داره توو و زهنگه نان و ربویا (روفیانا) له سنووری قهزای ئاکری و، چره و که له کچی له قهزای شیخان و بشیریان و که له کی یاسین تاغا له قهزای همدانییه و، دوو بهردان و سیکانیان له قهزای مووسل، هوزه جیاجیاکانی عهشیره تی گوران نزیکه ی ۳۰۰ ساله لهو ناوچه یه دا له پاریزگای مووسل نیشته جی بوونه دوا ی شهو له شوپنه شه سلیمییه کانی خو یانه وه له ناوچه جیاجیاکانی کوردستانه وه هاتوون له بهر چهند هویه ک که تا ئیستا نه زانراوه و لیره دا دهرفه تی لیکولینه وه و باسکردنیان نییه. ئیستا فیدراسیونی گوران له (۱۲) تیره پیکدیت، یان به مانایه کی دیکه لهم ناوچه یه به (۱۲) هوزی جیاجیا دهوتریت گوران و شه هوزانه ش شه مانه ن: له قهزای شیخان (تومهربل، داودی، مووسه یی، روزه یانی، شارک) و له قهزای ئاکریش (رهژوو کهری و گیژ و بوت و زهنگه نه و خدری و شیخ بزینی و ههروه ها چهند بنه ماله یه کی بهر سه ن بلباس و هممه و هند و باجه لان و زهند و کاوانی و شکاک و شه بهک و ئیزدی و تهنانه ت چهند بهر به ابیکتی عه ره بیهش که بوونه ته کورد له نیو عهشیره تی گوراندا هه ن و شه مانیش هه ر به گوران ده ژمیردرین).

ناشکرایه که گیژ و زهنگه نه و روزه یانی له ناوچه ی گه رمیانه وه (پاریزگای که رکوک) هاتوون و هندیکیان زهنگه نه و روزه یانی به دیالیکتی گوران دهوین، به لام رهژوو کهری (گه و ره ترین تیره کانی گوران) له ناوچه ی ئاکریان له رواندوز و رانییه وه هاتوون. بوت، تا ئیستا نه زانراوه له کوپوه هاتوون، له وانه یه له پاریزگای هولیر و سلیمانییه وه هاتین و ناوه که شیان له (بوتی) وهرگیربیت، هه ر چنده خو یان لهو باوه رده دان که بوت له هه رتیمی بو تان له کوردستانی تورکیا وه هاتوون و پاشان لهو ناوچه یه دا، بوون به به شیکتی تیره کانی

ناوچه که و ئیستا وهک هۆزه کانی تر به گۆزان له قهلهه دهدرتین.

ههه له کۆنه وه گۆزانه کان سهه رکردایه تیبه کی به کگرتوویان نه بووه (وهک عه شیره ته کانی دیکه)، چونکه له بنه په تدا یهک عه شیره ت نین و ههه تیره یهک یان چند گوندیک سهه رۆک تیره ی تایبه ت به خۆی هه یه، لقه تیره ییبه کانی عه شیره تی گۆزان له سنووری ناحیه ی بهرده پهش بهم شیویه ی خواره وه دابهش بوونه:

۱- په ژووکه ری: بنه چه ی ئه م تیره یه بو ئاکۆیان ده گه ریته وه و له نیو خۆیان دابهش کراون بو چوار تیره (قه نبه ری و شاسواری و چۆپانی و که وخۆمه زی) و به دیالیکتی سۆزانی ده دویتن و زیاتر له نیوه ی دانیشتوانی ناحیه که پیکدیتن و زیاتر له (۲۵) گوندیان هه یه و گونده کانیش ئه مانه ن:

- بهرده پهشی گه وره (سه نته ری ناحیه)

- خپله کی

- زمزمۆک

- که ونه باک

- زهنگه نان

- دوو گوندانی گه وره

- دوو گوندانی گچکه

- داره توو

- گۆمه زهرد

- به نینان

- داله ری

- بیۆک

- خاروک

- مۆریلان

- باراوا

- گردبده و

- دۆستهک

- گرددیم

- مهه و زین

- ئامیان

۲- گیتر: بنه چه یان بو قه ره ته په و نارین له قه زای کفری سهه به پارێزگای که رکووک ده گه ریته وه،^(۲۵) و ئیستاش له که متر له (۲۰) گوندی بچووکی سهه به ناحیه ی بهرده پهش نیشته جین، به لام چند گوندیکی دیکه شیان له قه زای شیخان (ناحیه ی مرتیبا) و قه زای مووسل (ناحیه ی به عشیقه) دا هه یه و ۲۰٪ دانیشتوانی ناحیه ی بهرده پهش پیکده هین. گونده کانیان له ناحیه ی بهرده پهش ئه مانه ی خواره وهن.

- کینه سپی

- یه کماله

- پرویا (روقیبا)

- سیگردگ

- پیریوت

- گردبه ویل

- که نداله سۆر

- خه میس کوچک

- حه سه نیبه

- بامه رزی

- گرگه جو

- گرێگا

- ئیسماوا

- دوولێجانی گه وره

- دوولێجانی گچکه

- کانیلان (رزگار نه کراوه)

۳- بۆت: له نزیکه ی (۱۵) گوند له ناوچه گردۆلکه کان، که ده که ویتته باشووری سه نته ری

(۲۵) بروانه؛ لاپه ره ۶۱ له کتیبی (NOTES ON THE TRIBES OF SOUTHERN KURDISTAN, BAGHDAD) 1919 که وه رگێرانه که ی بو عه ره بی له لایه ن فوناد حه مه خورشید سالی ۱۹۷۹ به ناوی (العشائر الکردیه) کراوه.

ناحیه نیشته جین و گونده کانیان هه تا که له کی یاسین ئاغا هه لده کشیت، نزیکه ی
 ۱۱٪ ی دانیشتوانی ناحیه پیکده هین، گونده کانیسیان ئه مانه ن:

- قادیسیانی گه وره
- دووسه ره
- گه لوک
- ترپه سپیان
- درین بۆت
- کانی هورج
- شیخالک
- گرده پان
- پۆنگینه
- کۆراوا
- شه مسه خری
- هه نجیرۆک بۆت
- بهرگیل

۴- شیخ بزینی: بنه چه یان ده گه ریتته وه بۆ ناوچه ی شیخ بزینی سه ر لیواری زبی بچووک له
 نیوان هه ردوو پارێزگای هه ولیر و که رکوک و له سه رده می پیشتریشدا ده گه ریتته وه بۆ
 له کستان له کوردستانی ئیراندا و، له (۴) گوند له رۆژه لاتی ناحیه دا نیشته جین و
 نزیکه ی ۲٪ ی دانیشتوان پیکده هین^(۲۶) و به ناوبانگترین گوندیشیان ئه مانه ی
 خواره ویه:

- جوچه ری گچکه
- زیلکا
- چه مه

- که له کی یاسین ئاغا (سه نته ری ناحیه ی که له که و پیشووتر سه ر به قه زای حه مدانییه بوه).

(۲۶) عه شیره تی شیخ بزینی جگه له که رکوک و هه ولیر و ناوچه ی گۆرانه تی له کوردستانی تورکیا و تورکیاش
 له ده وروبه ری ئه نقه ره و قونیه هه ن.

۵- خدری: له (۴) گوند له باکووری ناحیه دا نیشته جین و نزیکه ی ۱٪ ی دانیشتوانی
 ناحیه پیکدین و گونده کانیسیان ئه مانه ن:

- پیرچاوش
- کانی ئه سپانی گه وره
- کانی ئه سپانی گچکه
- خرابه واش

۶- زه ننگه نه: بنه چه ی ئه م تیره یه بۆ گونده کانی زه ننگه نه له ده وروبه ری قه زای کفری له
 پارێزگای که رکوک و له سه رده می پیشتریشدا بۆ کوردستانی ئیران ده گه ریتته وه.
 دابه شکران به سه ر چه ند به ره بابیک وه کو (خه نجه ریا ز و شه روا ل شین و ... هتد) نزیکه ی
 ۱٪ ی دانیشتوانی ناحیه پیکدین و له دوو گوندی بچووک نیشته جین به ناوی:

- بهرده ره شی گچکه
- شیوه ری

۷- شارک: تا ئیستا نه زانراوه بنه چه ی ئه م تیره یه بۆ کو ی ده گه ریتته وه هه ندیکیان ده لپین
 به ره سه ن ده گه ریتته وه بۆ سه ر عه شیره تی شکاکای کوردستانی ئیران. که متر له ۱٪
 دانیشتوانی ناحیه که پیک دین و له گوندی دولیجانی گه وره نیشته جین.

۸- عه شیره تی دیکه: جگه له م هه فت تیره ی که له سه ره وه باسما ن کرد. چه ند تیره و
 به ره بابی بچووکی تر هه یه له نیو گۆران وه ک مووسه یی و هه ماوه ند و بلباس و
 باجه لان و زه ند... هتد، هه ره ها چه ند عه شیره تیکی دیکه وه ک سورچی و زبیار ده که ونه
 سنووری ناحیه به لام ریتته یان له ۵٪ ی دانیشتوانی ناحیه تینا په ری، به ناوبانگترین
 گوندی زبیاریه کان له و ناحیه دا گوندی (ئۆمه ر سینان و دولیجانی گه وره) یه که له گه ل
 گۆراناندا ده ژین، سورچییه کانیسیان له گوندی (به رده سوور و شیخانۆک و په لاسان)
 نیشته جین.

۳- ناحیه ی سورچی (بجیل):

ئه م ناحیه یه له سه ره تاکانی سه ده ی ئیستا دا پیکه تیندراوه و سالی ۱۹۱۲ له سالنامه ی
 مووسل که له لایه ن عوسمانییه کانه وه ده رده چوو، وه ک ناحیه ناوی هاتوو و ناوه که ی بۆ
 عه شیره تی گه وره ی سورچی ده گه ریتته وه که له سه نته ری ناحیه ی (بجیل) و زۆربه ی
 گونده کانی سه ر به و ناحیه یه نیشته جین، ئه م ناحیه یه ده که ویتته ئه و په ری رۆژه لاتی قه زای

ئاكرى و سنووره كەشى له پوژه لات و باشووره زى گهوره و له باكووره زنجيره چىاى ئاكرى و سهرى سادان له پوژتاواوه ناحيهى (گردهستين)ه. رووپىوى ناحيه كه (۳۷۴ كم ۲)ه، (به پى دابه شكردنه كارگىپيه كانى سالى ۱۹۷۶) و ژمارهى دانىشتوانى ناحيه كه به گونده كانىپه وه (۱۴۰۰۰) كه سه و ناحيه كه ۴۸ گوند ده گرىته خو، بويه له رووى رووپى و ژمارهى دانىشتوانه وه بچووكترين ناحيه يه له قهزاکه دا، سالى ۱۹۸۷ حكومه تى مهركه زى عىراق ئەم ناحيه يه ته جميد كرد و، سالى ۱۹۸۹ به ته واوى هه لى وه شانده وه، به لام سالى ۱۹۹۷ ئەم ناحيه يه له لايهن كابينهى سىپه مى حكومه تى هه رىمى كوردستان پىكه پىندرايه وه.

زوړه ي خاكى ناحيه كه گردۆلكه يه، بويه زهوى دهشتايى كشتوكالى نىيه، به لام گردۆلكه كانى به پاوانى چاك داده ندرين بو به خىوكردنى مه ر و مالات و دانىشتوانى ناحيه كه داهاتى سه ره كى خو بان له سامانى ئازهل و به ره مى ئازهل و ههروه ها له چاندنى برنجى كوردى دهسته بهر ده كهن و ناوبانگى برنجى ئاكرى له برنجى ئەم ناحيه يه وه هاتووه. پىوسسته ئه وه ش بوتريت كه پردى بىخمه (قه ندىل) و رىتگه ي سه ره كى نيو ده ولله تى ئىستاي نىوان هه ولير و دهوك و توركىا كه به ناو خاكى ئەو ناحيه دا تىده په رىت، ژيانىكى تازى به دانىشتوانى ئەم ناحيه دووره به خشيوه.

دانىشتوانى تىكراى گونده كانى ناحيه سه ره به عه شىره تى سورچىن كه عه شىره تىكى گهوره و كوژنه و له ۱۶ تيره پىكه اتووه تيره كان ئەمانه ن:

- مام سال
- مام گرد
- مام كه كول
- پىربال
- مام لس
- مام ساكى
- مامه سامى
- چاربو تى
- ماله سنى
- خىلانى

- مه ندىك
- سه رمردى
- توخمه نه بيله
- توخمه بالين
- وچاخ ئومه ر
- مامان مرى

عه شىره تى سورچىش جگه له م ناحيه يه له ژماره يه كى زورى گونده كانى ناحيه يى گردهستين و گونده كانى ناحيه يى هه رىر و خه لىفان- سه ره به پارىزگاي هه ولير- نىشته جىن و، به هه ر دوو شىوازى بادىنى و سوړانى ده دو تىن، (زاراوه به كى تىكه لاوبان هه به له سوړان و بادىنانى).

۴- ناحيه ي نه هله (دىنارته):

ئەم ناحيه يه سالى ۱۹۵۳ پىكه پىندراوه و ناوه كه ي له دۆلى نه هله وه سه رچاوه ده گرىت و سه نته رى ناحيه (گوندى دىنارته) ده كه وىته ناو ئەم دۆله وه، ناحيه كه ش به نه هله ناوزه د كراوه. پىش سالى ۱۹۵۳ گوندى (بىره كه پرا) له باكوورى چىاى پىرس، سه نته رى ناحيه ي زىبار بو، كه هه ر له سالى ۱۹۰۴ وه خراوه ته نىو سنوورى قه زاي ئاكرى. ئەو ناحيه يه (ناحيه ي زىبار) له لايهن دهسته لاتدارانى عوسمانىپه وه به قه زاي ئاكرى لكىندرا، دواى ئەوه ي قه زاي زىبار هه لوه شىندرايه وه كه سه نته رى قه زاكه گوندى بىره كه پرا بو، قه زاي ناوبراو (زىبار) يه ك ناحيه ي ده گرتە خو ئەو پىش ناحيه ي (شىروان) بو.

ئىستاش ناحيه ي نه هله ناوچه ي شاخاوى له قه زاكه دا ده گرىته خو، ئەو ناوچه يه ي ده كه وىته باكوورى زنجيره چىاى ئاكرى، سنووره كەشى له باكوور و پوژه لات ته و زى گه وريه، له پوژتاواوه قه زاي ئامىدى و له باشووره وه ناحيه ي بچىل و سه نته رى قه زاي ئاكرىپه.

سه نته رى ناحيه ش گوندى (دىنارته) يه و نىكه ي (۱۰۰) گوند ده گرىته خو و ناحيه كه ش له رووى رووپى وه وه گه وره ترين يه كه ي كارگىپيه له قه زاكه دا و رووپى وه كه ي خو ي له ۲ كم ۹۷۷ ده دات به پى دابه شكردنه كارگىپيه كانى سالى ۱۹۷۶، به لام ژماره ي سه رجه م دانىشتوانى ناحيه زور نىيه و خو ي له (۱۹۰۰۰) نادات. سالى ۱۹۸۹ حكومه تى عىراق ئەم ناحيه يه هه لوه شانده وه و خاك و دانىشتوانى به سه نته رى قه ز

لکیندران، بهلام له سهردهمی کابینهی سییهمی حکومهتی ههریمی کوردستان ناحیهکه سههرلهنوی پیکهتندرایهوه. ئەم ناحیهیه له زهوی دهشتایی کشتوکالی بی بهشه، بهلام بهمیوهجات و دار و درخت دهولهمنده، بهناویانگترین چپاکانی، که بهزترین چپایه له قهزای ئاکری، چپای (پیرس)ه و بهرزبیهکهی ۱۹۴۵مهتره که بهسههر سهنتههری ناحیهدا دهروانیت له رووی باکوورهوه و سنووریککی سروشتییه له نیوان نههله و بارزاندا.

زۆریه دانیشتوانی ناحیه و گوندهکانی سههر بهعهشیرهتی زیبارن که عهشیرهتیکی دیرین و بهناویانگه و، له بههترهتدا دابهش ببوه پینج شوینی جوگرافی که ئەمانهن:

- بهرۆژ: دهکهویتی باکووری رووباری زی.

- نزار: دهکهویتی خوارووی لیواری رووباری زی تا زنجیره چپای پیرس.

- دهشتهزی: دهکهویتی باشووری رووباری زی لهلای رۆژئاواوه.

- نههله: دهکهویتی دۆلی نههله لهنیوان زنجیره چپاکانی پیرس له باکوور و سههری ئاکری له باشوور و نیوان رووبارهکانی زی له رۆژههلات و خازر له رۆژئاوا.

- بهرینی: دهکهویتی داوینی چپای ئاکری لهلای باشوورهوه و ههر له رۆژئاوای شاری ئاکرییهوه ههلهدهکشیت تا سههر خازر.

ههروهها له سنووری ئەو ناحیهیه له رۆژئاوای دۆلی نههله ههندی گوندی فهلهکانی (مهسیحیهکانی) تیاری (ئاسووری) یش ههیه.

۵- ناحیهی گردهسین:

ئەم ناحیهیه سالی ۱۹۷۲ پیکهتندرا و پیشتریش گوندیکی سههر بهناحیهی عهشائر سهبعه (بهردهپهش) بوو، ناوهکشی واتای (سی گرد) دهگهیهنیت.

روویتوی ناحیهی گردهسین ۶۳۰ کم ۲ دهبج و (۸۸) گوند دهگریته خو و ژمارهی سههرجهم دانیشتوانی ناحیه له دهرووبههری (۲۸۰۰۰) کهسه بهپیتی ئەو سههر ژمیریانهی که لهلایهن دهزگاکانی سههر به (UN) و بهرنامهی خوژاکی جیهانی (WFP) سالی ۱۹۹۷ ئەنجام دراوه. له رووی ژمارهی دانیشتوانهوه، له دواي ناحیهی بهردهپهش، بهپلهی دووهم دیت له قهزاکهدا. زۆریه خاکی ناحیهکه زهوی دهشتایییه که بو کشتوکال زۆر لهباره و بهشیک له دهشتی ناوکور دهکهویتی چوارچیتوهی خاکی ئەم ناحیهیه، بهشی رۆژههلاتی ناحیهکهش گردۆلکهکانی زوورگهکانی بهردهسۆره (۸۸۰م).

سنووری ناحیهکهش له باکوورهوه سهنتههری قهزای ئاکری و له باشوورهوه ناحیهی بهردهپهش و له رۆژههلاتهوه زبیه گهوره و له رۆژئاواوه رووباری خازره.

سالی ۱۹۸۹ حکومهتی مههرکهزی ئەم ناحیهیهی ههلهوشاندهوه و گوندهکانیشی بهسههر ناحیهی بهردهپهش و سهنتههری قهزای ئاکریدا دابهش کرد، بهلام دواي پیکهتانی کابینهی سییهمی حکومهتی ههریم ناحیهکه سالی ۱۹۹۷ سههرلهنوی پیکهتندرایهوه. له کۆی (۸۸) گوندی ناحیهکهدا رۆلهکانی عهشیرهتی ههرکی له (۳۰) گوندی سههر بهناحیهکهدا و عهشیرهتی سورچیش له (۴۰) گوند و زیبار له (۱۴) گوند و گۆران له (۳) گونددا نیشتهجین.

ههرکی عهشیرهتیکی کوردی پهسهنه و بههوهندی ناسراوه، له بنچینهدا مههر و مالاتیان بهخپودهکرد، بهچهشیان بو پارێزگای ورمی له کوردستانی ئیران دهگهپهتهوه، بهلام دواي پیکهتانی دهولهتی عیراق و چهسپاندنی سنوورهکانی، بهشیک له عهشیرهتی گهورهی ههرکی له بهشی کوردستانی عیراق که سالههابوو له گهرمیانی ئەوان بووه لهو ناوچهیهدا گیرسانهوه و دواي ئەوهی تا رادهیهکی زۆر وازیان له ژبانی کۆچهری هیتا، ئەو ژبانهی کاریکی ئەستهه بوو که بتوانیت له سههری بهردهوام بیت، رووی دایه کشتوکال و فیتری کاروباری کشتوکالی بوو.

عهشیرهتی ههرکی له گوندهکانی ئەم ناحیهیه و له پارێزگای ههولیریش (له چهند گوندیکی ههردوو ناحیهی سهلاحهدين و عهناکاو) نیشهجی بوون، بهلام ناوچهی گردهبونهویان له بادینان (له قهزای ئاکری) سهنتههری ناحیهی گردهسین و گوندهکانی دهرووبههری ناحیهیه و بههرو رۆژئاوا تا رووباری خازر دهکشیت.

ههرکی وهکو زۆریه عهشیرهتهکانی دیکه پیک هاتوه له چهند تیرهیهک. تیرهکانی ههرکییان ئەمانهن:

(مالاحاجی ئاغا، کانی سپی، ماله زاهیر، هابجوری، ناوی، ماله شین، ماله حید، ماله مههمدی، سمایلی، ماله ملا، ماله پیر، ماله به، مام براهیما، بیتاوی، ماله سوار، ههسنی، ماله کوی، مام شیخا).

۱- رووی ناوچه که:

سنووری شیخان له باکوورهوه نامیدی و له باشوورهوه قهزای مووسل و له رۆژهه لاتهوه پرووباری خازر که له قهزای ئاکرتی دادهپریت و له رۆژئاواوه قهزای تلکیتفه، (قهزای تلکیتف له شهسته کانهوه پیکهپیندراوه). به پیتی دابهشکردنه ئیدارییهکانی سالی ۱۹۹۰ پرووپیتی قهزاکه ۱۳۳۱م ۲ دهپریت و ژمارهی دانشتوانی ناوچه رزگارکراوهکانی که بریتیه له ههرسی ناحیهی ئەتروش و قهسرۆک (مریبای پیشان) و باعهدری (تازه دامهزراوه) و ههردوو کۆمه‌لگای چره و کهلهکچی و (۹۶) گوند، (۵۵۸۶۹) کهسه، به پیتی بهرنامهی خۆراکی جیهانی سه‌ر به (UN) که له سالی ۱۹۹۷ ئەنجام دراوه. کورد لهم قهزایه‌دا نزیکه‌ی ۸۶٪ی دانشتوان پیکدههینن و ۲/۳ی قهزاکه (ههردوو ناحیهی مریبا و ئەتروش و بهشیک له گوندهکانی سه‌ر به مه‌لبه‌ندی قهزا، که شارۆچکه‌ی باعهدری بهشیکه لهوه) له راپه‌ریندا نازاد کراوه. خاکی قهزاکه‌ش له (۳) ناوچه‌ی بهرز و نزمی جیاجیا پیکدیت:

۱- ناوچه‌ی شاخویی:

ئهم ناوچه‌یه ده‌که‌وێته باکووری قهزا و هه‌موو ناوچه‌کانی ناحیه‌ی مزووری (ئه‌تروش) ده‌گرێته‌وه و نزیکه‌ی ۳۰٪ی پرووپیتی قهزاکه پیکدههینیت.

۲- ناوچه‌ی دهشتایی:

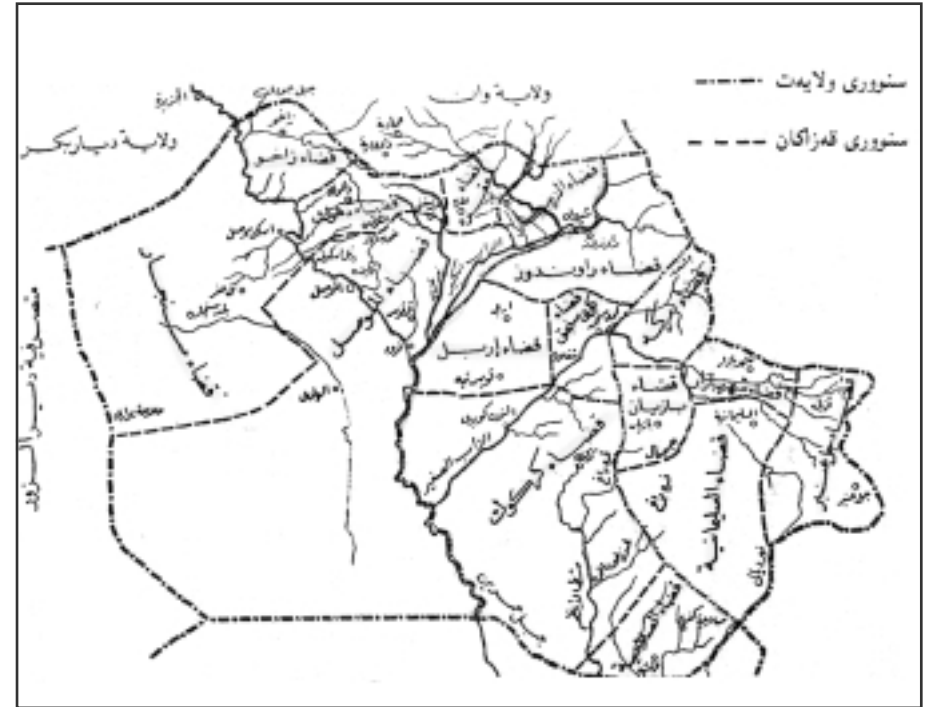
دهشتی ناوکور و دهشتی په‌پایی و هه‌روه‌ها دهشتی شه‌مکان ده‌گرێته‌وه و ده‌که‌وێته ناوه‌راست و نزیکه‌ی ۶۰٪ی پرووپیتی قهزاکه پیکدههینیت.

۳- ناوچه‌ی گه‌وه‌ک:

ده‌که‌وێته باشوور و قه‌دپالێ چبای مه‌قلوب (۱۰۵۷م) ده‌گرێته‌خۆی و نزیکه‌ی ۱۰٪ی پرووپیتی قهزاکه پیکدههینیت.

ب- دابه‌شکردنی کارگێری قهزای شیخان:

له راستیدا قهزای شیخان و پیش ئه‌وه‌ی بچووک بکرتیه‌وه مۆزه‌خانه‌ی ئایینه‌کان و گه‌لان و زمان و تیره‌کان بوو، چونکه ئیزدی و موس‌لمان (به سوننه و شیعه) و مه‌سیحیه‌کان به‌که‌نیسه جیاجیا کانه‌وه هه‌روه‌ها چه‌ندین دیالیکتی جیاجیای زمانی کوردی و عه‌ره‌بی و دیالیکته ئارامیه جیاجیاکانی به‌خۆوه گرتبوو.



نه‌خشه‌ی ژماره ۲۲-

ویلایه‌تی مووسل و قهزاکانی له کاتی حوکی مه‌دحت پاشا له سالی (۱۸۶۹) وه (سه‌راوه: د. عبدالعزیز نوار، تاریخ العراق الحدیث، القا‌هه، ۱۹۶۸)

۲- قهزای شیخان (ئیسفنی):

سالی ۱۸۹۱ له سالنامه‌ی مووسل که له لایهن عوسمانیه‌کانه‌وه ده‌رده‌چوو، هاتوه، که قهزای مووسل له دوو ناحیه (عه‌شائر سه‌بعه و شیخان) پیکدیت، بۆیه شیخان وه‌ک ناو وه‌ک سه‌نته‌ری ئیداری به‌لای که‌مه‌وه ته‌مه‌نی له سه‌ده‌یه‌ک پتره.

ناوی شیخان زیاتر بۆ برا ئیزدییه‌کان و میرنشینه‌کیان و شیخه‌کانیان وه‌ک شیخ ئادی و شیخ سه‌سه‌ن و شیخ مه‌مه‌د ره‌شان و... هتد ده‌گه‌رێته‌وه. مه‌زاری هه‌موو ئه‌و شیخانه‌ش که بۆ ئیزدییه‌کان گه‌لێک گرنه‌گه ده‌که‌ونه ده‌وربه‌ری سه‌نته‌ری قهزای شیخان (ئیسفنی) و برا ئیزدییه‌کان زۆرینه‌ی دانشتوانی ئهم قهزایه پیکدههینن.



نەخشەى ژمارە - ۲۳ -
مەلبەندى قەزای شیخان و ناحیهى مرتبیا

له بنچینهدا قەزای شیخان یه کیک بوو له ناحیهکانی سەر به قەزای مووسل، به لام دوای پیکهینانی دهولتهى تازهى عیراق قەزای (شیخان) یش پیکهینرا و جگه له سەنتەرى شیخان ناحیهى (ئەلقوش) یشی گرتە خوێ، ههروهها له شهستهکاندا ناحیهى مزوورى (ئەترووش) یش بهم قەزایه لکیندرا که پیشتر ناحیهى ئەترووش سەر به قەزای دهۆک بوو، پاشان ناحیهى ئەلقوش له قەزای شیخان داپرا بۆ ئەوهی له گەڵ ناحیهى تەلکێف (سەر به قەزای مووسل) قەزایه کى تازه، به ناوی قەزای تەلکێف پیکهین، ههروهها سالی ۱۹۷۱ ناحیهى مرتبیا له چوارچێوهى ئەم قەزایه دا پیکهیندرا.

له سەرەتای هەفتاکانهوه سەر تاپای قەزاکه دوو چاری چەند هەلمه تیکى راگواستن و به عەرەبکردن بووه وه و سالی ۱۹۷۶ دهسه لاتدارانى عیراق پرۆسهى به عەرەبکردنیا تەواو کرد، دوای ئەوهی دانیشتوانی کورد له هەر سێ ناحیهدا (سەنتەرى شیخان و ئەترووش و مرتبیا) له ناوچهکانی خۆباندرا راگوازران و کاربه دهستانی عیراق خاوهن زهوی و زاره کوردهکانیان ناچار کرد که زهوییهکانی خۆیان بفرۆشن، ئەوانه ی قایلش نه بوون زهوییهکانی خۆیان بفرۆشن، دهست به سەر زهوییهکانیان داگیرا و خەلکی ئەو ناوچانه بۆ گوندهکانی قەزای ناقری و شوبینی تر راگوازران، یاخود له کۆمه لگه کانی چره و که له کچی و قەسرۆک و شوبینی دیکه کۆکرانه وه.

(۴۷) گوندی سەر به مەرکەزی شیخان و (۸۷) گوند له ناحیهى مزوورى (ئەترووش) و (۷۴) گوند له ناحیهى مرتبیا دوو چاری پرۆسه کانی راگواستن و به عەرەبکردن بوونه وه (پروانه نهخشەى ژماره - ۲۲ - له لاپه ره ۷۲). دانیشتوووه کوردهکانی ئەو گوندانه ی دوو چاری راگواستن نه بوونه وه تەنیا برا ئیزدیبه کان بوون که له سه ر ژمیتری سالی ۱۹۷۷ به عەرەب تۆمار کران. هەر چه نده ئەوانیش له چەند کۆمه لگایه کى زۆره ملی کۆکرانه وه سەر یهک وهک کۆمه لگای مه هت و شیف شیرین و نسیریه و ئەلرساله و به دریه و شیخکا... هتد.

له راپه رینه شکۆمه نده که ی به هاری سالی ۱۹۹۱ زۆریه ی هه ره زۆری دێهاته کانی قەزای شیخان به مەرکەزی قەزاکه شه وه رزگار کرا، به لام ئیستا خودی مه لبه ندى قەزای شیخان (ئیسفنج) له گەڵ (۴۸) گوندی کوردان له کۆی (۷۰) گوند و (مقاطعة) ی سەر به ناحیهى سەنتەرى قەزای شیخان له ژێر ده سه لاتى حکومه تی مەرکەزی دایه، ئەو گوندانه ش ئەمانه ن:

ناوی دئی	نەو نېره و عەشیرە نائەهەی کە نیشته جین	ناوی دئی	نەو نېره و عەشیرە نائەهەی کە نیشته جین
کیس قەلا	کۆچەری زیدک	دوشیقان	کۆچەر (زیدک)
شیوشیرین	ئیزدی	ئالمەمان	ئیزدی
گرد موبارەک	ئیزدی	باقەسری	ئیزدی
بیرستەک	ئیزدی	مەھمودان	ئیزدی
موسەکان	ئیزدی (ھۆزی دو ملی)	موقبل	ئیزدی
بیت نار	ئیزدی	بەرازی کچکە	گۆران (ئۆمەرل)
گردی مەلیکان		بەرازی گەورە	گۆران (ئۆمەرل)
باسفنی		جفتە	
پیریوب	گۆران (رۆژیانی)	دەرەستە	
چەمەرەش	گۆران (رۆژیانی)	ئاودەلی	گۆران
پیرانی مەقلوب	گۆران	محمد رەشان	گۆران (ئۆمەرل)
مام رەشان	ئیزدی	نێچەیی	گۆران (ئۆمەرل)
شەرەف میران	ئیزدی	پاپای	گۆران (ئۆمەرل)
خاتوناوا	گۆران (رۆژیانی)	ئاشکا	
پیرانی شێخان		قاپماوا	گۆران (موسەیی)
جەروانە	ئیزیدی	ھەنجیرۆک	گۆران (داودە)
سێ گرک		تاقی حەمە	گۆران (داودە)
گرد فەقیەر	گۆران (داودە)	زیتلکان	گۆران (رۆژیانی)
گلەشین	گۆران (ئۆمەرل)	ئیسبان	ئیزدی
گوداد	گۆران (رۆژیانی)	ئیسفنی سەرور	ئیزدی
کانی ساردک	گۆران	ئیسفنی خوارور	ئیزدی
خرابک	ئیزدی	ئیسفنی پۆژئاوا	ئیزدی
کەندالە	ئیزدی	ئیسفنی پۆژھەلات	ئیزدی
گرد خالص	ئیزدی		

بە پیتی دا بەشکردنە کارگێڕییە رەسمییەکانی سالی ۱۹۸۴ ی عێراق، قەزای شێخان لە (۳) ناوچە ی ئیداری جیا جیا پیکدیت. (بروانە نەخشە ی ژمارە-۲۴- و خستە ی ژمارە-۱۲-)

ناحیە	سەنتەرە کە ی	پروو پیتو (کم) ۲	سالی دروستیونی	ژمارە ی دانیشتوان (سەرچاوە: WFP سالی ۱۹۹۷)
ناحیە ی مەرکەز	ئیسفنی	۵۲۴	۱۸۷۹	تەنھا ژمارە ی دانیشتوانی
ناحیە ی مزووری	ئە تروش	۲۹۱	۱۸۷۹	ناوچە پرگار کراوە کان
ناحیە ی مرتیبا (۲۷)	مرتیبا	۴۴۴	۱۹۷۲	۵۵۸۶۹ کەسە
کو		۱۲۵۹		

خستە ی ژمارە (۱۲)
ناحیەکانی قەزای شێخان و پروو پیتو و ژمارە ی دانیشتوانی

۱- مەرکەزی شێخان:

شارۆچکە ی ئیسفنی (سەنتەری قەزا) دەکەوێتە لای باکووری دەشتی فراوانی ناوکۆر لە قەدیالی زنجیرە چیا یییەکی نزم، سنوورە کەشی لە باکوورە ناحیە ی مزووری و لە پۆژھەلاتەو پووباری گومل و ناحیە ی مرتیبا و لە پۆژئاواو قەزای تەلکیف و لە باشوورەو چیا ی مەقلوب و قەزای مووسلە. سەنتەری قەزا لە سەنتەری پارێزگای مووسلەو (۴۵کم) دوورە و ھەر لە زوو وەش سیمای تایفە ی ئیزدی بەسەر دانیشتوانی شارۆچکە کەدا دیار بوو. مەرکەزی قەزا نزیکی (۷۰) گوند بەخووە دەگرت، کورد لە ۶۶ گوندی ناحیە کەدا نیشته جین، (۴) گوندە کە ی دیکەش عەرەب تیایدا نیشته جین، لە (۲۷) گوندی کوردنشیندا تیرەکانی ئیزدی و، لە (۲۰) گونددا عەشیرە تی گۆران (لەوانە لە ۶ گونددا پۆژیە یانی (۲۸) و لە ۷ گونددا ئۆمەرل و لە ۳ گوندیشیاندا داودە (۲۹) و لە

(۲۷) لە ۱۹۹۴ سەنتەرە کە ی گۆزرایەو پۆ کۆمەلگای قەسرۆک و ھەرودە کۆمەلگای باعەدری کرایە سەنتەری ناحیە یەکی نوێ بەناوی (باعەدری) (۲۸) پۆژیە یانی لە بنەرەتدا دەگەریتەو پۆ دەوروبەری سەرقلە و شێروانە ی پارێزگای کەرکوک و لە سەردەمیکی کۆنتر پۆ کوردستانی ئێران. (۲۹) بنجینە ی داودە دەگەریتەو پۆ دەوروبەری (تاووق) ی سەر بە پارێزگای کەرکوک و لە سەردەمی زووتیش پۆ کەلھوری کوردستانی ئێران.

ئیزدییه‌کان له به‌شی رۆژئاوای پارێزگای هه‌ولێرشدا له (ده‌وروبه‌ری که‌له‌ک) نیشته‌جێ بوون، به‌لام دوا‌ی ئه‌وه‌ی (محهممه‌د پاشا)ی می‌ری رواندۆز هه‌یرشه‌ فراوانه‌که‌ی دژی ئیزدییه‌کان ئه‌نجام دا و له‌به‌ر زۆری کورده‌ موسلمانه‌کان، ئه‌و ناوچه‌یان به‌جێهێشت.

له‌ سه‌ده‌ی رابردوو هه‌لمه‌تی توندوتیژی دژی به‌ئیزدییه‌کان په‌ره‌ی سه‌ند. بۆ نمونه له‌ ساڵی ۱۸۳۸ حکومه‌تی عوسمانی هه‌لمه‌تیکی قه‌رکردنی دژی به‌وان ده‌ست پێکرد و کوشتاری ساڵی ۱۸۹۲ که‌ لی‌یان کرا دوا‌ییترین هه‌له‌قه‌ بوو له‌ زنجیره‌یه‌کی درێژی قه‌تل و عامی عوسمانیان دژی به‌را ئیزدییه‌کانمان (۳۰).

ئێستا ئیزدییه‌کان له‌ ناوچه‌ی شیخان نیشته‌جێن و په‌رستگا و شوینه‌ پیرۆزه‌کان و رێبه‌رایه‌تی ئایینی و می‌ری تایفه‌ی خۆیان هه‌یه، به‌لام به‌شی هه‌ره‌ زۆریان له‌ قه‌زای شه‌نگاردا نیشته‌جێن و هه‌یزی بنچینه‌یی تایفه‌ی ناوبراو پێکدێن. ئیزدییه‌کان به‌دیالیکتی کرمانجی (به‌شێوه‌ هه‌ره‌ په‌سه‌نه‌که‌ی) ده‌دوین و هه‌ندیکیان به‌تایبه‌تیش دانیشته‌وانی شه‌نگار جلوپه‌رگی عه‌ره‌بی له‌به‌ر ده‌که‌ن، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که‌شو هه‌وای بیابان کاریگه‌ری خۆی هه‌یه‌ له‌سه‌ر شیوه‌ی ژیا‌نیان له‌ بیابان، گوتمان ئیزدییه‌کان تائیفه‌یه‌کن نه‌وه‌ک عه‌شیره‌ت، چونکه‌ تائیفه‌ی ئیزدی له‌ ده‌یان عه‌شیره‌ت پێکدێن و له‌گه‌ڵ کوردی دیکه‌ له‌ ئایین و بیروباوه‌ریدا جیاوازیان هه‌یه و ئیزدییه‌کان ئایین و بیروباوه‌ری تایبه‌ت به‌خۆیان هه‌یه‌ که‌ لی‌رده‌ا ماوه‌ی ئه‌وه‌ نییه‌ باسی لی‌وه‌ بکریت، ئیزدییه‌کان به‌سه‌ر ده‌یان عه‌شیره‌ت و تیره‌دا دابه‌ش ده‌بن و ژماره‌ی سه‌رحه‌می ئیزدییه‌کان له‌ عێراقدا نزیکه‌ی (۳۰.۰۰۰) که‌س ده‌بیت له‌وانه‌ نزیکه‌ی (۳۵۰۰۰) که‌سیان له‌ کوردستانی ئازادکراودا ده‌ژین.

۲- ناحیه‌ی مرێیا:

سنووری ئه‌م ناحیه‌یه‌ ده‌که‌وێته‌ رۆژهه‌لات و باکووری رۆژهه‌لاتی قه‌زا و، هه‌روه‌ها ده‌که‌وێته‌ نیوان رووباری خازر له‌ رۆژهه‌لات و رووباری گومل له‌ رۆژئاواوه، له‌ باشووره‌وه‌ش سنووری ناحیه‌ به‌یه‌ک‌گه‌یشتنی لقی گومل به‌رووباری خازر، کۆتایی دیت، به‌لام له‌ باکووره‌وه‌ زنجیره‌ چیا‌ی (خه‌یری) که‌ به‌رزترین لوتکه‌ی ده‌گاته (۱۶۵۵م) ده‌بیته‌ سنووری، واته‌ له‌ رۆژهه‌لاته‌وه‌ قه‌زای ئاکری و له‌ رۆژئاواوه‌ ناحیه‌ی مزووری و سه‌ننه‌ری شیخان و له‌ باکووره‌وه‌ قه‌زای ئامیدی، سنووری، ئه‌م ناحیه‌ پێکده‌هێن. زۆریه‌ی خاکی ناحیه‌که‌ له‌ ده‌شتیکی به‌پیت (ده‌شتی ناوکور) پێکدێت، هه‌ر چه‌نده



نخشه‌ی ژماره‌ -۲۴-
شوینی قه‌زای شیخان له‌ پارێزگای مووسل

(۲) گوندا موسه‌بی و له‌ گوندیکیاندا گێژ و له‌ گوندیکیاندا خدری) و له‌ (۱۱) گوندا تیره‌کانی کوچه‌ریان ئه‌رتۆشی (له‌وانه‌ زێدک له‌ ۹ گوندا و له‌ ۲ گوندا شه‌ره‌فان) و له‌ (۱۰) گوندا عه‌شیره‌تی مزووری نیشته‌جێن. له‌ سه‌ننه‌ری قه‌زاش کورده‌ ئیزدییه‌کان و کورده‌ موسلمانه‌کان و ژماره‌یه‌کی که‌میش له‌ قه‌ره‌ج و عه‌ره‌ب نیشته‌جێن.

ئیزدییه‌کان

ناساندنی ئیزدییه‌کان له‌وه‌ گه‌وره‌تره‌ که‌ لی‌رده‌ا له‌م لی‌کۆلینه‌وه‌ بچوکه‌دا باسیان لی‌وه‌ بکریت. ئیزدییه‌کان تائیفه‌یه‌کی په‌سه‌نی کوردن و له‌ دوو ناوچه‌ی له‌یه‌ک دا‌براو (قه‌زای شیخان و قه‌زای شه‌نگار) له‌ پارێزگای مووسل و به‌شیک له‌ پارێزگای ده‌وک نیشته‌جێن. به‌ناوچه‌کانی ئیزدی له‌ قه‌زای شیخان ده‌وتریت (ئیزیدخان) و به‌ر له‌وه‌ی دووچاری هه‌لمه‌ته‌کانی جینۆساید و قه‌تلوعام بینه‌وه‌ که‌ زۆر جار ده‌ره‌ق به‌وان ئه‌نجام دراوه

دهشتیکی تر (دۆلئیکی تر)ای بچووکیش به ناوی (دهشتی شه مگان) له باکووری ناحیه دا ههیه و له نیوان ئه وه ههردوو دهشتهش مهلبه ندی ناحیه (مریبا) له گه ل زنجیره شاخیکی نزم شوینی خویان گرتوو و بهرترین لوتکه له م زنجیره دا لوتکه ی (چیاپانکی)یه، که (۱۰۹۳) مه تر بهرزه. به پیتی دابهشکردنه کانی سالی ۱۹۸۴، روویتوی ناحیه که (۲۴۴۴)ه.

ژماره ی گونده کانی ئه و ناحیه یه نزیکه ی (۷۴) گونده و کورد نزیکه ی ۹۸٪ ی دانیشتهوان پیکدههینن، رۆله کانی عه شیره تی ئه رتوشی (کوچه ر) له (۲۷) گوندا نیشته جین (له وانه شه ره فان له ۲۳ گوند دا و گوڤه یی له ۳ گوندا و زیدک له گوندیکیان) و عه شیره تی گۆران (شارک و موسه یی و زهنگه نه و گیتژ) له ۱۲ گوند و شه مگانیه کان و کوخییه کان (که سه ر به عه شیره تی مزوورین) له ۳۳ گوند و مه سیحیه کانیش له دوو گوندا نیشته جین.

ئه م ناحیه یه بۆیه به مریبا ناوزه دکراوه، چونکه گوندی مریبا که دوا ی پیکه یینانی ئه م ناحیه یه سالی ۱۹۷۱، بووه به سه نته ری ناحیه که، ئیستاش هه ر له دامه زرانندی ئیداره ی کوردیه وه له پاش راپه رین، سه نته ری ناحیه بۆ کۆمه لگه ی قه سرۆک گوتیرایه وه که چه ند کلیمه تریک له گوندی مریباوه دووره. ئه م ناحیه یه ش ههروهک هه موو ناحیه کانی دیکه ی قه زای شیخان هه ر له شه سه ته کانه وه دوو چاری چه ند هه لمه تیکه به عه ره بکردن بووه وه به تاییه تیش دوا ی سالی ۱۹۷۵ که دانیشتهوانی کورد ناچار کران زه ویه کانیا ن بفرۆشن، هه ر چه نده زۆریه ی هه ره زۆریا ن نه یانفرۆشت و دانیشتهوانی کورد له م ناوچه یه دا، وهک زۆری تری دانیشتهوانی دیکه ی کورد (له قه زا که دا) بۆ ئاکرئ و به رده ره ش راگوازان یا خود له چه ند کۆمه لگه یه کی زۆره ملیتی وهک قه سرۆک و چره و که له کچی (که هه تا ئیستاش له ئارادان) کۆکرانه وه، بۆ ئه وه ی چه ند عه شیره تیکه عه ره ب له جیگه ی ئه وان نیشته جی بکرتین. دوا ی راپه رینه شکۆداره که ش زۆریه ی ناوچه کانی ئه م ناحیه یه ئازاد کران و زۆر له دانیشتهوانه کورده راگوازا وه کان بۆ گونده کانی خویان گه رانه وه، عه ره به کانیش بۆ پشت رووباری گومل، پشت هیلئ ئیستای به یهک گه یشتن له نیوان خاکی هه ریم و هیزه کانی سوپای عیراق رایان کرد.

عه شیره تی ئه رتوشی

شه ره فان و گوڤه یی و زیدک له بنه رته دا ده گه رینه وه بۆ زنجیره یهک تیره که به هه ر هه موویان، به تیکرایی دهوتریت (کوچه ری ئه رتوشی) و ناوچه کانی نیشته جی بوونیان ئه مرۆکه هه ر له نزیک مووسله وه هه لده کشیت هه تا ده ریاچه ی وان له کوردستانی باکوور و له چه ند پارێزگایه کدا نیشته جین، «پارێزگاکانی مووسل و دهۆک (له کوردستانی عیراقدا) و شه رنه خ و هه کاری و وان (له کوردستانی تورکیا)»، هه تا په نجاکان یه کیتیه کی خیله کییان پیکدههینا که پیتی ده گوترا (ئه رتوش) و له سه ده کانی رابردوودا میرنشینیکه ی کوچه ری سه ره خۆ بووه له کوردستانی تورکیادا.

یه کیتی ئه رتوش له (۱۶) تیره پیکدیت، که ئیستا به سه ر پارێزگاکانی وان و هه کاری و شه رنه خ و دهۆک و مووسلدا په رت و بلاون و تا ئیستاش به شیکیان به شوانکاره یی خه ریکن، به تاییه تی له کوردستانی تورکیا. پیتشتریش عه شیره تیکه کوچه ر بووه و له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی دیکه کوچی ده کرد، بۆیه به کوچه ر ناسران و له سه ده ی رابردوودا (حاجی پاشا) حوکمرا نی ده کردن، ههروه ها به مه به سستی گه ران به دوا ی پاواندا له نیوان پارێزگا ناو براوه کاندای کۆجیان ده کرد و دوا ی پیکه یینانی ده ولته تی عیراق، چه ند عه شیره تیکه سه ر به یه کیتی ئه رتوشی له ناو خاکی ده ولته تی عیراقدا گیرسانه وه، له وانه زیدک و گوڤه یی و شه ره فان له پارێزگای مووسل و، ههروه ها شه ره فان و گه ودان و هاجان و مه هه دان و عه شیره تی دیکه له پارێزگای دهۆک و له ئالی تری سنوور (له کوردستانی تورکیا) قشوری، ژیرکی، گه ودان، مام خوران، حه یده ران، گرافی، گوهره شان، مانگیلان، شوکوریان، بارایان، شه ره فان، ئالان، سه یدان، مه هه دان، ئیزدینان، هاڤوستان، خه لیلان، چالیکان و عه شیره تی دیکه (له وان و هه کاری و شه رنه خ) گیرسانه وه. پیتویسته سه رنج بۆ ئه وه رابکیشین که مینۆرسکی له کتیه که یدا «کورد» ئاماژه ی به و یه کیتیه کردوه، ههروه ها خاتوو کارابودا-ش له کتیه به نرخیه که یدا (له رۆژه لاتنی فورات- له ولاتی کوردان) ئاماژه ی بۆ کردوه. (۳۱)

۳- ناحیهی مزووری:

ناحیهی مزووری له رووی ئیدارییهوه بهکۆنترین ناحیه دادهندرتیت له قهزاکه دا، ههتا کۆتایی حوکمرانی پاشایهتی عێراق، ناحیهکه سهه بهقهزای دهۆک بوو، بهلام له سهههتای سههدهمی کۆماریدا ئهم ناحیهیه بهقهزای شیخان لکیندرا، سههنتههری ناحیهش گوندی (ئهترووش)ه، له بههه ئهوهش پێی دهوتری (مـزووری)، چونکه زۆریهه هههه زۆری دانیهشتوانی سهه بهعهشیرهتی مزوورین، زۆریهه خاکی ناحیهکه زهوی شاخاوییه و دارستانهکان دایان پۆشیوه، سنووری ناحیهش له باکوورهه قهزای نامیدی و له باشوورهه ناحیهی مهههز (شیخان) و له پۆژههلاتهوه ناحیهی مرێبا و له پۆژئاواوه قهزای دهۆکه.

رووییهی ناحیهکه ۲۹۱ کم^۲ (به پێی دابهشکردنی ئیداری سالی ۱۹۸۴). ناحیهکه (۶۸) گوند دهگرته خۆی و زۆریهه هههه زۆری گوندهکانیش کورد نشین. عهشیرهتی مزووری له زۆریهه گوندهکان و ئیزدییهکان له (۴) گوند و مهسیحیهکانیش له (۲) گوندا نیهته جین. عهشیرهتی مزووریش بهکیک له کۆنترین عهشیرهتهکانی کورده و ماوهی ههزاران ساله لهو ناوچهیهدا نیهته جیه (۳۲). ئهم ناحیهیهش دوو چاری بهعههه بکردنیکی تهواو بووهوه، بهلام دواي پاپههین هههههه خاکی ناحیهکه ئازاد کرا و عهههه نیهته جی کراوهکانیش بهههه مووسل و شوینی تر پرایان کرد.

(۳۲) له نووسراوه ئاشوورییهکانی نهینهوا پێش (۲۰۰۰) ههزار سال باس له شههههکانی ئاشوور دهکات له گهه هۆزی میسوری لهه ناوچانه.

بهشی چوارهم

قەزاکانی رۆژھەڵاتی ئاوی دیجلە

ناحیەکان	سەنتەرەکە	یەکە ئیدارییەکانی سالی ۱۹۷۸ (ک.م)	سالی دامەزراندن
۱- مەلەبەندی ناحیە	قەرەقۆش (باخودیدا)	۱۷۵	۱۹۳۱
۲- ناحیە نەمرود	خدر ئەلیاس (کالی)	۴۷۳	۱۹۶۹
۳- ناحیە بەرتلە	بەرتلە	۲۱۵	۱۹۴۱
۴- ناحیە کەلەک	کەلەکی یاسین ئاغا	۳۲۵	۱۹۷۰
کۆ		۱۱۸۸	

خشتە ی ژمارە (۱۳)

یەکە ئیدارییەکانی قەزای حەمدانیە

مووسڵ بوو، بەلام پاش دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی ناحیەبێک بەناوی ناحیە قەرەقۆش دامەزرا و سەرەتا خرایە سەر قەزای شیخان، ئینجا خرایە سەر قەزای مووسڵ، لە پەنجاکانی و لەگەڵ پەرەسەندنی هزری نەتەواوەتی عەرەبی و هزری بەعەرەبکردنی عێراق ناوی گۆردرا و بوو بەناحیە ئەلحەمدانیە. لە سالی ۱۹۷۰دا قەزایەکی نوێ بەناوی قەزای حەمدانیە، کە پێکھاتبوو لە مەلەبەندی ناحیە قەرەقۆش و ناحیەکانی نەمرود و بەرتلە و کەلەک، دامەزرا. (سەیری نەخشە ی ژمارە ۲۵- لە لاپەرە ۸۴ و خشتە ی ژمارە ۱۳- ی سەرەو بەکە). بەپێی ئامارەکانی سالی ۱۹۵۷ ژمارە ی دانیشتوانی کورد زیاتر بوو لە ۱۵۳۳۴ کەس و ۴۵٪ کۆی گشتی دانیشتوانی پێکدەھێنا.

۱- مەلەبەندی ناحیە حەمدانیە (قەرەقۆش):

ئەم شارۆچکە یە لەسەر شوێنەواری شارێکی کۆن کە لە ناوچەکە ناودەنرا (باخودیدا) دامەزراوە و، مانای (بەخششی خوا) دەگە یەنێ، هەندیک هەن باوەرپان وایە کە مانای (مالی خواوەند) دەگە یەنێ^(۳۵)، هەرچی ناوی (قەرەقۆش) ئەوا لە وشە یەکی تورکی هاتوو کە بەمانای (بالتە ی رەش) دیت. لە سالی ۱۹۷۰دا ئەم ناو بەرەسمی بوو بەحەمدانیە ی عەرەبی و شارۆچکە ی قەرەقۆش کرا بەمەلەبەندی قەزای ئەلحەمدانیە.

شارۆچکە ی قەرەقۆشیش دەکەوێتە باشووری رێگای سەرەکی نیوان شاری مووسڵ و

(۳۵) بروانە گۆفاری (ئەلف باء) ی عێراقی، ژمارە ۱۴۷۲، لە ۱۹۹۶/۱۲/۱۱.

لە بهشی یەکەمی و دووهمی لیکۆلینەووەکەماندا پێشەکییەکی درێژمان دەربارە ی بوونی کورد لە کوردستانی عێراق و بەتایبەتی پارێزگای مووسڵ پێشکەش کرد، لە بهشی سییەمیشدا باس لە هەردوو قەزای (ئاگرێ و شیخان) کرا. لەم بهشی چوارەم باس لە بوونی کورد لە قەزاکانی حەمدانیە (قەرەقۆش) و مووسڵ و تەلکێف دەکەین، (سەیری نەخشە ی ژمارە ۱۶- لە لاپەرە ۴۴ بەکە).

۱- قەزای حەمدانیە

۱- شوێن و پرووی زەوی:

قەزای حەمدانیە (قەرەقۆش) یان (باخودیدا) دەکەوێتە باشووری رۆژھەڵاتی بهشی کوردی لە پارێزگای مووسڵ و لە باکووردا قەزای ئاگرێ و قەزای مووسڵ دەوری دەدات و لە رۆژھەڵات و باشووریشدا رووباری زێی گەورە و لە رۆژئاواش رووباری دیجلە (سەیری نەخشە ی ژمارە ۲۵- لە لاپەرە ۸۴ بەکە).

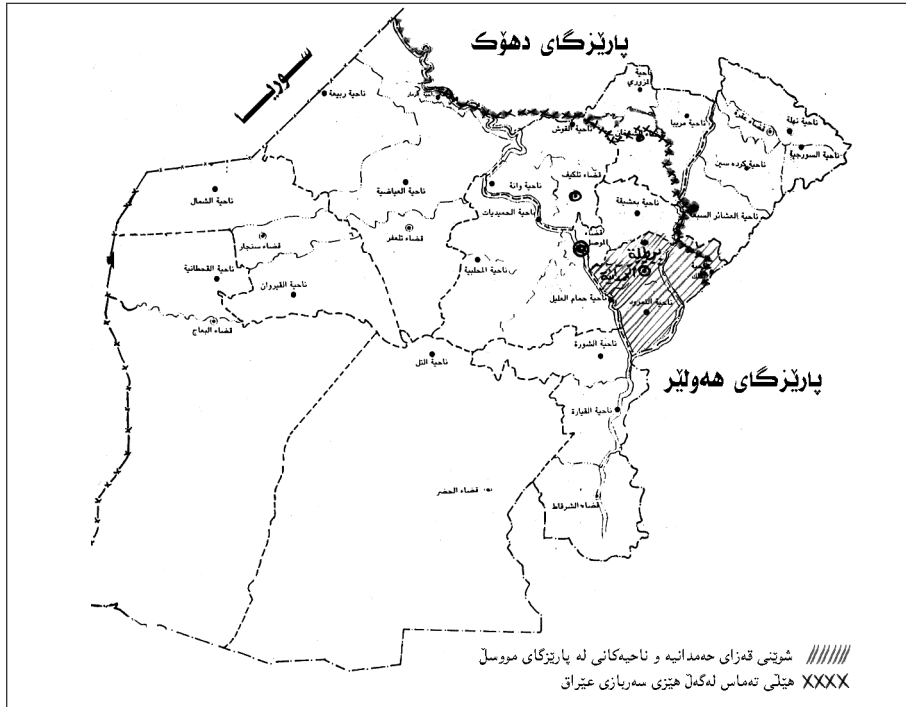
رووبەری قەزاکە بەپێی دوایین دابەشکردنی ئیداری دەوڵەتی عێراقی دەگاتە ۱۱۸۸ کم^۲ و رێژە ی کوردیش لەم قەزایە پتر لە (۴۵٪) پێکدێنێ (بەپێی ئاماری سالی ۱۹۵۷)، خەلکەکە ی تریشی بەپلە ی یەکەم مەسیحی (دیان)ن، بەتایبەتی کلدانییەکان، ئینجا عەرەب و تورکمان دین^(۳۳).

ب- دابەشکردنی ئیداری:

تا پێکھێنانی دەوڵەتی عێراقی تازە لە سالی ۱۹۲۶^(۳۴)، قەزایەکی بەناوی قەزای حەمدانیە یا قەرەقۆش یا باخودیدا نەبوو، بەلکە باخودیدا (قەرەقۆش) گوندێکی گەورە بوو، دیانە یەعقوبییەکان و هی تری تییدا دەژیان و راستەوخۆ سەر بەمەلەبەندی ناحیە ی

(۳۳) بروانە؛ محمود الدرة: القضية الكردية، بغداد، ۱۹۶۳.

(۳۴) دەوڵەتی عێراق لە سالی ۱۹۲۰ دامەزرا لە سەرەتا ۱۹۲۶ بەرەسمی کوردستانی باشوور (ویلا یەتی مووسڵ) بەم دەوڵەتە لکیترا.



نەخشەى ژماره - ٢٥ -

شوینی قهزای حهمدانییه له پاریزگای مووسل

بههه‌موو تايه‌فە‌کانیان تێياندا ده‌ژین (به‌تایبه‌تی هه‌ردوو تايه‌فه‌ی سهربانی کاتۆلیکی و سهربانی ئه‌رسودۆکسی)، ئینجا کوردی شه‌به‌ک و دوایی عه‌ره‌بی جبور، پاشان تورکمانی قه‌ره‌قۆبیلو دێن. له‌و گونده به‌ناوبانگانه‌ی له‌م ناحیه‌یه‌دا که کوردی شه‌به‌کی تێدا ده‌ژی (قه‌ره‌ته‌په) یه و له‌ گوندی تورکمانه‌کانیش (قۆبیلی) یه و هی عه‌ره‌به‌کان (یورغاتتی) یه که عه‌شیره‌تی جبوری تێدا ده‌ژی. بروانه نەخشەى ژماره - ٢٦ -)

لیستی ئه‌و که‌رت و گوندانه‌ی سه‌ر به‌ناحیه‌ی حه‌مدانییه (قه‌ره‌قۆش):

- ١- زنگوله
- ٢- قه‌ره‌قۆبیلی رۆژه‌لاتی خواروو
- ٣- قه‌ره‌قۆبیلی باکووری خواروو
- ٤- قه‌ره‌قۆبیلی رۆژئاوای خواروو

هه‌ولێر و له‌ باکووردا ناحیه‌ی به‌رتله و له‌ باشوور ناحیه‌ی نه‌روود و له‌ رۆژه‌لات رووباری خازر که له‌ ناحیه‌ی که‌له‌ک جیای ده‌کاته‌وه و، له‌ رۆژئاوا رووباری دیجله و قه‌زای مووسل ده‌وری ده‌ده‌ن و، باخوودیدا یا قه‌ره‌قۆش نزیکه‌ی ٣٧ کم له‌ مه‌له‌بندی پارێزگای مووسله‌وه دووره. به‌بینای گه‌وره و که‌نیه‌سه و شارستانییه‌ته‌که‌ی به‌ناوبانگه. ئه‌م‌په‌ر له‌م شاره‌دا (٧) که‌نیه‌سه و (٢) دیری مێژوویی و (١) مزگه‌وتی تیا هه‌یه. زۆریه‌ی دانیشتوانیشی له‌ دیانه کلدانییه‌کان (سربانی زوبانه‌کان) پێکهاتوون که ژماره‌یان ده‌گاته (٢٠٠) هه‌زار که‌س، هه‌رچه‌نده (٦٠٠) مووسلمانی تیایدا نیشه‌ته‌جێبه. (٣٦)

سربانییه‌کان له‌ قه‌ره‌قۆش زۆریه‌ن و شارستانییه‌تی سربانی له‌ بنه‌ره‌تدا ئارامیه، که شارستانییه‌کی زۆر کۆنه و له‌ خاکی نیوان دوو رووباری دیجله و فورات دروست بوو و بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر درێژ زمانی ئارامی زāl بووه له‌ ناوچه‌که‌دا. ئارامیه‌کان چه‌ند مه‌مله‌که‌تیکی بچووک بچووکیان له‌و ناوچانه (له‌ ولاتی شام و عیراقي ئیستا) دامه‌زراند، به‌لام دواتر و به‌ره به‌ره ده‌سه‌لاتی سیاسیان و هه‌روه‌ها زمانی ئارامیش ته‌سک بووه‌وه ته‌نها ئه‌وه‌ی له‌ مایه‌وه که ئیستا پیتی ده‌وتریت زمانی سربانی که له‌ هه‌ندێ شوینه‌کانی سوریا و عیراق قسه‌ی پێ ده‌کریت. ئه‌ده‌بی ئارامی زۆر به‌ناوبانگ بوو به‌تایبه‌تی له‌ بواری ئایینی، ته‌نانه‌ت هه‌موو که‌نیه‌سه رۆژه‌لاتیه‌کان له‌ ولاتی نیوان دیجله و فورات زمانی ئارامی واته سربانی به‌کاردێن به‌هه‌ردوو زاراوه‌ی رۆژه‌لاتی (که ئاسووری و کلدانییه‌کان به‌کاری دێن) و رۆژئاوایی (که سربانییه‌کان به‌کاری دێن). (٣٧)

سربانی، زمانی هه‌زه‌تی مه‌سیح و حورانییه‌کان بووه، ته‌نانه‌ت که خودیدا ییه‌کان (خه‌لکی باخویدا) بوون به‌مه‌سیحی له‌ سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی دووه‌می زایینی مه‌جبوری بوون ئاشنابن له‌سه‌ر باوه‌ری ئایینی مه‌سیحی نۆی و فیری زمانی سربانی بن که ته‌نها بۆ فه‌ره‌زگانی نوێ و که‌شه‌کانی ئایینی به‌کارده‌هات له‌ سه‌ره‌تادا، پاشان بلاو بووه‌وه له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌لف بایی سربانی داخلی ولاتی نیوان دیجله و فورات ببوو پیشووتر له‌لابه‌ن ئه‌و هۆزه ئارامیه‌یه‌ی که پیشووتر پادشاه‌یه‌کانی ئاشووری کۆتله‌یان کردبوو.

ئه‌و گوندانه‌ش که سه‌ر به‌ناحیه‌که‌ن ژماره‌یان (٢٦) گونده و به‌پله‌ی یه‌که‌م مه‌سیحیه‌کان

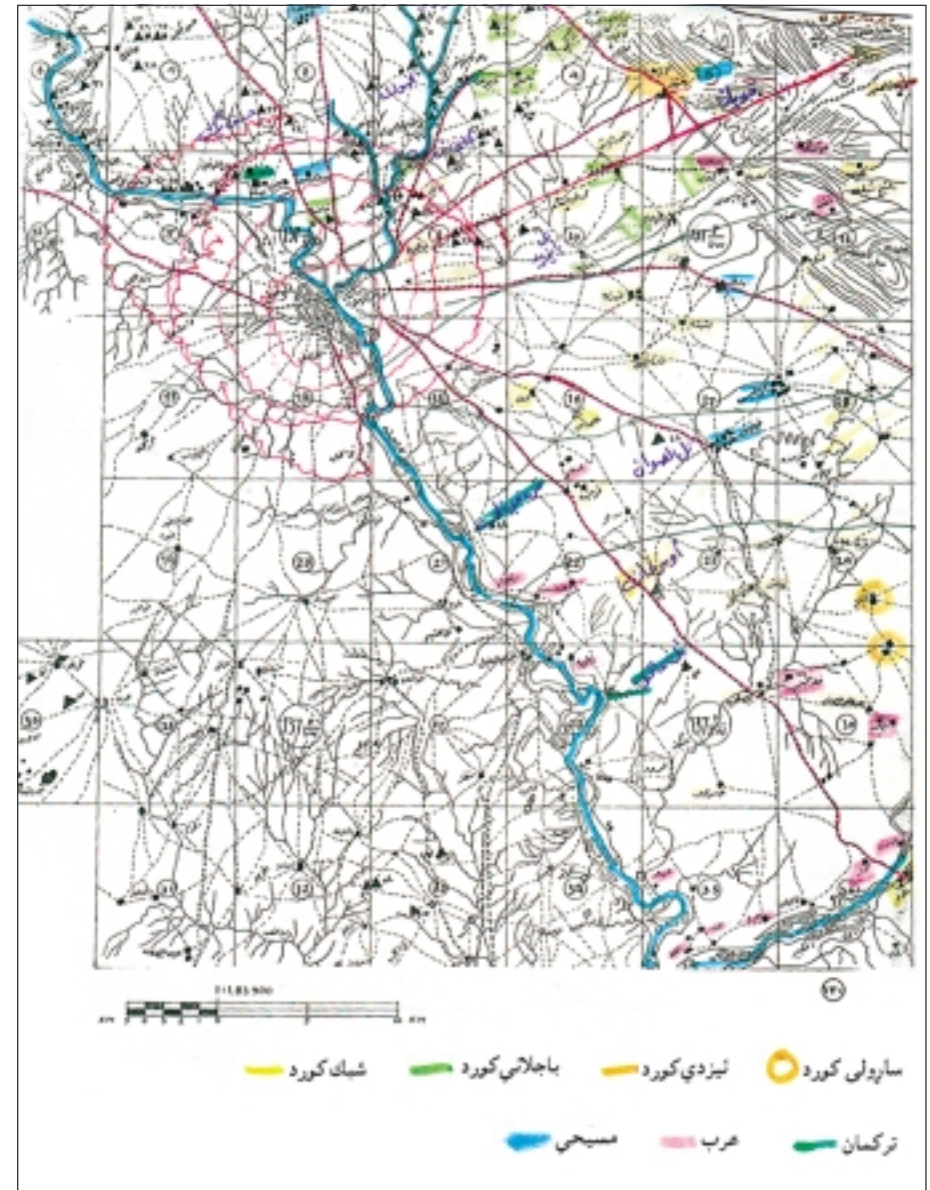
(٣٦) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشووتر.

(٣٧) ئه‌و زمانه‌ی که ئه‌م‌په‌ر مه‌یله‌ته ئارامیه‌یه‌کان (واته کلدان و سربان) و هه‌روه‌ها ئاسووریه‌یه‌کان به‌کاری دێن (واته زمانی سربانی) به‌هێچ شتیه‌یه‌که‌ له‌گه‌ڵ زمانی ئاشووری کۆن یه‌ک ناگره‌وه و ته‌نانه‌ت ده‌وله‌تی ئاشووری دوژمنی سه‌ره‌سختی ئارامیه‌یه‌کان بووه.

- ۵- شاره‌وانی قهره‌قوینلی
- ۶- ته‌واجنه
- ۷- قهره‌ته‌په‌ی عه‌ره‌ب
- ۸- یورغانتی
- ۹- قزفه‌خره
- ۱۰- کبرلی
- ۱۱- ناقورتابه‌ی قهره‌قویش
- ۱۲- ته‌مرخانه
- ۱۳- تل سوان
- ۱۴- تلول بانه
- ۱۵- زاویته
- ۱۶- شیخ‌ئه‌حمه‌د
- ۱۷- بازیدو
- ۱۸- مار قریاقوس
- ۱۹- ریگای خدر
- ۲۰- خریه‌کرباد
- ۲۱- ریگای سلامیه
- ۲۲- تیا باشه
- ۲۳- وادی جویه
- ۲۴- عقروه
- ۲۵- جکمیاته
- ۲۶- خلیوخان

۲- ناحیه‌ی به‌رتلله:

ناحیه‌ی به‌رتلله ده‌که‌ویتیته‌ئه‌وپه‌ری باکووری قه‌زاکه، له‌سه‌ر ریتی سه‌ره‌کی نیوان مووسل و هه‌ولیر و (۲۲ کم) له‌شاری مووسله‌وه‌دوره، به‌رتلله‌ش ناحیه‌یه‌کی گه‌وره‌یه و مه‌سیحیه‌کان به‌هه‌موو تایفه‌کانیانه‌وه‌زۆریه‌ی دانیشستوانی پیکدین، زۆریه‌شیان



نەخشە‌ی ژماره‌ ۲۶-
 گونده‌کانی قه‌زاکانی هه‌مدانیه و مووسل
 (سه‌رچاوه: أطلس العراق الاثرية بغداد ۱۹۷۶)

به حوکمی هاوسیتی و مامه لهی ئابووری زمانی کوردی ده زانن.

رووبه ری ناحیه کهش (۱۵ کم ۲) ه، به پیتی دابه شیبوونی ئیداری سالی ۱۹۸۷، ئەم شارۆچکه یه شاری که نیسه و برانسه و یه که مین قوتابخانه ی سه ره تاییش که به ره سمی له وئ دروستکرای، له سالی ۱۹۱۹ دروست کراوه.

بۆ یه کهم جاریش ئەم ناحیه یه سالی ۱۹۴۱ دروست کراوه و ئەمڕۆ ۳۲ گوند به خۆوه ده گری، کوردی شه به ک له (۱۴) گوند نیشته جین و زهنگه نه ش (۳) گوندیان هه یه، باجه لانه کانیش له (۳) گوندی تر دا ده ژین، مه سیحیه کانیش له (۱۰) گوند و تورکمانه کان له (۱) گوند و عه ره بیش له (۱) گوند نیشته جین. کورد زۆربه ی دانیشتوانی ئەم ناحیه پیکدین که نزیکه ی (۲/۳) ن، ئینجا دیانه کان که نزیکه ی (۱/۳) ی دانیشتوانی ناحیه ی به رتله پیکده هین.

لیستی ناوی ئەو که رتی کشتوکالی و گوندانه ی سه ر به ناحیه ی به رتله ن:

۱- شه مسیات

۲- خویته

۳- جدیده مفتی

۴- یارمجه ی باکوور

۵- نه یه وای باشوور

۶- نه یه وای رۆژه لات

۷- نه یه وای باکوور

۸- نه یه وای رۆژئاوا

۹- یارمجه ی رۆژه لات

۱۰- یارمجه ی باشوور

۱۱- قوچان

۱۲- به رتله ی رۆژئاوا

۱۳- باسخه

۱۴- چپای عین سه فره (چپا زه ردک)

۱۵- بازگرتان

۱۶- شاقولی

۱۷- به رتله ی باکوور

۱۸- به رتله ی ناوه نجی

۱۹- به رتله ی رۆژه لات

۲۰- به رتله ی باشوور

۲۱- که رمه لیسی باشوور

۲۲- که رمه لیسی رۆژئاوا

۲۳- که رمه لیسی رۆژه لات

۲۴- که رمه لیسی باکوور

۲۵- که رمه لیسی ناوه نجی

۲۶- له ک

۲۷- عه لی ره ش

۲۸- ینگجه

۲۹- توراقتی زیاره ت

۳۰- مناره ی شه به ک

۳۱- ته هراوه

۳۲- خه زنه ته په

تایفه مه سیحیه کان له پارێزگای مووسل

پارێزگای مووسل به راستی مۆزه خانه ی ئایین و میلیه ت و تایفه جۆربه جۆره کانه؛ ههروهک شاکر خه سباک له کتیبی (عیراقتی باکوور) وه سفی ده کات.

له ده وره به ری مووسلدا مووسلمانه کورده کان و عه ره ب و تورکمان به هه موو مه زه به جۆربه جۆره کانیا و هک سونی و شیعه ده ژین، ههروه ها دیانه کان به هه موو تایفه کانیا و، کلدانی و سریانی کاسۆلیکی و ئه رسۆدۆکسی رۆژه لات، ههروه ها کورده کانی دی وهک ئیزیدی و کاکه یی و شه به ک له وئ نیشته جین. مه سیحیه کان که به شیوه یه کی گشتی نیو ملیون کهس ده بن له عیراقتی ئه مڕۆماندا، له چوار تایفه ی گه وره پیکدین و چوار که نیسه ی گه وره یان له کوردستانی عیراقتا هه یه، سی له م که نیسانه ده که ونه ئه و به شه

کوردیهی سەر بە پارێزگای مووسڵ و کەنێسەیی چوارەمیش دەکەوێتە پارێزگاکانی تری کوردستانی عێراق. زۆریەیی مەسیحییەکانی کوردستان کە کلدانن، وەک ئاسوورییەکان بەزاراڤەیی رۆژەهەڵاتی زمانی سریان (ئارامی) قسە دەکەن. بەلام سریانەکانی کاسۆلیک و ئەرستۆدۆکس کە (٩٠) هەزار کەسێک دەبن بەزاراڤەیی رۆژئاوایی زمانی سریان یان ئارامی دەدوێن. سەبارەت بە تایفە مەسیحییەکانی کە لە پارێزگای مووسڵ (بە پیتی گەورەیی و بلاو بوونە وەیان) دەژین ئەمانەن:

١- تایفەیی کلدانی:

لە بنەرەتدا دەچیتەووە سەر نستوری پەتربارکی قوستەنتینیە (نستورییەکان)، بەلام پاش ئەوێ هەندی لە نستورەکان لە سەدە (١٦)دا چوونە ناو کاتۆلیکەکان ناویان بوو بە کلدانی و پاش سەدەیی پینجەمی زایینیش زۆر مەلەبەندی تری لێ بوو، لەو دێرە کلدانییەکانی کە لە پارێزگای مووسڵ بە ناوبانگن ئەمانەن:

١- دێری مار میخائیل (لە مووسڵ) کە دەکەوێتە کەناری دەستەرستی شاری مووسڵ.
 ب- دێری رەبان هورمز (لە ئەلقۆش)، لەسەر چیا ئەلقۆش دروستکراوە، گواپە رەبان هورمز لە ولاتی فارس لە کۆتایی سەدە شەشەم لە دایک بوو، و پاشان لە ئەشکەوتی لە چیا ئەلقۆش نیشتەجێ بوو و دێرەکە لە سالی (٦٢٨-٦٤٧) زایینی دروست کردووە کە بە ناوبانگترین و کۆنترین دێر لە عێراق دەژمێردرێ و ٤٠کم لە باکووری رۆژئاوای مووسڵ دوورە (نزیکی شارۆچکە ئەلقۆش). ئەم دێرەش وەک قەلایەکی جوان لە ناوەندی چیاکە بەرزبووتەو.

ج- دێری مار ورها (لە باتانیا)، دێرێکی کۆنە و دەکەوێتە ئەو دەشتایییە بەرفراوانەیی بەرامبەر گوندی باتانیا لەسەر ریگای نیوان مووسڵ و ئەلقۆش، ئەوراها (ئەبراھامی میدی) و هاوڕێی رەبان هورمزدی کە لە سەرەو بەسما کردووە لە کۆتایی سەدە شەشەم یا سەرەتای سەدە حەوتەمی زایینی دروستی کردووە، لە سالی (١٧٤٣) لەسەر دەستی نادرشای ولاتی فارس تووشی تالانکردن هاتوو.

د- دێری خانم (لە ئەلقۆش): ئەم دێرەش چوارەم دێری بە ناوبانگی کلدانییەکانە و هەر لە ئەلقۆشە.

گەورەترین ئەو شوێنەکانی کە کلدانییەکان لە عێراقدا تێیدا نیشتەجێن بە گوتێری (الدلیل العراقي الرسمي) سالی ١٩٣٦ ئەم شوێنەن:

- بەغدا (٤١٦٩٩) کەس.
- مووسڵ و تلکێف (٢٠٠٨٥) کەس.
- بەسرە و کۆت و عیمارە (٧٠٠٠) کەس.
- زاخۆ و دھوک (١١١٤٦) کەس.
- ئامیدی (٥٩٨٥) کەس.
- کەرکوک (٩٦٨٥) کەس.
- ئاکری (٢٤٠٠) کەس.

کۆی گشتیان ئەوسا دەگەیشتە ٩٨٨٠٠ کەس. بەلام سالانی دواتر زۆریان روویان کردە بەغدا و دەرەوێ عێراق و بە تاییبەتی ئەمریکا و کەنەدا و ئەوستریا.

٢- سریان کاسۆلیک:

سریانەکان ئەو مەسیحییەکان کە ئەوێ زمانی سریان و کەنێسەیی مارۆنی لە سەدەیی پینجەم و یەعقوبییەکان (پەرەوانی یعقوب البرادعی) لە سەدە شەشەم و کەنێسەیی سریان کاسۆلیکی لە سەدەیی هەڤدە لێیان جیا بوونەتەو.

بە ناوبانگترین کەنێسەشیان لە پارێزگای مووسڵ دێری (مار بەهنام) و پیتی دەوتری دێری خدر و لە شوێنەوارەکانی سەدەیی چوارەمی زایینی و بە ٢٥ کم لە شارۆچکەیی قەرەقۆش دوورە، وە کەنێسەیی دێرەکە دەکەوێتە ناو دیوارەندی (سور) و بە جوانترین و کۆنترین کەنێسەکانی رۆژەهەڵاتی دادەنرێ، چونکە شوێنەواری زۆر و کتییی زۆر و نەخشی زۆری تێدایە.

مەلەبەندی مەسیحییە سریانییە کاسۆلیکەکانیش لە کوردستاندا لە (مووسڵ و قەرەقۆش و بەرتلە و بەعشیقە و زاخۆ و سنجارە) و کۆی گشتیان ٢٥ هەزار کەس بوو لە هەموو عێراق بە گوتێری (الدلیل العراقي الرسمي) سالی ١٩٣٦.

٣- سریانە ئەرستۆدۆکسییەکان (یەعقوبییەکان):

ژمارەیی ئەو تایفە زۆر لە دوو تایفەکەیی تر کە مەترە و لە هەموو عێراق دوانزە هەزار کەس بوو بە گوتێری (الدلیل العراقي الرسمي لسنة ١٩٣٦) وە بە ناوبانگترین دێرەکانیشیان دێری (مار مەتی) یە، کە بە ناوبانگترین و کۆنترین و جوانترین و بە شوێنەوارترین دێری کوردستانی عێراقە و ژمارەییکی زۆر رەبەن و خواپەرستی تێدا دەژی و وەک قەلایەکی

پۆلایین له ناوهندی چبای مه قلوب دروست کراوه و دهکه ویتته رۆژهه لاتی مووسل، ئەم دێره (قه دیس مه تی سربانی ئامه دی) به ناویه ننگ له چاره کی کۆتایی سه ده دی چواره می زایینی دروستی کردوه و تیتیدا ژیاوه. سربانه ئه رسۆدۆکسه کان په تریارکییه بیکیان هه یه به ناوی په تریارکییه ئه ناکیه و هه موو رۆژهه لاتی که ۲۱ ئه بره شیه ی (ناوچه ی ئیداری ئایینی) هه یه که دوانیان له کوردستانه:

أ- مه ترانییه ی مووسل

ب- مه ترانییه ی دیرمارمه تی.

شویتی دانیشتنی ئه و تایفه یه له کوردستان له (مووسل و که رکوک و سنجار و بهرتله و قه ره قۆش و به عشیقه و به حزانی) یه.

شهبه ک

شهبه ک هۆزێکی ره سه نی کوردن و ماوه ی سه دان ساله له رۆژهه لاتی کوردستانه وه هاتوون و له ده ور به ی شاری مووسلدا نیشته جین، ئەم هۆزه کورده به زۆری به سه ر دوو قه زای، (قه زای مووسل و قه زای حه مدانیه) دابه شبوونه و له نزیکه ی (۵۰) گوندا ده ژین. هه ره ها چه ند گوندیکیان ده که ویتته نیو سنووری قه زای تلکیف. گرنگترین گونده کانیان له قه زای مووسل ئه مانه ن: (گوگجه لی، بازیه، توپزاوا، قه ره ته په، خورسیباد، کوره غه ربان) و، له قه زای حه مدانیه ش ئه مانه ن: (خه زنه، ته براوا، عه لی ره ش، بازگه رتان، عومه رکان) و به شیکێ زۆری دانیشتوانی ناو شاری مووسل شهبه کن، به تایبه تی دانیشتوانی گه ره که کانی عه تشانه و نه بینه وای باکوور و نه بینه وای رۆژهه لاتی و ده رگه زلییه و جه زایی و نه بی یونس و نه عمانیه و فه یسه لیه. تیکرای ژماره ی شهبه که کانی شهبه کن ئه مۆ نزیکه ی سه د هه زار که س ده بیته و، به ناوچه کانی شهبه که ده گوتری (شهبه کستان) یان (ولاتی شهبه ک)، که ناوچه یه کی کشتوکالی فراوانه و هه ر له رووباری خازروه له رۆژهه لاتی ده ستپیده کات تا ده گاته رووباری دیجله له ناو شاری مووسل له رۆژتاوا و له باکووریشه وه له چبای نزمی باسخره و چبازهر دک و قه زای ته لکیف تا مه لبه ندی ناحیه ی نه مروود له باشوور درێژ ده بیته وه. (پروانه نه خسه ی ژماره -۲۷- له لاپه ره ۹۳).

له سه ره تای حه فتا کانه وه بۆ ماوه ی چه ند سالیکی گوندی (بازیوه) ی شهبه که کان کرایه مه لبه ندی ناحیه و زۆریه ی گونده کانی تری شهبه که کان به م ناحیه وه لکینران، به لام پاشان هه لوه شینرایه وه، چونکه ته نها دوو کیلۆمه تر له مووسله وه دوور بوو و له گه ل سیاسه تی

په ی ره و کراوی (ته عریب) ی ده ولته ت نه ده گونجا.

ئهمه ی خواره وه ده قی فه رمانی (مه رسومی جمهوری) یه بۆ به هه لوه شاننده وه ی ناحیه ی بازیوه (بازوایا) ی کورده شهبه که کان له سالی ۱۹۷۶:

«مرسوم جمهوری رقم (۲۴)

إستناداً الى أحكام الفقرة (الأولى) من المادة السادسة من قانون المحافظة نينوى، وإلحاق المقاطعات التابعة لها حسب ماموضع أدناه:

۱- ضم المقاطعات المبنية أرقامها وأسماءها أدناه لناحية بعشيقه:

(۱۱) قرية أبو جربوعه، و(۱۲) أبو جربوعه، و(۱۳) قرية الدراویش، و(۱۴) الدراویش، و(۱۶) شبك، و(۱۷) قره تپه شبك، و، كوري غریبان، و(۱۹) كوكلجی، و(۲۰) قولان تبه، و(۴۴) الحشمیه، و(۴۶) أولمش، و(۴۷) أورطه خراب، و(۵۱) أربيجیه، و(۵۲) تلیاره، و(۵۳) بابیوخت، و(۵۳) تل بابیزید، و(۵۴) بازوایا، و(۵۵) دیرك، و(۵۶) جنجی، و(۵۷) وادی السماق، و(۵۸) عمرقابجی، و(۶۰) الفاضلیه، و(۶۱) خور سیباط، و(۶۳) باریمه، و(۷۲) طويزاوة، و(۱۲۲) بلدية أورطه خراب، و(۱۲۳) بلدية الفاضلیه...

۲- ضم المقاطعات المبنية أرقامها وأسماءها أدناه لناحية برطلة:

(۲۹) جلیوخان، و(۳۲) اللک، و(۳۳) علی رهش، و(۳۴) یکجه، و(۳۵) طوبراق زیاره، و(۵۵) طهراوة، و(۵۶) خریه تبه، و(۷۰) مناره شبك، و(۷۱) باشیته.

على وزير الداخلية تنفيذ هذا المرسوم:

كتب ببغداد في اليوم الثامن عشر من شهر محرم سنة ۱۳۹۶ المصادف لليوم التاسع عشر من شهر كانون الثاني سنة ۱۹۷۶.

أحمد حسن البكر

رئيس الجمهورية»

قهزای همدانیه			قهزای مووسل	
ناحیه‌ی همدانیه	ناحیه‌ی کهلهک	ناحیه‌ی نه‌مروود	المركز (مووسل)	ناحیه‌ی به‌عشيقه
بازگرتان	مه‌غنیه	جه‌دیده	نه‌ریه‌چییه	نه‌بوجه‌ریوعه
باش‌بیته	به‌ده‌نی‌بچووک	خه‌راه‌سولتان		نورته‌خه‌راب
باسخره	به‌ده‌نی‌گه‌وره	عومه‌رکان		باریله
خیلیپوخان	زه‌هره‌خاتون	قه‌ره‌شور		بازیوه
خه‌زنه	چه‌مه‌کور	ترقشه		باییوخت
حوتیله	شیره‌کان			تلیاره
شاقولی				تیسخه‌راپی‌گه‌وره
شیخ‌نهمیر				تیسخه‌راپی‌بچووک
تبرق				خورسبیاد
زیارهت				ده‌راویش
ته‌یراوا				سماقیه
عه‌لی‌ره‌ش				تویزاوا
مناره‌شه‌به‌ک				عه‌باسیه
				عومه‌رقاچی
				فازلیه
				قه‌ره‌ته‌په
				گوری‌غهریبان
				کانونه
				گوگجه‌لی
				ناوهران
کۆی قهزای همدانیه: ۲۴			کۆی قهزای مووسل: ۲۱	
کۆی گشتی: ۴۵ (۳۸)				



نه‌خشه‌ی ژماره -۲۷-
 شوینی هۆزی شه‌به‌ک له قهزاکانی همدانیه و مووسل و تلکیتف
 له پارێزگای نه‌ینه‌وا (مووسل) دا

خشته‌ی ژماره -۱۴- دابه‌شبوونی گوندی شه‌به‌که‌کان به‌سه‌ر ناحیه‌کانی هه‌ردوو قهزای همدانیه و مووسل دا

(۳۸) هه‌روه‌ها دوو گوندی تر به‌ناوی (سه‌یدگۆل و باعه‌وێسه) سه‌ر به‌ناحیه‌ی مه‌رکه‌زی قهزای تلکیتفن.

خشتەى ژماره - ١٥ -

خشتەى ناوه كوردییهكان و ناوه تهعربیکراوهكانی گوندهكانی شهبهك

١- خشتەى ئەو گوندانەى دهكهونه قهزای مووسل:

١- گوندهكانی ناحیهى بازبوه:

ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ناوى تهعربیکراوهكان
١	كۆك جهلیل	٧	كوره غهربیان	ابن قریبان
٢	بازبوه	٨	ئۆمهه قامچی	عمر قامچی
٣	وههته خراب	٩	كانى نو	كانونه
٤	تل یاره	١٠	خۆرسیباد	خورسباط
٥	باچریوغ	١١	سى كه ند	باریمة
٦	دراوچ	١٢	الدراویش	بایبوخ

ب- گوندهكانی ناحیهى باشیكى (بعشيقه):

ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ناوى تهعربیکراوهكان
١	توپ زاوه	٧	وهرسیحاق	السماتیة
٢	قهههتهپه	٨	ئههههچى	الازبیجة
٣	یهنکیجا	٩	عهباس	العباسیة
٤	فهدهله	١٠	تیسخراب	تیسخریة
٥	چهم جى	١١	دیرك	دیرك
٦	نهوهران		نوران	

٢- خشتەى ئەو گوندانەى دهكهونه قهزای باخویدا (قهههقوش):

١- گوندهكانی ناحیهى كهلهكى یاسین تاغا:

ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ناوى تهعربیکراوهكان
١	موفتییه	٨	المفتة	كهههههه
٢	بههههه هوردى	٩	بدنة القصیرة	الشیخ ئهههه
٣	بههههه گهههه	١٠	بدنة كبیرة	تهههههه
٤	زهههه خاتوون	١١	زهرة خاتین	كریز
٥	چهم كۆر	١٢	چماکور	بلوات
٦	شپهههكان	١٣	شیركان	جدیدهى مههههههه
٧	شمسپر		الشمسیات	

ب- گوندهكانی ناحیهى كالى (نههههههه):

ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ژ	ناوه باوه كوردییهكان	ناوى تهعربیکراوهكان
١	ئۆمههركان	٧	العمرائیة	جلوخان
٢	قههههههههه	٨		علههههههه
٣	قههههههههه	٩	القرقاشة	لههههههه
٤	خرابه سوولتان	١٠	خراب سلطان	قریههههههه
٥	گرهههههههههه	١١	تل یعقوب	قههههههههههه
٦	یارمههههههههه		یارمههههههههه	

ژ	ناوه کوردیه‌کان	ناوی ته‌عریبکراوه‌کان	ژ	ناوه کوردیه‌کان	ناوی ته‌عریبکراوه‌کان
۱	باسوخره	باصخرة	۶	منارا شهبه‌ک	المنارة
۲	بازگرتان	باسکرتان	۷	خوو‌تینه	خوتيلة
۳	ته‌یرئاوا	طهراوة	۸	شان قۆلی	شاقولي
۴	باشبیتته	باشبتا	۹	توبغه‌ریارا	طبرق زیارة
۵	خه‌زنه ته‌په	الخزنة			

بۆچوونه‌کان رێکن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که شه‌به‌که‌کان له کوردستانی ئیترانه‌وه هاتوون، به‌لام که‌ی و چۆن هاتوونه‌ته‌ ده‌ورو به‌ری شاری مووسل، ئه‌وه تا ئیستا روون نییسه، شپوه‌زاری شه‌به‌که‌کان کوردی گۆرانییه، و اتا ئه‌و شپوه‌زاره‌یه که کورده‌کانی ده‌ورو به‌ری شاری کرماشان و ناوچه‌ی پاوه و هه‌ورامان و کاکه‌بیبه‌کان و رۆژه‌یانی و جه‌باری و زه‌نگه‌نه ... هتد قسه‌ی پێنده‌که‌ن.

له‌ باره‌ی ئایینی‌شه‌وه شه‌به‌ک دوو مه‌زه‌به‌یان هه‌یه، مه‌زه‌به‌ی شیعه و مه‌زه‌به‌ی سوننه، له‌ سه‌رژمیتری سالی ۱۹۷۷دا، رژیمی به‌عس زۆری هه‌ره زۆری شه‌به‌که‌کانی به‌عه‌ره‌ب نووسی، به‌لام ئه‌وانه‌ی که رشت بوون له‌سه‌ر کوردایه‌تی خۆیان بی سێ و دوو گوێزانه‌وه کۆمه‌لگای باسرمه‌ی نزیک (حریری) سه‌ر به‌پارتیزگای هه‌ولێر و کۆمه‌لگای باینجان له‌ تاسلوجه و شوێش له‌ چه‌مچه‌مال و ته‌کیه له‌ ئاغجه‌له‌ری سه‌ر به‌پارتیزگای سلیمانی.

۳- ناحیه‌ی نه‌مروود:

ناحیه‌ی نه‌مروود که له‌ زه‌مانی کۆن پیتی ده‌وترا (کالی) و ئیستا خۆجیبه‌کان پیتی ده‌لێن (خدر ئه‌لیاس) ده‌که‌وێته ئه‌وپه‌ری باشووری ناوچه کوردیه‌کانی پارتیزگای مووسل، له‌و سێ گۆشه‌یه‌ی رووباری زێ له‌ رۆژه‌لات پێکی دینێ، که ده‌رژیتته رووباری دیجله له باشووری ناحیه‌که‌دا. له‌ نزیک مه‌لێه‌ندی شارۆچکه‌که‌شدا ئاسه‌واری شاری نه‌مروودی کۆن (یه‌کیک له‌ چوار پایته‌خی ئاشووریه‌کان) هه‌یه که ده‌که‌وێته که‌ناری ده‌سته چه‌پی رووباری دیجله و ته‌نها (۵کم) له‌ مه‌رکه‌زی ناحیه‌وه دووره، له‌به‌ر ئه‌مه‌ش ناوی ناحیه‌که به‌فه‌رمی کراوه به‌نه‌مروود. نه‌مروود له‌ مه‌لێه‌ندی پارتیزگای نه‌ینه‌وا (۳۵) کم دووره و ده‌که‌وێته سه‌ر رینگای مووسل - که‌رکوکی نوێ. سنووری ئه‌و ناحیه‌یه له‌ رۆژه‌لاتدا ناحیه‌ی (که‌له‌ک)ه، هه‌روه‌ها ناحیه‌ی (گوێپ)ه له‌ودیبوی رووباری زێ له‌ پارتیزگای هه‌ولێر و له‌ رۆژئاواش ناحیه‌ی (حمام العلیل) و (الشورة)یه که رووباری دیجله لێکیان ده‌کاته‌وه، مه‌لێه‌ندی قه‌زای حه‌مدانیه (قه‌ره‌قۆش) سنووری باکووری پێکدینێ. (پروانه نه‌خشه‌ی ژماره -۲۵- له‌ لاپه‌ره ۸۴).

ئهم ناحیه‌یه سالی ۱۹۶۹ له‌ مه‌لێه‌ندی دوو گوندی نزیک یه‌ک که (خدر ئه‌لیاس و به‌ساتلی)یه دامه‌زراوه، رووبه‌ریشی ۴۳۷کم دووجایه و (۴۷) گوندی به‌سه‌ر دابه‌ش ده‌بێ، عه‌ره‌ب نزیکه‌ی ۱/۳ی دانیشتیوانی پێکده‌هێن، ئه‌وانی تریش کورد و دیانن و ژماره‌یه‌کی که‌میش تورکمانی تیدا ده‌ژی. خۆتێندنه‌وه‌ی ئیستوگرافی و عه‌شایری پێکهاته‌ی

۳- خشته‌ی ئه‌و گوندانه‌ی ده‌که‌ونه قه‌زای ته‌لکێف:

ژ	ناوه کوردیه‌کان	ناوی ته‌عریبکراوه‌کان
۱	سه‌یدگۆل	ساده
۲	باعه‌وێسه	به‌ویزه

له‌سه‌ر نه‌ژاد و بنه‌چه‌ی شه‌به‌کان که‌م لێکۆلینه‌وه کراوه. هه‌ندێ شه‌به‌ک وای بۆ ده‌چن که ناوی شه‌به‌ک له (شاهه‌گی) هاتوه و اتا (شاه‌گ)ین و له کوردستانی رۆژه‌لاته‌وه بۆ ئه‌و ناوچه‌یه هاتوون، وه له‌وانه‌شه شه‌به‌ک له (شه‌به‌نگ و شه‌بانکاره)وه هاتبیت، شه‌بانکاره‌ش هۆزێکی کوردی کۆچه‌ری بوون و له‌ خوارووی شاری شیرازی ئیتران ژیاون و هه‌تا سالی ۱۳۵۵ نیمچه حکومه‌تێکی کوردی خۆیان هه‌بووه له‌ هه‌ریمی فارس. له‌وانه‌شه له‌گه‌ڵ نادرشا بۆ کوردستانی عێراق هاتن بۆ ئابلقه‌دانی شاری مووسل له‌ سالی ۱۷۴۲ که ماوه‌ی چه‌ند مانگێکی خایاندووه و ئه‌و شاره ته‌سلیم به‌نادرشا نه‌بوو. ئیستا هه‌ندێ باسی و هه‌یه که بوونی شه‌به‌که‌کان له‌م شوێنا نه‌یان (واته له‌ پارتیزگای مووسل) زۆر له‌ چاخێ نادر شاه کۆنتره. ئه‌وه‌ی جیبی گومان نییبه ئه‌وه‌یه که هه‌موو

ئەم ناحىيە يە ئاماژە بەم ئامارانەى خوارەو دەدات:

- ۱- عەرەبەكان: لە (۲۵) گونددا دەژين و بەم جوۆرە دابەش بوون: جبور (۱۹) گوند، ئەلبوسەلمان (۴) گوند، دلیم (۲) گوند.
- ۲- كورد: لە (۱۹) گونددا نیشتهجین و بەم جوۆرەى خوارەو دابەش بوون: شەبەك (۱۳) گوند و سارلی (۳) گوند و زەنگەنە (۳) گوند.
- ۳- مەسیحییەكان لە مەلبەندى ناحیەكە دەژين.
- ۴- توركمان لە (۳) گونددا دەژين.

گرنگترین شوپنەوارەكانى ناحیەكە، شوپنەوارى پایتەختى كۆنى ئاشوورییەكان (نەمروود) و دیری (ماربەهنام)ە، كە دەكەوێتە دەشتایییەكى فراوانى نىوان رووبارى دىجلە و زىی گەورە بە (۳۵) كم لە باشوورى رۆژھەلاتى مووسل دوورە، ئەو دیری مێژووییە پیتی دەگوتری دیری جوب و، ھەرەھا دیری خدر. چیرۆكى دیری ناوبراو (دیری ماربەهنام و خوشكەكەى سارە) بۆ نیوەى دووھى سەدھى چوارەمى زایینی دەگەریتەو، ئەم دووانە لەسەر دەستى مار مەتى خاوەن دیری بەناوبانگ لە ناحیەى بەعشیقەى (قەزای مووسل) باوەرپان بەمەسیح ھیناوە و، لەبەر ئەمە باوكیان لییان توورە بوو، كە زەردەشتى بوو و شای ولات بوو (ئەوسا شای ولاتى زەردەشتییەكان و پارێزەرى بوو)، بۆیە ئەمى كوردووە بیانكۆژن. ئەم دیرەش ھەموو سالی لە ۱۰ى كانوونى یەكەم ئاھەنگ بەم بۆنەییەو دەگێرێ، و لە ھەموو لایەكى مووسل و گوندەكانى خەلك رووی تیدەكەن و قیستقالتىكى گەورە بۆ ریزگرتن لە شەھید مار بەھنام و خوشكەكەى سارە دەگێرن.

كاکەیی (سارۆلى)

كاکەییەكان تايەییەكى كوردین وەك شەبەكەكان بەشیوہزارى گۆرانى قسە دەكەن و، لە چەند گوندىك لە ناحیەى كەلك و نەمروود سەر بەقەزای حەمدانىە نیشتهجین، كە ئەمانەن (وہردەك، تل لىن، گزكان، زەنگول، مەجیدیە، كبرلى) بەلام لە ناوچەكە پیتیان دەگوتری سارلی (سارلویان سالورى)، لە ھەولتیریشدا لە ھەندى گوندى وەك (سەفییە و ھى تر) ھەن و وەك شەبەك و ھورامانى و رۆژبەیانى و زەنگەنە بەشیوہزارى گۆرانى دەدوین، كە بەرەسەن ھەموویان خەلكى دەوروبەرى پارێزگای كرماشانن لە كوردستانى ئێران، كاکەییەكانیش ھەندى بیروباوەرى تايەتیان ھەلگرتووہ كە ئیرە جیتی باسكردنى نییە.

لیستی ئەو گوندانەى كە سەر بە (ناحیەى نەمروود)ن:

- ۱- حاوی ئەرسەلان
- ۲- باشتماز
- ۳- حمیرە
- ۴- سلامیە
- ۵- عەمركان (ئۆمەركان)
- ۶- نایفە
- ۷- نەمروود
- ۸- عەباس رەجەب
- ۹- خدر
- ۱۰- تەل عاگوب
- ۱۱- بەساتلى گەورە
- ۱۲- جەدیە حەلا
- ۱۳- كانى حەرامى
- ۱۴- قەرەشۆر
- ۱۵- كەھریز
- ۱۶- بەساتلى بچووك
- ۱۷- بلوات
- ۱۸- خرابە سولتان
- ۱۹- فرقشە
- ۲۰- وەردەك
- ۲۱- مفتیات
- ۲۲- حەویجە حسان
- ۲۳- ذیبانیە
- ۲۴- سەید محەمەد
- ۲۵- جەرف

۲۶- خورته

۲۷- ئه بزخ

۲۸- فريشاغ

۲۹- حه مره

۳۰- تهل حه ميهد

۳۱- شه نغ

۳۴- ئومهر مه ندان

۳۵- سه نديج شه رقي

۳۶- جايغ

۳۷- مه خله ت

۳۸- كيبيبه

۳۹- عه دله

۴۰- ياجور

۴۱- قه هاره

۴۲- كه نهه شي بچووك

۴۳- كه نهه شي گه وره

۴- ناحیه ی كه له ك: (ئه سكي كه له ك)

ئهم ناحیه یه سالی ۱۹۷۰ دامه زراوه، پيشتریش گوندیكي ئاسایی كوردنشینی سهر رووباری زتی گه وره ی سهر ریگای سهره کی نیوان موسل و هه ولیر بوو، ههر له دیرزه مانه وه ئهم شوینه به ناوبانگ بووه به (كه له ك) بو پهرینه وه ی قافلّه و سهر باز و خه لك، له م (كه له كانه) ش ناوی (كه له ك) وه رگیراوه، له ناوچه كه شدا به (كه له كی یاسین ئاغا) به ناوبانگه، له نزیك ئهم گونده تا سهره تایی سه ده ی رابردوو گوندیك هه بوو و جیی نیشته جیبوونی ئیزدییه داسنیبه كان بوو و پیتی ده گوترا گوندی (عبدالعزیز) (۳۹) به لام له بهر ئه وه ی به رده وام ئیزدییه كان تووشی چه وسانه وه ده بوون، ئه و بییان جیه هیشت و دو اتر تیره كانی شیخ بزینی و بو ت و پالانی و ره ژووكه ری لیتی نیشته جی بوون، ئه وسا ناوی بوو

(۳۹) پروانه؛ رحلة نیپور الی العراق فی القرن الثامن عشر، وه رگیرانی د. محمود حسین الامین، ۱۹۶۵.

به (كه له كی یاسین ئاغا). ناحیه ی كه له ك ده كه ویتته ره ژهه لاتتی قه زای حه مدانیبه و هه موو رووبه ری نیوان رووباری زتی گه وره و خازری باشووری ناحیه ی (به رده رهش) ی سهر به قه زای ئاكری ده گرتته وه. رووبه ری گشتیشی ده گاته (۳۲۵) كم دوو جا وه (۲۳) گوند سهر به مه له بندی ناحیه كه ن، بیستیان كوردی تیدا ده ژی و سیشیان عه ره ب، دانیشتوانی ئهم گونده پیکهاتووه له كوردی گۆرانی ره ژووكه ری و بو ت و شیخ بزینی و پالانی كه له مه له بندی ناحیه كه و شه ش گوندی نیشته جین، كورده شه به كه كانیش له (۷) گوند و زهنگه نه له (۳) گوند و سارولتی (كاكه بیبه كان) له چوار گوند نیشته جین. (پروانه نه خسه ی ژماره -۲۸- له لاپه ره ۱۰۳).

له سالی ۱۹۸۷ ئهم ناحیه ته جمید كرا، بو دو اجاریش له سالی ۱۹۸۹ ئیلغا كرایه وه به لام له سه رده می كابینه ی سییه می حكومه تی هه ریمی كوردستان سه رله نو ی سالی ۱۹۹۷ وه ك خۆی كرایه وه ناحیه .

لیستی ئه و گوندانه ی سهر به ناحیه ی (كه له ك) ن:

۱- بشیریان

۲- كه وره سۆر

۳- گه زه كان

۴- تل لهن

۵- تركماز

۶- سیف دینان

۷- حه سه ن شامی

۸- قه سرۆك

۹- ته رجیله

۱۰- شیخ ئه میری خواروو

۱۱- به دنه ی كچكه

۱۲- شیخ ئه میری سه روو

۱۳- به دنه ی گه وره

۱۴- زه ره خاتوون

۱۵- تهل ئه سوهد

- ۱۶- چه‌مه‌کۆر
- ۱۷- زه‌نگول
- ۱۸- منگوبه‌ی خازر
- ۱۹- ئەسکی که‌له‌ک
- ۲۰- شیرکان
- ۲۱- ئا‌غاج قه‌لای بچووک
- ۲۲- ئا‌غاج قه‌لای گه‌وره
- ۲۳- گه‌ویلان

۲- قه‌زای مووسڵ (قه‌زای مه‌لێه‌ند)

۱- شوپین و پرووی زه‌وی:

به‌شی کوردنشین له قه‌زای مووسڵ له دوو یه‌که‌ی ئی‌داری ده‌شتایی پیکدیت، که ناحیه‌ی به‌عشیقه و که‌ناری ده‌سته‌چه‌پ له مه‌لێه‌ندی مووسڵ (شاری مووسڵ) ه، ئەم به‌شه له‌لای باکوور هه‌ر دوو قه‌زای شی‌خان و تلکیتف ده‌وری ده‌ده‌ن و له باشووریش قه‌زای هه‌مدانیه، له رۆژه‌لاتیش ناحیه‌ی به‌رده‌ره‌ش (العشائر السبعة) له قه‌زای ئاکری. له رۆژئاواشدا رووباری دیجله و که‌ناری ده‌سته راستی شاری مووسڵ. (پروانه نه‌خشه‌ی ژماره ۲۹- له لاپه‌ره ۱۰۵).

گرنگترین شاره‌کانی ئەم قه‌زایه، (شاری مووسڵ) ه، به‌هه‌ر دوو به‌ری کوردی و عه‌ره‌بی

یه‌که‌ی ئی‌داری	مه‌لێه‌نده‌که‌ی	پووبه‌ر/کم	سالی دامه‌زراندن
مه‌لێه‌ند	مووسڵ	۲۰۸ (۴۰)	له دێرزه‌مانه‌وه یه‌که‌ی ئی‌داریه
به‌عشیقه	باشوبیکن	۵۲۶	۱۹۵۳
	کۆ	۷۳۴	

خشته‌ی ژماره (۱۶)

ناحیه کوردییه‌کان له قه‌زای مووسڵ

(۴۰) تهنه‌ها به‌شی که‌ناری رۆژه‌لاتی ناوی دیجله. (الساحل الایسر)



نه‌خشه‌ی ژماره ۲۸-

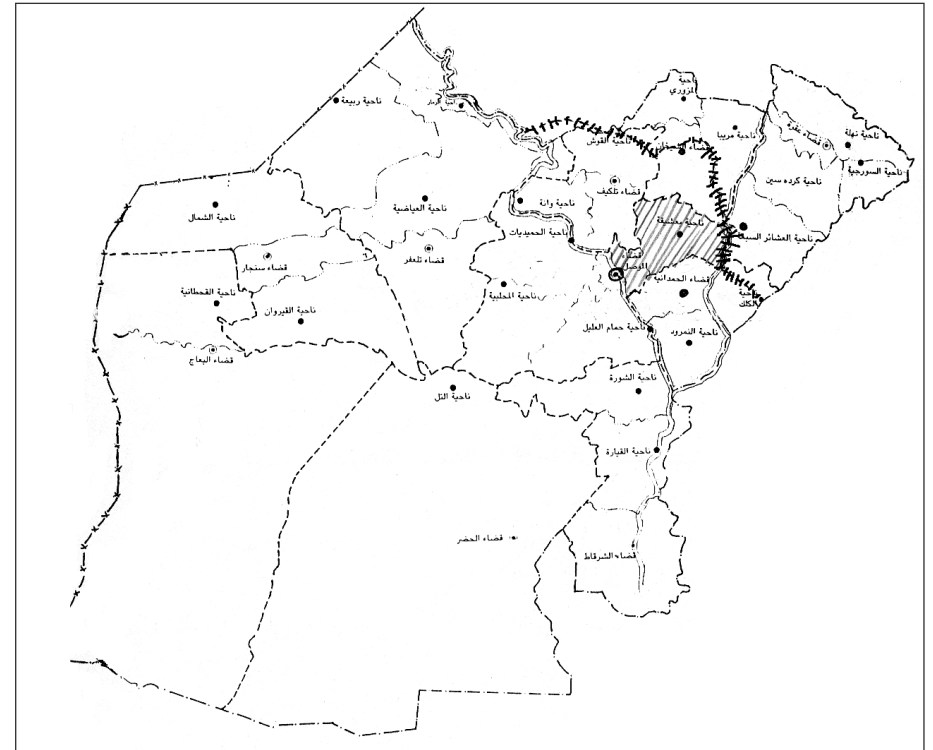
نه‌خشه‌ی کارگێری ناحیه‌ی که‌له‌ک

(سه‌رچاوه: به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی ناحیه‌ی که‌له‌ک سالی ۲۰۰۱)

۱- مه‌لبندهندی مووسل (مه‌لبنده):

رووبه‌ری به‌شی کوردی مه‌لبندهندی مووسل نزیکه‌ی (۲۰۸ کم ۲)ه. له شاری مووسل (به‌هردوو به‌ری ده‌سته راست و ده‌سته چپ) دوو ملیۆن که‌س ده‌ژین و رووباری دیجله شاره‌که ده‌کا به‌دوو به‌ش. به‌ری راستی کۆنتره و شاره‌که کۆنه و کۆلان و گه‌ره‌ک و حوت ده‌رگا‌که‌ی تیدایه (باب التوب، باب الجسر و باب الجدید، باب لکش، باب سنجار، باب سه‌رای، باب ئەلبیتز). ئەم به‌شه له ۸۷ گه‌ره‌ک پیتکدیت، هه‌رچی به‌ری چه‌پی شاره‌که‌یه (که‌ناری ده‌سته چپ) که‌ بابه‌تی لیدوانه‌که‌مانه چونکه به‌به‌شیکێ کوردستانی ده‌زانین، ئەم به‌شه ئیستا گه‌وره‌تره و هه‌روه‌ها پیتی ده‌گوتری نه‌ینه‌وا، که ۱۲۰ گه‌ره‌ک ده‌گریتته خۆ. هه‌ر له سالی ۱۹۶۸ یشه‌وه شاری مووسل (تا ئەمڕۆ ۱۹۹۸) به‌سی که‌رته گه‌وره‌تریوه، که‌ش و هه‌وای مووسل‌یش به‌فینکی وه‌سف ده‌کری له عیراقدا و له وه‌زی به‌هار و پاییزدا سه‌وز هه‌لده‌گه‌ری، بۆیه ناوی نراوه (أم الربیعین) واته (خاوه‌ن یان دایکی دوو به‌هاران). گرنگترین شوینه‌واری که‌ناری ده‌سته‌چه‌پیش مزگه‌وتی مه‌رقه‌دی یونس پیغه‌مبه‌ره (النبي یونس) که‌ باوه‌ر وایه یونس پیغه‌مبه‌ر (د.خ) له‌وێ شاردا‌روه‌ته‌وه، هه‌روه‌ها له شوینه‌واره گرنگه‌کانی تری ناو شاری مووسل شوینه‌واری نه‌ینه‌وای کۆنه، (سه‌یری نه‌خشه‌ی ژماره - ۳- له لاپه‌ره ۱۰۷ بکه).

شاری مووسل میژوویه‌کی پر له رووداو له خۆ ده‌گری و له کۆندا پایته‌ختی ئیمپراتۆریه‌تی ئاشووری بووه، نه‌ینه‌واش له ناو ئەم شاره‌دایه که له سه‌رده‌می ئیمپراتۆریه‌تی ئەخمینی فارس ناوی (مسیلا) بووه، هه‌روه‌ک میژوونوسی یۆنانی (کزینه‌فۆن) له سالی ۴۰۱ پیش زاین باسی لیوه‌ده‌کات، کوردیش هه‌ر له کۆنه‌وه له‌وێ ژباون، هه‌روه‌ک له سالی ۶۳۷ی زاینیدا هاتوه مووسل له دوو به‌ش پیکه‌هاتوه، به‌شیکیان مه‌جوسه‌کان (کورد)ی تیدا ژیاوه و به‌شه‌که‌ی تریش مه‌سیحیه‌کان. گه‌شتناسی فه‌ره‌نسی (تۆلیقیه) سالی ۱۷۹۴ زاینی ده‌لی له مووسلدا (۱) هه‌زار جووله‌که و (۲۵) هه‌زار عه‌ره‌ب و (۱۶) هه‌زار کورد ده‌ژین. هه‌روه‌ها گه‌ریده‌ی به‌ریتانی (جاکسون) که له سالی ۱۷۹۷ سه‌ردانی مووسلی کردوه ده‌لیت: «شاری مووسل پر له دانیشتوان و جووره‌ها ئاینی له‌خۆه‌ گرتوه، به‌لام زۆریه‌ی دانیشتوانی کوردن که عه‌ره‌به‌کان پێیان ده‌لین (کرد)». به‌لام له گو‌قاری (الف باء)ی به‌عسی عیراقی له ژماره‌ی ۱۵۱۵ له به‌رواری ۱۹۹۷/۱۰/۸ ده‌لیت: «له‌سه‌ر ئاستی نه‌ته‌وه‌یی، عه‌ره‌ب زۆریه‌ی خه‌لکی

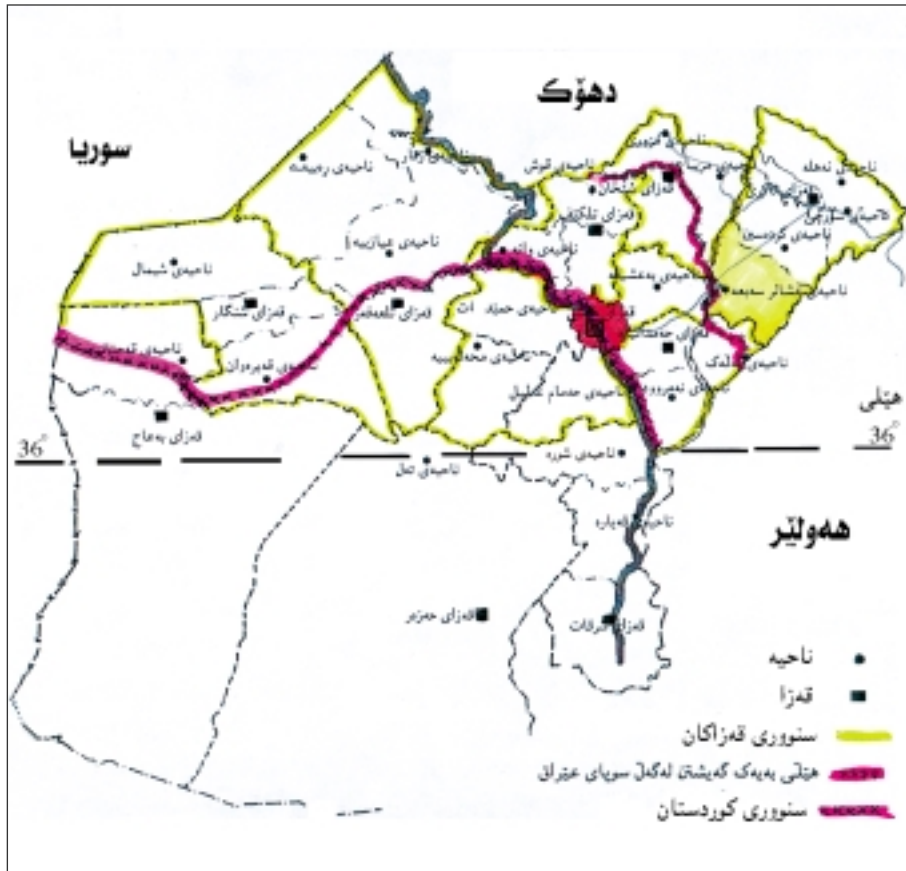


نه‌خشه‌ی ژماره - ۲۹ -
شوینی قه‌زای مووسل (به‌شی کوردی) له پارێزگای مووسل

(به‌ری ده‌سته راست و به‌ری ده‌سته چپ) که به‌دوووم گه‌وره‌ترین شار له عیراق پاش به‌غدای پایته‌خت ده‌ژمێردری.

ب- دابه‌شبوونی ئیداری:

تا دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی عیراقی تازه، قه‌زای مووسل له ناحیه‌ی به‌رده‌ره‌ش (العشائر السبعة) و شیخان پیکه‌هات، پاش سالی ۱۹۲۶ ناحیه‌ی عه‌شایری سه‌بعه به‌قه‌زای ئاکری لکینرا و ناحیه‌ی شیخانیش به‌قه‌زای شیخان که ئەو کات دامه‌زرابوو، به‌رانبه‌ر ئەمه‌ش هه‌ندی ناحیه‌ی دی دامه‌زرێتران بۆ ئەوه‌ی بخریته سه‌ر قه‌زای مووسل (قه‌زای مه‌لبنده)، له‌م ناحیه تازه دروستکراوانه‌ش ته‌نیا باسی ناحیه‌ی به‌عشقیه ده‌که‌ین، چونکه ته‌نیا ناحیه‌ی کوردیه‌ی و سه‌ر به‌مه‌لبندهندی مووسل بی.



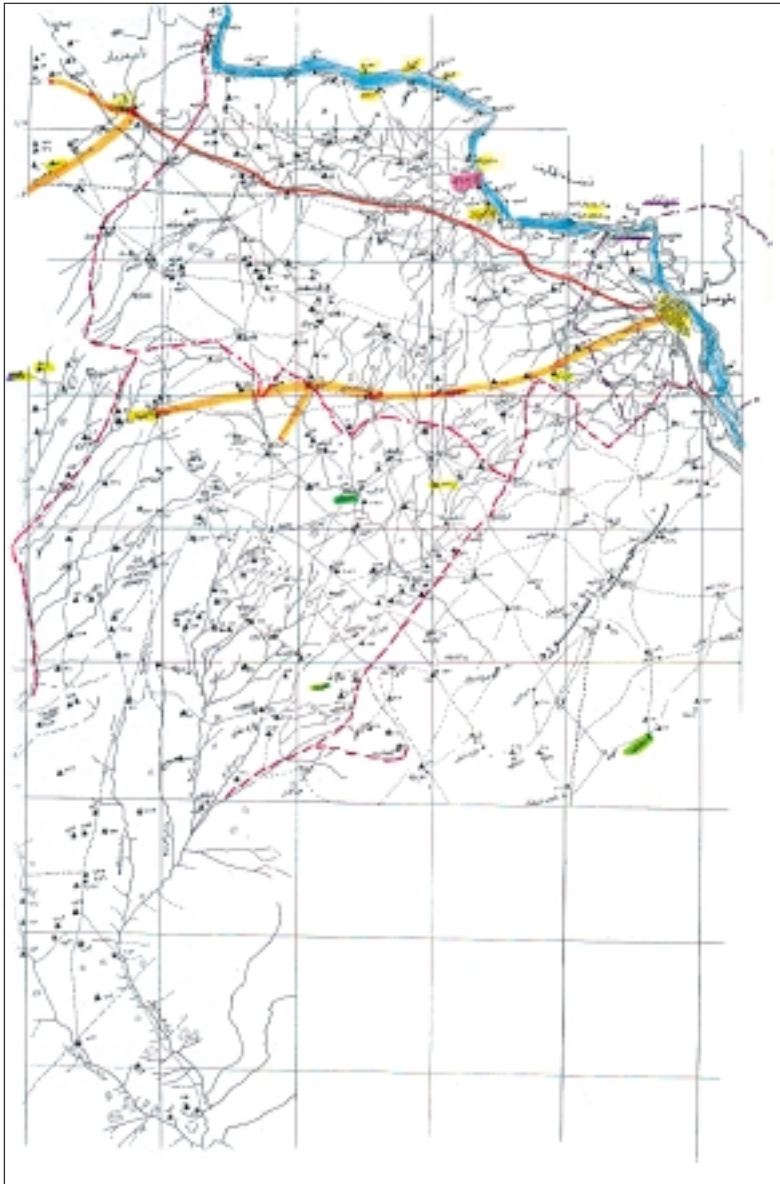
نەخشەى ژمارە - ۳۱ -

شۆینی شارى مووسڵ له گهڵ به كه كارگه بیه كانی نه مریوی پارێزگای مووسڵ



نەخشەى ژمارە - ۳۰ -

نوێترین نەخشەى شارى مووسڵ
(سه رچاوه: موسوعة الموصل الحضارية، المجلد ۵، الموصل ۱۹۹۲)



نەخشەى ژمارە - ۳۲ -
 كەنارى لای راست (الساحل الایمن) و رۆژئاواى شارى مووسل
 (سەرچاوه: اطلس العراق الاثري بغداد ۱۹۷۶)

شارى مووسل پێك دێن، ههروهها كه مینه یهك له برایانى نه تهوهى كورد له م شاره جیگیرن». ، ئهوهى دههزانری ئهوهیه كه له سهردهمی ئۆلیقیهه دا (۱۷۹۴ز) مووسل ته نیا ده كه وته سه ر رۆخی دهسته راست، و اتا بهری رۆژئاواى رووبارى دیجله، بهلام ئه مریۆ كۆمه لگای مووسل پێكهاته یه كى ئه سنوگرافی تیکه ل له رووی نه ژاد و په گوریشه وه پێكدیتى، عه ره به كان زۆرینه و دواى ئه وانیش كورد دیت، ئه گه رچی به شیکى زۆریشى له كورده كان له زوه وه له شاره كه دا به پیتی گوزه رانیكردن و له پیتی ژنه ینان و ژنخواستن، تهاونه ته وه و تیکه ل به عه ره به كان بوون و توپژیكى كۆمه لایه تی تازه یان پێكه یناوه، كه ده تهاوین ناوی (كورده به عه ره به یوه كانیان) لى بنیین، یا (مووسلییه كان) ههروهك خۆیان ده یلین، زۆریه ی خیزانه مووسلییه كۆنه كان نه ژادیان كورده، وهك خیزانى (جه لیلی) كه بۆ ماوه ی سه د سا ل (۱۷۰۰-۱۸۰۰) فه رمان په وای ئه وى بوون، ههروهها (جاده به كان) كه ده و له مه ندرتین ده و له مه ندى شارى مووسل بوون و، (ناغه وات و چلمییران و ئال كه سو و قه دو و ره زوانی و ئال ره شان و موده رس و ه ی تر). تا ئه مریۆش ئه م خیزانانه له دیارترین خانه واده كانى مووسلی كۆنن. ئه مریۆش كورده كانى مووسل به پله ی یه كه م له عه شیره ته كانى شه به ك و گۆران و كیكان و گۆبى و به رواری و رێكانى و ههركى و كۆچه ر و گه رگه رى و ئیزدی و هه ندی عه شیره تی دی پێكه اتوون، و ئه گه ر ئیستا له مووسل دا سه ر ژمییره كى راسته قینه بكری ئه وا بۆمان روون ده بیته وه كه دانیشه تهاوینى مووسل نزیكه ی نیوه یان یان پتیران كوردن.

۲- ناحیه ی به عشیقه:

مه لبه ندى ناحیه ی به عشیقه (باشویكى به كوردی)، ده كه ویتته سه ر چیا یه كى نزم كه ناوی (چیاى گهورك)ه، كه له سیاسه تی ته عریب كوردنا به ره سمى پیتی ده گوتری (چیاى به عشیقه) و به رزاییبه كه ی (۶۸۰م)ه.

شارى به عشیقه شه ده كه ویتته سه ر رێگای سه ره كى تازه ی مووسل - به رده په ش- ئاكری و (۱۳) كم له مه لبه ندى پارێزگای مووسله وه دووره، له باكوور چیاى مه قلوب كه ناحیه كه له قه زای شیخان جیا ده كاته وه ده وری ده دات و، له باشوور قه زای حه مدانیه و له رۆژه لآت رووبارى خازر كه ناحیه ی عه شائره سه به عه (به رده په ش) ی سه ره به قه زای ئاكری لى جیاى ده كاته وه و له رۆژئاوا مه لبه ندى مووسل ده وری ده دات، شارۆچكه ی به عشیقه و چیا و زوورگه كانى ته نیشتى، سه یرانگای دانیشه تهاوینى مووسل، له هه موو نه ته وه و تاییفه و ئایینه كان پێكده هیین.

له ناماری سالی ۱۹۵۷ ناحیهی به عشیقنا پینکها تبوو له م گوندانهی خواره وه:

ژ	ناوی دئی	تیره یان هۆز	ژ	نفوس	تیره یان هۆز	ناوی دئی	ژ	نفوس
۱	به حزانی	ئیزدی	۲۳	۲۳۶۷	عهره ب-گوران	حصار	۲۳	۱۴۵
۲	قره تپه شبک	باجه لان	۲۴	۱۹۳	عهره ب	باعذرة	۲۴	۶۴
۳	الدرایش	شه بهک	۲۵	۵۶۰	عهره ب	شیخ شیلی	۲۵	۴۹
۴	کوری غریبان	باجه لان	۲۶	۲۱۹	عهره ب	أسقف	۲۶	۱۰۵
۵	گوگجلی	گۆران و شه بهک	۲۷	۱۲۴۹	شیک	خراب دلیل	۲۷	۶۵
۶	بازوایا	شه بهک	۲۸	۱۰۸۹	باجلان	آریه چییه	۲۸	۴۹۴
۷	ابوجربوعه	شه بهک	۲۹	۷۸۴		قولان تپه	۲۹	۵۴
۸	طوبزواة	شه بهک	۳۰	۶۲۴	باجه لان	اورطة خراب	۳۰	۷۰۳
۹	تیس خراب (ترکمان)	عهره ب	۳۱	۲۵۶	شه بهک	تل یاره	۳۱	۴۱۶
۱۰	تیس خراب (صغیر)	شه بهک	۳۲	۱۲۱	باجه لان	بایبوخ	۳۲	۴۳۳
۱۱	بیر حلان	عهره ب	۳۳	۳۰	باجه لان	عمر قاپچی	۳۳	۵۲۶
۱۲	بیر نیک	عهره ب	۳۴	۲۹	شه بهک	الفاضلیه	۳۴	۶۸۱
۱۳	قویان	عهره ب	۳۵	۴۱	شه بهک	کانونه	۳۵	۱۷۷
۱۴	اچیچق	عهره ب	۳۶	۲۰	عهره ب	شرف میران	۳۶	۵۰
۱۵	میرگی	مه سیحی	۳۷	۲۷۴		کراد	۳۷	۱۶۱
۱۶	مغارة	گوران	۳۸	۱۰۹	گوران	جبران	۳۸	۲۹۲
۱۷	دو بردان صغیره	گوران	۳۹	۱۷۱	عهره ب	سماقیه	۳۹	۲۱۹
۱۸	دو بردان کبیره	گوران	۴۰	۱۵۰		حبشمیه	۴۰	۹۲
۱۹	سی کانی کبیره	گوران	۴۱	۳۰۱	باجه لان	خورسباط	۴۱	۳۸۲
۲۰	سی کانی	گوران	۴۲	۱۳۰	عهره ب	شوبریج (کبیر)	۴۲	۲۷۳
۲۱	گلیچه	گوران	۴۳	۱۷۱	باجه لان	ناوران	۴۳	۸۰
۲۲	قلعة توك	گوران	۴۴	۵۰		دیرک	۴۴	۳۸

ژ	ناوی دئی	تیره یان هۆز	ژ	نفوس	تیره یان هۆز	ناوی دئی	ژ	نفوس
۴۵	چنچس	باجه لان	۵۱	۸۴		جوکرچی	۵۱	۶۵
۴۶	کوبیان		۵۲	۲۵۲		کویکیله	۵۲	۳۵
۴۷	کانی ماران		۵۳	۵۸		باریمه	۵۳	۸۰
۴۸	کنداله سور		۵۴	۲۰		اولمش	۵۴	۱۲
۴۹	دیر شیخ متی	مه سیحی	۵۵	۵		کانی کوان	۵۵	۷۴
۵۰	بلبل تیپه			۲۱۱				

ناوی ئەو دێیانە ی که له لیستی ناماری ۱۹۵۷ نه هاتوه:

ژ	ناوی دئی	تیره یان هۆز
۱	باجربو	شیک
۲	گوداد	کوردەکان گۆزێزانە وه بۆ کۆمه لگاکانی چره و عهره بی هه دیدی لیبی نیشته جی کران
۳	گول فقیر	کوردە ئیزدییه کان گۆزێزانە وه بۆ کۆمه لگای مه هت و عهره بی هه دیدی لیبی نیشته جی کران

له به عشیق هه شدا نزیکه ی (۲۰) هه زار که س ده ژین، که زۆر به یان کوردی ئیزدین (۴۱) و به ناوبانگترین گوندی ئەو ناحیه ش گوندی به حزانی کوردی ئیزدییه که (۳) هه زار خیزانی کوردی ئیزدی و ۴۰ خیزانی دیانی تیدا ده ژی. رووبه ری ناحیه ی به عشیق هه (۲۶ ۵ کم ۲) ه و، (۶۱) گوند و که رتی کشتوکالی به خووه ده گرتی (۴۲)، پینکها ته ی دانیشتووان و قه بیله گه ری ئەم گوندانه ش به م جوړه ی خواره وه یه: له ۵۲ گوندی ناوچه که دا کورد ده ژین، ئیزدییه کوردەکان له ۹ له و گوندانه دابه ش بووینه (به به عشیق هه و به حزانیه وه) و کوردی باجه لان له (۱۸) گوندا و شه به که کان له (۱۷) گوندا و گۆران (تیره ی گیتژ) له (۷) گوند و زیتیاریه کان له یه ک گوندا هه ن، هه رچی عهره به، ئەوا له (۷) گوند و دیانه کان له (۲) گوندا ده ژین.

(۴۱) به پیتی سه رچاوه کوردیه کان له و شاره نزیکه ی (۳) هه زار خیزانی کوردی ئیزدی و (۳۰۰) خیزانی دیان و (۶۰) خیزانی عهره ب هه ن.
(۴۲) سه رچاوه: (س. ک) دانیشتوو یه کی به ته مه نی شاری باشویک (به عشیق هه).

لیستی ئەو گوندانەی سەر بە ناحیەیی بە عەشیرەتی قەزای مووسڵن (١٩٨٤):

ناوی دێ	ئەو تیرە و ھۆزانەیی کە لێی نیشتەجین	ناوی دێ	ئەو تیرە و عەشیرەتانەیی کە نیشتەجین
بە عەشیرەتی	ئیزدی	شێخ شەلیا	عەرەب
بە عەشیرەتی رۆژئاوا	ئیزدی	با عەدرەیی عەرەب	عەرەب
بە عەشیرەتی رۆژھەلات	ئیزدی	سەفوفە	عەرەب
قەسری سەری بە عەشیرەتی	ئیزدی	خەراب دلیل	شەبەک
بە ساتین بە عەشیرەتی	ئیزدی	تیس خەراب	شەبەک
بە حزانی خوارو	ئیزدی	چۆکرجی	شەبەک
بە حزانی سەروو	ئیزدی	سێکانی	گۆران
بە ساتین بە حزانی	ئیزدی	دوو بەردان	گۆران
گوندی بە حزانی	ئیزدی	گوندی ئەبو جریوعە	شەبەک
گوداد	گۆران (ئۆمەرل)	ئەبو جریوعە	شەبەک
کویکان		گوندی دەر اویش	شەبەک
قەسری سەری بە حزانی	ئیزدی	دەر اویش	شەبەک
قەسری سوید		گوندی شەبەک	شەبەک
کانی ماران	شەبەک	گوندی تەپە شەبەک	شەبەک
شورک می		گۆری غەریبان	شەبەک
جبران	گۆران ئۆمەرل / زبیری	گوگجەلی	شەبەک
شەرف میران	ئیزدی	قولانە تەپە	شەبەک
مغاری مقلوب	گۆران	ئەرپەچیپە	شەبەک
مێرگێ	گۆران / مەسیحی	تەل بایەزید	عەرەب
حەسار	گۆران / عەرەب	بازیو	شەبەک
گولبیجە	گۆران	تویزاو	شەبەک
قەلاتۆک	گۆران	بیرحەلان	شەبەک

قویان	گۆران	گوندی جنجی	باجەلان
ئەجق جق	شەبەک	وادی سماق (سماقیە)	باجەلان
کویکللیە	ئێستا عەرەبی بۆ ھا تۆو	گوندی عمر قاپچی	شەبەک
حەشەمیە		کانونە	شەبەک
ئولمش		فازلیە	تورکمان
ئورتە خەراب	شەبەک	خورسپاد	باجەلان / شەبەک
تلیارە	شەبەک	باریە	
بایوخت	باجەلان	بە لەدیەیی فازلیە	
خرابەیی دیرک			

٣- قەزای تلکئیف

١- شوین و رووی زەوی:

قەزای تلکئیف دەکەوێتە رۆخی رۆژھەلاتی رووباری دیجلە لە باکووری پارێزگای مووسڵ. لە باکووری قەزای سیمیلی سەر بە پارێزگای دەوک و لە رۆژھەلات قەزای شێخان و مووسڵ و لە باشوور مەلبەندی شاری مووسڵ و لە رۆژئاوا رووباری دیجلە و بەنداوی مووسڵ دەوری دەدەن. رووبەری قەزاکە بە پیتی دابەشکردنی ئیداری ساڵی ١٩٨٧ نزیکەیی (١٢٧٥) کم٢ (واتە دوو مین گەرە قەزایە پاش ئاکرێ لە رۆژھەلاتی دیجلە لە پارێزگاکەدا)، رووبەری ئەم قەزایەش دەبێ بە دوو ناوچەیی سروشتی:

١- ناوچەیی دەشتایی: کە زۆری رووبەری قەزاکەیی و دەشتایی تلکئیفی تەنیشت مەلبەندی تلکئیف و دەشتایی سنک لە بەشی باکووری قەزاکە دەگرێتە خۆ.

پروژەیی بەنداوی مووسڵ کە لە ساڵی ١٩٨٦ دا ئەنجامدراوە و دەریاچەییەکی بە رووبەری ١٧ کم٢ پیکھیتاوە، بە شیکێ چاکی لە زەوی و زاری ئەم قەزایە نقوم کردوو. لە کۆی گشتی ٧٥ گوند لە پارێزگاکانی مووسڵ و دەوک کە بە بەر بەنداوە و تن (١٧) گوندیان سەر بە ناحیەیی ئەلقۆش و (١٤) گوندیشیان سەر بە ناحیەیی وانە بوون.

۲- ناوچهی چیاکان: بریتیییه له ناوچهیهکی بچووک و دهکهویتیته باکووری ئەلقووش له باکووری قهزاکه و بهناویانگترین چیاى قهزاکهش چیاى (دهکان)ه.

ب- دابهشبوونی ئیداری:

قهزایهک یان ناحیهییک بهناوی تلکیف له پارێزگای مووسڵ تا سییهکانی ئەم سهدهیه نهبوو، بهلام له پیکهاتهی ئیداری عێراق سالی ۱۹۳۶ دیتی تلکیف بوو بهناحیه و خرایه سهر قهزای مووسڵ، ئەم حالهتهش تا سالی ۱۹۶۵ مایهوه، بهلام پاش ئەم میژووه قهزایهک بهناوی تلکیف دامهزرا و مهلبهندی ناحیه کۆنهکه (تلکیف) بوو بهمهلبهندی قهزا، ئینجا ناحیهی (ئهلقووش) له قهزای شیخان دابڕیندرا و خرایه سهر قهزای تلکیف، له ههمان کاتیشدا ناحیهییکى تازه بهناوی (وانه) له ناو سنووری ئەم قهزایه دروست کرا. و ههموو ئەو اجراتانهش له سیاسهتی تهعریبی حکومهتی عێراقهوه بوو که بهتوندی وه ههر له سالی ۱۹۶۱ دهستی پێ کرد، (سهیری نهخشهی ژماره ۳۳- له لاپهڕه ۱۱۶ بکه). بهپیتی دابهشکردنی ئیداری دهولهتی عێراقی سالی ۱۹۸۷، قهزای تلکیف لهم یهکه ئیدارییهانی خوارهوه پیکدیت:

یهکهی ئیداری	مهلبهندهکی	رووبهری/کم (۱۹۷۸)	سالی دامهزاندن
۱- تلکیف	تلکیف	۴۰۱	۱۹۳۱
۲- ناحیهی ئەلقووش	ئهلقووش	۵۰۸	۱۹۳۶
۳- ناحیهی وان	وانکی	۳۶۶	۱۹۷۰
کۆ		۱۲۷۵	

خشتهی ژماره (۱۸)
یهکه ئیدارییهکانی قهزای تلکیف

پیکهاتهی دانیشتوانی قهزاکهش بهم جوهریه:

- ۱- مهسیحیییه کلدانهکان: رێژهیهکی زۆر پیکدیتن، بهتاییهتی له مهلبهندی شارهکان، وهک مهلبهندی قهزای تلکیف و ئەلقووش و ناحیهی باتنایه و ئەوانه دی.
- ۲- کورد: بهپلهی یهکه، شهبهکهکان که له بهشی رۆژهلاتی قهزاکه نیشتهجین

دهگریتهوه و، بهپلهی دووهمیش ئیزدییهکان که ژمارهیهکی زۆریان له دێیهکانی ئەلقووش ههبن و دواتر عهشیرهتی کیکان (کیکی) دین، که له شوینه جوهریهجوهرهکان، بهتاییهتی له لای باکووری رۆژئاوای رووباری دیجله بلاویونهتهوه. (۴۳)

۳- عهزب: له عهشیرهتی تهی و جحیش و نعیم و حدیدی پیکهاتوون و له ههموو لایهکی قهزاکه دا بلاویونهتهوه.

۴- تورکمان: لهو جیانهی له رۆخ رووباری دیجله که راستهوخۆ دهکهونه باکووری شاری مووسڵ نیشتهجین.



نهخشهی ژماره ۳۳-
شوینی قهزای تلکیف و ناحیهکانی له پارێزگای مووسڵ

(۴۳) شاکر خصباک: العراق الشمالي، بغداد، ۱۹۷۳.

١- مه‌لێه‌ندی ناحیه‌ی (تلکێف):

به‌یه‌کێ له شاره‌ کۆنه‌کانی ناوچه‌که ده‌ژمێردرێ و ناوه‌که‌ی له‌سه‌ر شپۆه‌ی شارۆچکه‌ی (حصن کێف یان حه‌سه‌ن کێف)ی کوردی کوردستانی تورکیا هاتوو، ئه‌گه‌رچی راپه‌که‌ی تر هه‌یه مه‌به‌ستی ئه‌وه‌یه که ئه‌م ناوه ناویکی ئارامیه‌ی و مانای (تل الحجاره) واته (گردي به‌رد) ده‌گه‌به‌نی^(٤٤).

تلکێفیش له شه‌سته‌کان بووه به‌مه‌لێه‌ندی قه‌زایه‌ک، که پێشتر مه‌لێه‌ندی ناحیه‌ی تلکێف بووه، راسته‌وخۆش سه‌ر به‌قه‌زای مووسل بوو. سنووری تلکێف له باکوور ناحیه‌ی ئه‌لقۆش و له رۆژه‌لات قه‌زای شیخان و ناحیه‌ی به‌عشیقه و له باشوور شاری مووسل و رووباری دیجله و له رۆژئاواش ناحیه‌ی وانیه و، به‌که‌مه‌تر له (١٠) کیلۆمه‌تر له مه‌لێه‌ندی پارێزگای مووسله‌وه دووره.

له ئاسه‌واره میژووویه گرنه‌گه‌کانی سنووری مه‌لێه‌ندی ناحیه‌که، که نیسه و دێره‌کانن که له مه‌لێه‌ندی قه‌زا و گوندی دیانه‌کانی ده‌وره‌یه‌ری قه‌زاکه هه‌ن، به‌ناوبانگترین و گه‌وره‌ترین گونده‌کانی سه‌ر به‌قه‌زاکه‌ش، گوندی تل ئه‌سقف و باتناییه، که گوندی گه‌وره‌ی مه‌سیحیه‌کان، ناحیه‌ی تلکێف (٧٣) گوند و ناوچه‌ی کشتوکالی به‌خۆوه ده‌گریت و له روه‌ی ئیستنوگرافیه‌یه‌وه، رێژه‌یه‌کی زۆری کلدانی له ده‌وره‌یه‌ری شارۆچکه‌ی تلکێف (مه‌لێه‌ندی قه‌زا) و ناحیه‌کاندا نیشته‌جین، هه‌رچی کورده شه‌به‌کانن ئه‌وا له به‌شه‌کانی رۆژه‌لاتی قه‌زاکه ده‌ژین و، کورده کیکیه‌کانیش له‌لایه‌کانی رۆژئاوا نیشته‌جین، هه‌روه‌ها هه‌ندێ عه‌ره‌بیش له هۆزی ته‌ی و جحیش له قه‌زاکه‌دا هه‌ن، ئه‌مه‌ جگه له رێژه‌یه‌کی که‌می تورکه‌مانه‌کان، که له هه‌ندێ گوندی سه‌ر رینگای سه‌ره‌کی شاری مووسل که بۆ ده‌وک ده‌چن نیشته‌جین. کرۆکی قسه‌که‌مان ئه‌وه‌یه که کۆمه‌له‌ سریانیه‌یه‌کان به‌تاییه‌تی (کلدان) به‌پله‌ی یه‌که‌م له روه‌ی دانیشته‌وانه‌وه دین، ئینجا کورده‌کان، دوا‌یی عه‌ره‌ب و تورکه‌مان.

لیستی ئه‌و که‌رت و گوندانه‌ی سه‌ر به‌ (ناحیه‌ی تلکێف)ن: ^(٤٥)

١- قه‌بری مریه‌م- که‌فات

٢- قه‌بری مریه‌م- صوریه

٣- سوق الغزل- کمه‌- کتاوه

(٤٤) دلیل المملکه العراقیه، سنة ١٩٣٥ - ١٩٣٦.

(٤٥) دلیل خارطة محافظة نینوی، الموصل، ١٩٨٤.

٤- جنفیات- هبشه

٥- مه‌رگه- قلبه

٦- مه‌رگه‌ی ته‌له‌عفه‌ری

٧- ته‌ل نمیه- جبلیات

٨- تل یسه- سرعه‌ادیه

٩- بلوته- حمودی

١٠- قه‌بری ته‌قته‌ق

١١- عوینیات کنده‌ر- ساوا

١٢- عومه‌ر به‌گ

١٣- کۆریزن

١٤- ته‌ل دیوانه- تل سورج

١٥- رومه‌ی زه‌نگه

١٦- قولتای- طازمیری

١٧- قولتای- خراب کرج

١٨- حمیدات- تل عاگوب

١٩- کۆریزن- مه‌رت شمونی

٢٠- قوسیات- خرپه‌ عه‌سکه‌ر

٢١- خراب که‌ج- قوبه‌ی حوسین

٢٢- معدل- تل صغیر

٢٣- گوندی سه‌یفه‌دین مار عجله

٢٤- گوندی قوینلی رۆژئاوا

٢٥- گوندی قوینلی رۆژه‌لات

٢٦- گوندی قوینلی سه‌روو

٢٧- شه‌ریخانی باکوور

٢٨- شه‌ریخانی باشوور

٢٩- گوندی ره‌شیدیه

- ۳۰- گوندی بیسان
- ۳۱- گوندی به عویزه
- ۳۲- گوندی به عویزه
- ۳۳- گوندی ساده
- ۳۴- گوندی قازیه
- ۳۵- گوندی قهره قۆز
- ۳۶- قۆینجق- و ره حمانیه
- ۳۷- گوندی عه باسیه
- ۳۸- گوندی تلیباس
- ۳۹- گوندی نه جمۆک
- ۴۰- به له دیه ی تلکیف
- ۴۱- گوندی رازیانه
- ۴۲- قائییم
- ۴۳- سماقیه و بزکریه
- ۴۴- گوندی شویرج
- ۴۵- گوندی جقللو
- ۴۶- گوندی باقوفه
- ۴۷- گوندی باتنایه
- ۴۸- باتنایه
- ۴۹- باتنایه
- ۵۰- باتنایه
- ۵۱- باتنایه
- ۵۲- باتنایه
- ۵۳- باتنایه
- ۵۴- باتنایه
- ۵۵- به له دیه ی باتنایه

- ۵۶- گوندی تلسقف
- ۵۷- گوندی تلسقف
- ۵۸- گوندی تلسقف
- ۵۹- گوندی تلسقف
- ۶۰- تلسقف
- ۶۱- تلسقف
- ۶۲- تلسقف
- ۶۳- شمشانه- سحله- کحله
- ۶۴- به له دیه ی تلسقف
- ۶۵- گوندی ته لیسقف
- ۶۶- گوندی مسقات
- ۶۷- گوندی کانی شیرین
- ۶۸- گوندی گراسحق
- ۶۹- گوندی که فرۆک
- ۷۰- گوندی فلفیل
- ۷۱- به له دیه ی قره قوینلی سه روو
- ۷۲- به له دیه ی ره شبیده
- ۷۳- به له دیه ی قازیه
- ۷۴- قهره باقوفه

۲- ناحیه ی ئه لقۆش:

شارۆچکه ی ئه لقۆش (ئه لکۆشکی) له وپه ڕی باکووری قه زاکه له ته ک چیا ی (ده هکان) دایه، که پارێزگای دهۆک له مووسل جیا ده کاته وه. سنووری ناحیه که له باکووردا چیا ی ناوبراو و سنووری پارێزگای دهۆکه و له باشوور مه لبه ندی ناحیه ی تلکیف و له رۆژهه لات قه زای شیخان و له رۆژئاواشدا ناوی به نداوی مووسل (ده ریاچه ی مووسل) ده وریان داوه، ئه و به نداوه ی له کاتی دروستکردنیدا (۱۳) گوندی کورده کانی سه ر به ناحیه ی ئه لقۆشی تقوم کرد. شارۆچکه ی ئه لقۆش (۵۰) کم له شاری مووسل دووره و، له بنه رته دا سه ر

به قهزای شیخان بوو، به لّام پاش کردنی تلکیتف به قهزا لّیی جیاکرایه وه.

ئهم شارۆچکە یه شارۆچکە یه کی کۆنه و که نیسه و دیری کۆنی زۆر تیدایه، به ناوبانگترینیان دیری ره بان هورمه. له مه لّبه ندی ناحیه که دا کۆمه لّهی کلدانی مه سیحی به پێژیه کی زۆر هه ن و له هه ندی گوندا، له ده ور به یه ئه لقۆش بلا بوونه ته وه.

ژماره ی گوند و ناوچه کشتوکالییه کانی سه ر به و ناحیه یه (۷۳) گوند و موقاته عه یه، له پێکهاته ی ئه سنوگرافی دانیشتروانی ناحیه که ش کورد به پله ی یه که م دیت، به تاییه تی کورده ئیزدییه کان که به پێژیه کی زۆر له وێ ده ژین و به سه ر هه موو لایه کانی ناحیه که دابه ش ده بن، له تیکرای (۷۳) گونده که شدا له (۴۷) گوندا ئیزدی هه ن و، کوردی مو سلمانیش له عه شیره تی (کیکان) له دوو گوندا ده ژین و کۆچه ر له دوو گوندی دی نیشته جین، پاش کورده کانیش مه سیحیه کلدانه کان دین که له (۱۸) گوند و موقاته عه، (له ناو ئه مانه ش شارۆچکە ی ئه لقۆش) نیشته جین. ههروه ها (۴) گوندیش عه ره به کانی عه شیره تی (حه دیدی) و (ته ی) لّیه، واته ۷۰٪ دپهاته کانی ئه و ناوچه یه کوردن و ۲۵٪ مه سیحین و ۵٪ ی عه ره به.

لیستی ئه و کهرت و گوندانه ی سه ر به ناحیه ی ئه لقۆشن.

۱- مکنان

۲- حه تاره ی بچووک

۳- بابیرا / ئیزدی

۴- دیرستون

۵- خوشابه ی باکوور- عینزاه

۶- خوشابه ی باشوور

۷- نوقه یریه / ئیزدی

۸- کلاته

۹- خورزان / ئیزدی

۱۰- جه راحیه / ئیزدی

۱۱- عه نزه و خراپوک

۱۲- شه رفیه

۱۳- دیر سه یده

۱۴- به هنداوه

۱۵- به دربه (به دریکتی)

۱۶- داستفان

۱۷- نه سپریه / ئیزدی

۱۸- گرانجق / ئیزدی

۱۹- عین به قره

۲۰- بیر زاده

۲۱- گهرم ئاوا

۲۲- حسینیه

۲۳- سندانک

۲۴- ده هکانی گه وره

۲۵- عین حلوه / ئیزدی

۲۶- بوزان / ئیزدی

۲۷- گرسافه / ئیزدی

۲۸- گرگه-گرگی

۲۹- رۆنک

۳۰- گرخۆش

۳۱- جکان / ئیزدی

۳۲- مشرفه / ئیزدی

۳۳- دیرهاال

۳۴- گابارا / ئیزدی

۳۵- تفتیان

۳۶- بیبوز

۳۷- قه سرونه

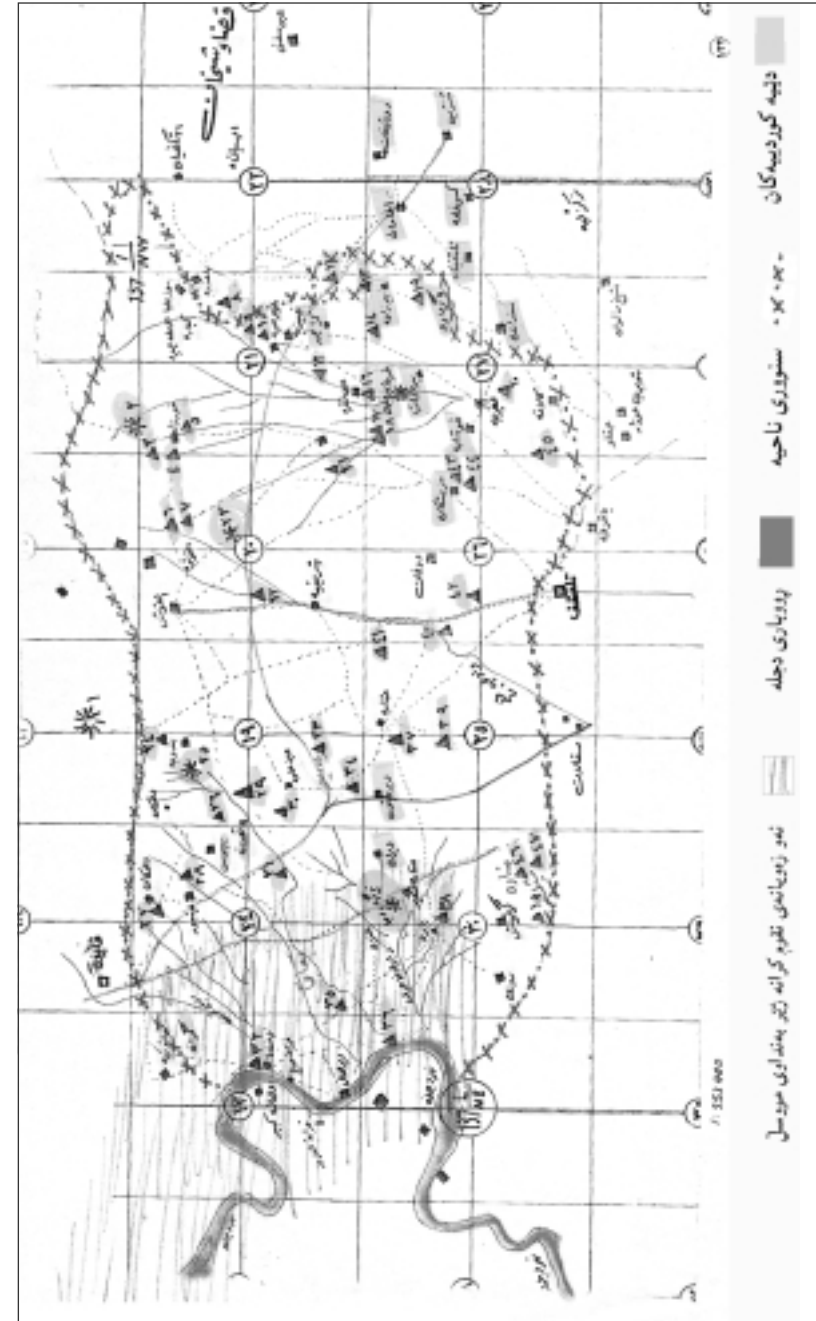
۳۸- بقاق / ئیزدی

۳۹- خه ریه صالح

۴۰- گرانه

۴۱- بادرسان

- ۴۲- عمیری
- ۴۳- دههکانی بچووک
- ۴۴- گوندی بیبان / ئیزدی
- ۴۵- شیخکه مهقلوب / ئیزدی
- ۴۶- رهقسه
- ۴۷- سری شکانی باکوور / ئیزدی
- ۴۸- سری شکانی رۆژهللات / ئیزدی
- ۴۹- سری شکانی رۆژئاوا / ئیزدی
- ۵۰- دوغاتی باکوور / ئیزدی
- ۵۱- دوغاتی رۆژهللات / ئیزدی
- ۵۲- دوغاتی رۆژئاوا / ئیزدی
- ۵۳- دوغاتی باشوور / ئیزدی
- ۵۴- ههتاره گهورهی باشوور / ئیزدی
- ۵۵- ههتاره گهورهی رۆژئاوا / ئیزدی
- ۵۶- ههتاره گهورهی ناوه‌ند / ئیزدی
- ۵۷- ههتاره گهورهی باکوور / ئیزدی
- ۵۸- ههتاره گهورهی رۆژهللات / ئیزدی
- ۵۹- که‌ندک
- ۶۰- پیروز علیا-ملا چه‌په‌را
- ۶۱- پیروز سوفلا- دیده‌بان
- ۶۲- ئەلقۆش رۆژهللات
- ۶۳- ئەلقۆش باکوور
- ۶۴- ئەلقۆش رۆژئاوا
- ۶۵- ئەلقۆش رۆژئاوا
- ۶۶- ئەلقۆش ناوه‌ند
- ۶۷- ئەلقۆش باشوور
- ۶۸- به‌یادر و جوار ئەلقۆش
- ۶۹- چیا‌ی دههکانی بچووک و گراما



ناخشه‌ی ژماره ۳۴ -
ناحیه‌ی ئەلقۆش

۷۰- چيای دههکاني مهزن و بهنداوا

۷۱- چيای بوژان

۷۲- چيای ئەلقۆش و رهبان هورمز

۷۳- چيای بيوژ عليا- جبل زهيره

۳- ناحیه ی وان:

ئەم ناحیه یه پاش دامه زاندى قهزای تلکیتف له مهلبه ندى گوندى (وانکۆ) دامه زراوه که ده که ویتته ئەوپه پرى رۆژئاواى ئەم ناحیه یه له سه ر رۆخى رۆژهه لاتی رووبارى ديچله و، نزیکه ی (۱۳) کم له باشوورى (المدينة السياحیه) یه له که نارى ده ریاچه ی سه دام (به نداوى مووسل). زۆریه ی دانیشتوانیشی کوردن و له عه شیره تی کیکانن. سنوورى ئەم ناحیه یه له باکوور ده ریاچه ی مووسله، که له کاتی ته واوکردنى، (۱۴) گوندى سه ر به م ناحیه که یه ی نقوم کرد. له باشوور و رۆژهه لاتی رووبارى ديچله ده وری ده دات، له لای رۆژهه لاتی ش ناحیه ی مهلبه ندى (تلکیتف) ده وری داوه. (۳۴) گوند سه ر به و ناحیه ن، هه ندیکیان کوردی عه شیره تی کیکان یان (کیتکی) تیدا ده ژى، به تايیه تی گونده کانی لای رۆژئاواى که نارى رووبارى ديچله و، کورده شه به ک و ئیزدیه کانیش له هه ندی گوندى تردا نیشته جین، عه ره به کان له هه ندی گوندى ده وروبه رى ناحیه که ده ژین.

هه ندی گوندى لایه کانی ته نیشته رووبارى ديچله له باکوورى شارى مووسل تورکمانی تیدا ده ژى.

لیستی ئەو که رت و گوندانه ی سه ر به (ناحیه ی وان) ن.

۱- جانک

۲- خواجه خلیل

۳- علملو

۴- درنجی- درنجۆخ

۵- شیخ محمه د

۶- جه مالیه

۷- گوندى کانونه

۸- مناره

۹- گوندى حه سه ن جلا ده

۱۰- گوندى غزیل

۱۱- گوندى خراب

۱۲- گوندى محویری باشوور

۱۳- گوندى محویری باکوور

۱۴- گوندى ته ل عه ده س

۱۵- گوندى ته ل عه ده س

۱۶- گوندى شیحیه

۱۷- گوندى خراب بیت

۱۸- گوندى جدیده ملح

۱۹- گوندى ملح علیا

۲۰- گوندى عوینه

۲۱- گوندى کفرج

۲۲- گوندى مسرج- ده واسه خراب ولد

۲۳- گوندى کزج

۲۴- گوندى خراب کبیر

۲۵- گوندى شتانی

۲۶- گوندى قسرج

۲۷- گوندى بانبیت

۲۸- گوندى باتت

۲۹- گوندى ترورى تازه

۳۰- گوندى تلهمیان

۳۱- گوندى مشرف حبیت

۳۲- گوندى دیرام توسه

۳۳- گوندى وانه

۳۴- گوندى به له دیه ی وانه

قه‌زاکانی رۆژئاوای رووباری دیجله

له به‌شه‌کانی پێشتری ئەم بابەتەدا پێشەکییەکی تێروتەسەلمان له بارە‌ی بوونی کورد له پارێزگای مووسل (نەینەوا) خستەروو، پاشان له بوونی کورد له قەزای ئاکری و شیخان و قەرەقوش و تلکیتفمان تۆژیبەوه، له به‌شی پینجه‌میشدا، که دوا به‌شی بابەتەکیه له بوونی کورد له قەزایانە‌ی ده‌که‌ونه رۆژئاوای ئاڤا مه‌زن (رووباری دیجله) وه ده‌تۆژینه‌وه، واته کوردی رۆژئاوای مووسل، که قەزای ته‌له‌عفر و شه‌نگار و به‌شیکێ قەزای ئەلبه‌عاج ده‌گرێته‌وه. (بروانه نه‌خشە‌ی ژماره - ۳۵- له لاپه‌ره ۱۲۹).

له سالی ۱۸۷۹دا شاری مووسل سه‌رله‌نوێ کرایه‌وه سه‌نته‌ری ویلايه‌ت له فه‌رمانه‌روایی عوسمانییه‌کان و، شه‌نگاریش بووه یه‌کی له شه‌ش قەزاکانی، جگه له سه‌نته‌ری شه‌نگار ناحیه‌ی ته‌له‌عفریش هه‌ر سه‌ر به‌قه‌زاکه بوو. مه‌ل‌به‌ندی شه‌نگار (۴۲) دێ و ناحیه‌ی ته‌له‌عفر (تا که ناحیه‌ی ئەوسای)، ۷ دێی به‌سه‌ره‌وه‌بوو، هۆیه‌ی زه‌وی و زاری می‌ری (زومار)یش کاروباری (۴۰۰) دێی گرتیوه ئەستۆ^(۴۶).

ئەم دابه‌شکردنه کارگێڕییه تاکو داگیرکردنی عێراق و کوردستانی‌ش له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌وه له سالی (۱۹۱۷) هه‌ر په‌یره‌وه ده‌کرا. له‌گه‌ڵ دامه‌زرانی حوکمی پادشایه‌تی عه‌ره‌بی له عێراق، ناوچه‌ی جه‌زیره‌ی کوردستانی عێراق دابه‌ش کرایه سه‌ر قەزای ته‌له‌عفر و قەزای شه‌نگار و ناوچه‌ی بادۆشی (که پاشان به‌ناحیه‌ی ئەحمیدات ناونرا) و درایه پال مووسل^(۴۷). له ئاماری ره‌سمی سالی ۱۹۷۷ له ناحیه‌ی حمیدات ۷٪ ی کورد بوون، هه‌لبه‌ته‌ دوا‌ی ئەوه‌ی که هه‌موو کورده‌کانی گه‌رگه‌ری و ئیزدی به‌عه‌ره‌ب ناونوس کراون، هه‌روه‌ها له ناحیه‌ی (المحلبیه) که ده‌که‌وتیه‌وه رۆژئاوای مووسل ۱۳،۵٪ کورد بووه به‌پیتی هه‌مان ئامار. له ده‌یه‌ی شه‌سته‌کانیشدا قه‌زایه‌کی نوێیان به‌ناوی قەزای (ئه‌لبه‌عاج) پیکه‌وه‌ ناو و به‌شیکێ کوردستانی‌شیان (ناوچه‌ی تل عوزیر) پتوه لکاند و ناویان لێنا ناحیه‌ی ئەلقه‌حتانییه، که له بنه‌ره‌تدا سه‌ر به‌قه‌زای شه‌نگار بوو.

(۴۶) سالنامه‌ی ویلايه‌تی مووسل، سالی ۱۹۱۲ لاپه‌ره ۱۸۸.

(۴۷) ده‌لێن، جه‌زیره‌تی کوردستانی عێراق، چونکه جه‌زیره له کوردستانی سوریا و تورکیاشدا هه‌یه.

۱- قەزای ته‌له‌عفر

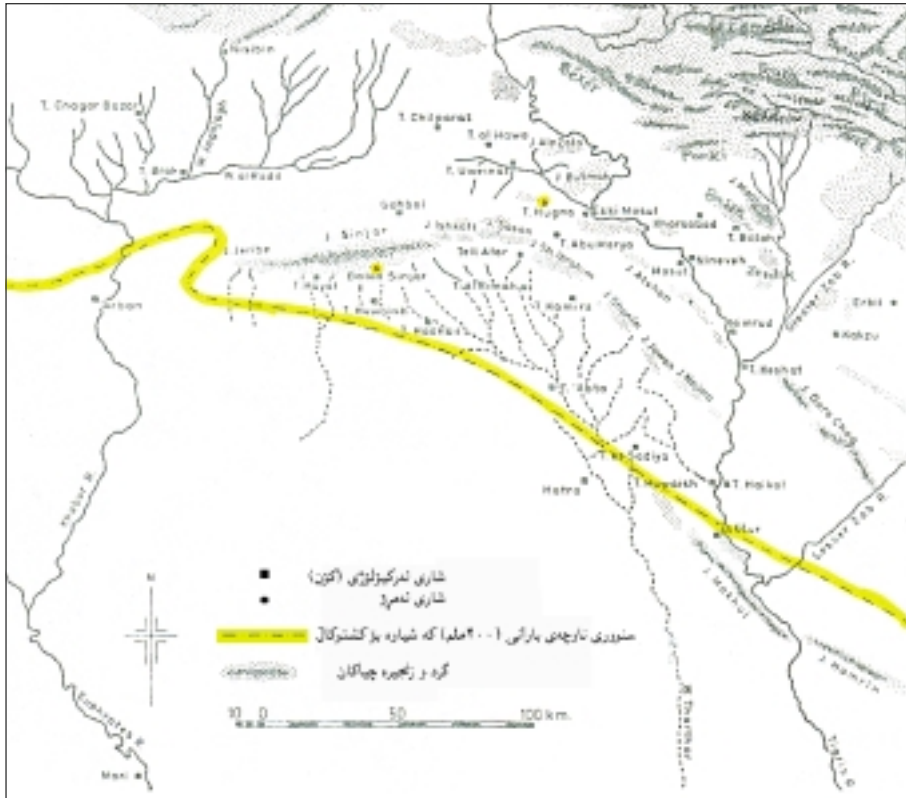
أ- شوێنی جوگرافی و سروشتی روو:

قه‌زای ته‌له‌عفر ده‌که‌وتیه‌ باکووری رۆژئاوای پارێزگای مووسل و، له باکوور و باکووری رۆژئاوای ئەم قه‌زایه سنووری ده‌وله‌تی سوریا به‌وه، رۆژئاوای قه‌زای شه‌نگاره و، رۆژه‌لا‌ت و باکووری رۆژه‌لا‌تی رووباری دیجله‌یه که له پارێزگای ده‌وک جیای ده‌کاته‌وه و، له رۆژه‌لا‌ت قه‌زای تلکیتف و قه‌زای مووسله و باشووری قه‌زای حه‌زه‌ره.

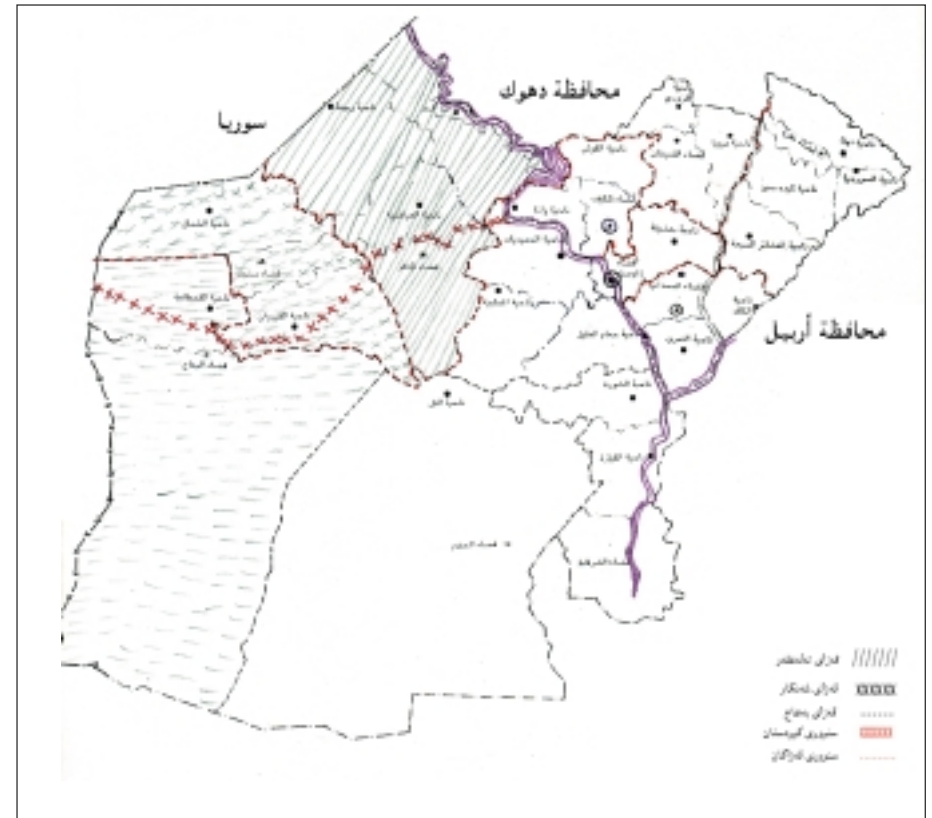
به‌پیتی دابه‌شکردنه‌کانی سالی (۱۹۸۷)یش رووبه‌ری قه‌زاکه (۴۲۹۷) کیلۆمه‌تری دووجایه و له‌م رووبه‌ره (۳۴۷۳) کیلۆمه‌تری دووجای (واته ۸۰٪) قه‌زاکه‌ی خاکی کوردستانی عێراقه. له رووی سروشتیشه‌وه قه‌زاکه بریتیه له ناوچه‌یه‌کی ده‌شتایی پان و به‌رینی به‌پیت، که له باکووره‌وه به‌رزاییه‌کانی (قه‌ره‌چو‌غ)ی کوردستانی سوریا ده‌وری داوه و له رۆژه‌لا‌تیشه‌وه شانی به‌شانی رووباری دیجله‌یه. باشووری ده‌شتی ته‌له‌عفر درێژ ده‌بیته‌وه تاکو ده‌گاته‌ ئه‌و ته‌پۆلکانه‌ی به‌چیای شه‌نگار ده‌ور دراون، به‌مانه‌ش شێوه‌ی سی‌گۆشه‌یه‌کی یه‌کلا پیکدیت، که سه‌ری سی‌گۆشه‌که خالی به‌یه‌که‌گه‌یشتنی سنووری عێراق و سوریا به‌ نزیک دێی پیش‌خابوور و، ئاڤا مه‌زنیش لای رۆژه‌لا‌تی سی‌گۆشه‌که و سنووری سوریاش لاکه‌ی دی و بنکه‌ی سی‌گۆشه‌که‌ش بووه سنووری نیوان هه‌ریمی کوردستان و هه‌ریمه‌کانی تری عێراق [بروانه نه‌خشە‌ی ژماره - ۳۵- له لاپه‌ره ۱۲۹].

له‌رووی سروشتیشه‌وه ده‌توانین رووی قه‌زای ته‌له‌عفر بکه‌ینه‌ سی ناوچه‌ی سروشتی، که بریتین له:

۱- ناوچه شاخاوییه‌کان: له ته‌له‌عفره‌وه دوو زنجیره جیا درێژ ده‌بیته‌وه، زنجیره‌یه‌کیان له باکووره‌وه شان به‌شانی رووباری دیجله‌یه و زنجیره‌ی دووه‌میان له باشووره‌وه له چیای مه‌کحول ده‌ست پێده‌کات و، له سنووری دێی شیخ ئیبراهیم سنووری قه‌زاکه ده‌پریت و به‌زنجیره چیای شه‌نگار کۆتایی پێدیت و، چه‌ند لووتکه‌یه‌کی وه‌کو لووتکه‌ی شیخ ئیبراهیم (۵۳۶م) و ساسان (۵۹۸م) و ئەشکه‌فت (۶۲۴م) تیدا به‌رز ده‌بیته‌وه و، ئەوه‌ی ده‌مینیته‌وه بریتین له کۆمه‌له‌ ته‌پۆلکه‌یه‌ک، (بروانه نه‌خشە‌ی ژماره - ۳۶- له لاپه‌ره ۱۳۰).



نخشه‌ی ژماره -۳۶-
نخشه‌ی توپوگرافی جزیره‌ی کوردستان



نخشه‌ی ژماره -۳۵-
نخشه‌ی جزیره‌ی کوردستانی عیراق له پارتیزگای مووسل

ژئیدهر: David Oates, Studies in the Ancient History of Northern Iraq (London, 1968).

۲- ناوچه دهشتایبیه‌کان: ده‌که‌ویتیته به‌شی باشووری ته‌له‌عفهر و له سنووری (حه‌زه‌ر) ده‌پیتته‌وه و پیتی ده‌گوت‌ریت (جه‌زیره) که له ملیونه‌ها دؤنی زه‌وی و زاری کشتوکالی به‌پیت پیکهاتوه و هه‌موویشی ده‌کریتته گه‌نم و جو^(۴۸).

۳- ناوچه به‌رز و نه‌وییه‌کان: ئەم به‌شه‌یان ده‌که‌ویتیته ناوچه‌ی زومار و عیازبیه (ئافگه‌نی)ی سهر به‌قه‌زای ته‌له‌عفهر و جگه له به‌رازبیه‌کان و چه‌ند دۆلتیکی نه‌بیت هه‌موویان شیای چاندن.

ب- دابه‌شکردنی کارگێری قه‌زای ته‌له‌عفهر:

ته‌له‌عفهر تاكو سالی ۱۹۱۷ ناحیه‌یه‌کی عوسمانی سهر به‌قه‌زای شه‌نگار بوو. له ۱/۱/۱۹۱۸ به‌رهمی کرایه قه‌زا و له سالی ۱۹۸۷ (پیش هه‌له‌وه‌شاندنه‌وه‌ی سه‌نته‌ری ناحیه‌کان له‌لایه‌ن به‌عسییه‌کانه‌وه) چوار ناحیه‌ی به‌سه‌روه‌وه بوو. لیکۆلینه‌وه‌ی پیکهاتیه‌ی دانیشتوانی قه‌زاکه، به‌هۆی که‌مبونی سه‌رژمیری راسته‌قینه و، دوور له ده‌سکاری و، ته‌عریب‌کردنه به‌رده‌وامه‌کانی ناوچه کوردنشینه‌کانه‌وه کاریکی ئاسان نییه، به‌لام ده‌توانین ب‌لین، که رێژه‌ی عه‌ره‌ب له پیش هه‌مو‌اندایه، چونکه نزیکه‌ی نیوه‌ی دانیشتوان

ناوی ناحیه	ناوه‌ندی ناحیه	ژماره‌ی دێیه‌کانی سهر به‌ناحیه‌که	پووبه‌ر به‌کیلۆمه‌تری دووجا له سالی ۱۹۸۷	سالی دامه‌زراندنی وه‌کو یه‌که‌یه‌کی کارگێری
ناحیه‌ی مه‌رکه‌ز	ته‌له‌عفهر	۴۶	۸۲۴	۱۸۶۰ (وه‌کو ناحیه‌یه‌ک)
ئه‌لیعازبیه	ئافگه‌نی	۲۱	۷۸۴	۱۹۵۷ (ئێستا هه‌له‌وه‌شاه‌ته‌وه)
زومار	زومار	۶۷	۱۲۶۸	۱۹۲۸ (۴۹)
ره‌ببیه	ته‌له‌کۆچک/ئه‌له‌سه‌عه	۳۸	۱۴۲۱	۱۹۶۰ (ئێستا هه‌له‌وه‌شاه‌ته‌وه)
کۆ	زومار	۱۷۲	۴۲۹۷	

خشته‌ی ژماره (۱۹)

دابه‌شکردنی کارگێری قه‌زای ته‌له‌عفهر

پیکه‌ده‌هین، ئینجا پاش ئەوان کورد و تورکمان دین^(۵۰). زۆریه‌ی تورکمانه‌کان له سه‌نته‌ری قه‌زاکه کۆبوونه‌ته‌وه و کورده‌کانیش له ناحیه‌ی زومار و ئه‌له‌یازبیه و هیندی‌کیشیان له ناحیه‌ی ره‌ببیه و ناوشاری ته‌له‌عفهر بلا‌بوونه‌ته‌وه.

گرنگی ئابووری قه‌زای ته‌له‌عفهر و سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌ب‌کردنی

ته‌له‌عفهر به‌گه‌وره‌ترین ناوچه دیمیه‌کانی چاندنی گه‌نم و جو‌ی مووسل ده‌ژمیردیت و رێژه‌ی باران بارین پاده‌ی به‌روبوومه‌کان دیاری ده‌کات و کی‌لگه‌کانی گه‌نمیش له لیوا‌ره‌کانی رۆژئاوای رووباری دیجله‌وه تا‌کو ده‌وربه‌ری شه‌نگار درێژده‌بنه‌وه.

سه‌باره‌ت به‌پیشه‌سازییه نه‌وتییه‌کانیشه‌وه، نه‌وت له بیره‌کانی عین زاله و به‌قه و عوتنه ده‌رده‌هیندریت، له‌م دوایییه‌شدا نه‌وتیان له چه‌می باهیف و گه‌لی شوینی جیا‌وا‌زا دۆزیوه‌ته‌وه. هه‌رحه‌نده‌ ئه‌و بیره نه‌وتانه‌ی له‌سه‌ره‌وه ناوبران ده‌که‌ونه دێیه کوردنشینه‌کانه‌وه، به‌لام ئایدیۆلۆژیای شوینی هه‌رگیز قایل نه‌بووه ئەم به‌شه ده‌وله‌م‌ند و به‌فه‌ر و به‌ره‌که‌ته له چوارچێوه‌ی جوگرافیای کوردستاندا بمیتیته‌وه، ریک‌که‌وتننامه‌ی یازده‌ی ئاداری ۱۹۷۴یش په‌رده‌ی له رووی نیازه شوینییه‌کانی حکومه‌تی ناوه‌ندی هه‌لمالی و بووه ده‌سپێکی شه‌رێکی چاره‌نووسانه و، گه‌لی کورد به‌په‌یامی که‌رامه‌تی نه‌ته‌وه‌بیه‌وه هاته مه‌یدانی جه‌نگ و رازی نه‌بوو ده‌ست له نیوه‌ی کوردستانی عیراق هه‌لگریت و مل بۆ فه‌رمانه‌روایانی عیراق که‌چ بکات، بۆیه له گه‌رمه‌ی شه‌ر و له به‌رواری ۱۹۷۴/۹/۴دا پیاوانی رژیم چه‌ندین تانک و بلدۆزه‌ریان هینایه ناوچه‌که و دێیه کوردنشینه‌کانی سهر به‌زوماریان خاپوور کرد و دانیشتوانیان راگوتیایه^(۵۱) ناوچه‌ی جه‌زیره‌ی عه‌ره‌بی و ناحیه‌کانی ئه‌لمیدات و ئه‌له‌حه‌له‌بیه و چیان (ته‌له‌عه‌به‌ته)^(۵۲)ی رۆژئاوا و باشووری مووسل و دێیه عه‌ره‌ب نشینه دووره‌کانی ناحیه‌ی ره‌ببیه و ئه‌له‌یازبیه، که تیکرا (۵-۸) خیزانی کوردیان دابه‌ش شوینی‌ک کرد، ئه‌ویش بۆ سپه‌ه‌وه‌ی ره‌چه‌له‌ک و زمان و رۆشنیری و مۆرکی کوردایه‌تی ئەم خیزانه راگوتی‌راوانه، که به‌لایه‌نی که‌مه‌وه سه‌رحه‌میان نزیکه‌ی سی هه‌زار خیزان^(۵۳) ده‌بوون و پووبه‌ری زه‌وی و زا‌ره کشتوکالییه‌کانی دێیه کورده راگوتی‌راو و به‌عه‌ره‌ب‌کراوه‌کانی ته‌نها سهر به‌ناحیه‌ی

(۵۰) شاکر خصباک، العراق الشمالي، بغداد، ۱۹۷۳ لاپه‌ره ۱۴۶.

(۵۱) گو‌قاری مه‌تین ژماره ۲۳، ئاب ۱۹۹۳ لاپه‌ره ۸۸ - ۹۴.

(۵۲) له پاشاندا ناوی کرا به‌ناحیه‌ی ئه‌له‌ته‌له و سهر به‌قه‌زای ئه‌له‌زه‌ره.

(۵۳) گو‌قاری سه‌ره‌له‌دان، ژماره (۱۱)، کانونی یه‌که‌م ۱۹۹۳ لاپه‌ره ۷۲ - ۷۷.

(۴۸) شاکر خصباک، العراق الشمالي، بغداد، ۱۹۷۳
(۴۹) شوینه جوگرافییه‌که‌ی گۆزاوه، چونکه زوماری کۆن که‌وته ژێر سکری (به‌نداوی) مووسل.

زومار (٤٠٠) ههزار دۆنم که متر نه بوو. به شیکێ دیشیان راگوتیزایه دێیه کانی سه ره به ناحیهی «عه شایری سه بعه» ی سه ره به قه زای ئاکری و هکو (داره توو و بهرده رهش و خه لیلکان) و هی تر. له پاش راپه رینه پیرۆزه که ی (١٩٩١) یش دانیشتوانی ناوچه کانی زومار سه ره برزانه گه رانه وه کۆمه لگا کانی فیشخا بوور و چه م و کورک و دیره بوون، که بو به عه ره بکردنی ناوچه که، عه ره بیان گوتیزابوو نه وئو و له راپه رینه که دا چۆلکرا. خیزانه راگوتیزا وه کانی قه زای ته له عفه ریش ئیستا زۆریان له ده وره به ری زاخۆ کۆبوونه ته وه به ئومبیدی گه رانه وه ی یه کجاره کی بو شوینی باب و با پیرانیان.

١- ته له عفه ر:

قه زای ته له عفه ر، ده که ویتته نا وه راستی نه و ریگه سه ره کییه ی که مووسل و شه نگار به یه ک ده گه یه نیت و (٦٥) کیلۆمه تر له مووسل و (٥٥) کیلۆمه تر له شه نگاره وه دووره و هه تاکو ١٩٧٥ یش پاش قه زای نه جه ف، ته له عفه ر گه وره ترین قه زا بوو له عیراق له رووی ژماره ی دانیشتوان و رووبه ره وه. رووبه ری شار ٣٠ کیلۆمه تری دوو جابه و شانزه گه ره ک و ٢٤ مزگه وتی تیدایه، هسه ن کۆی و سه رای و ته له تهل و شه نگار و جولاق و سوو چه له بی و گه رگه ری و کورد عه لی و قه نبه ر ده ره له گه ره که ناو داره کانی شاره که ن، گه لێ شوینه واری میژوویی و هکو مزگه وتی قه لعه و گۆری ئیمام سه عد و مه شه ده ی ئیمام عه لی و خدرلیاسی تیدایه که له لای ئیزدییه کان شوینیکی پیرۆزه. (٥٤)

باکووری ته له عفه ر ناحیه ی ته له عفه ر (ناقگه نی) یه و باشووریشی ناحیه ی ته له تله لی سه ره به قه زای ته له عفه ر، ناحیه ی ته له عفه ر و ناحیه ی ته له عفه ر ده که ونه روژه ه لاتنی و، روژتا و اشی مه له بندی شه نگار و ناحیه ی قه یه وه انه. (٤٦) دیش سه ره به قه زا که ن، که زۆریه ی دانیشتوانیان له وه عه شیره تانه ن که پێیان ده و تریت (ته له عفه ریه کان) که له گه لێ سه ره چا وه دا باس له ره گه زی نه م ته له عفه ریه کان کراره (پروانه نه خشه ی ژماره -٣٧- له لاپه ره ١٣٥)، نه وه تا (شا کر خه سباک) له سه ره چا وه که یدا ده لیت (نه وه عه شیره ته کوردانه ی به ته له عفه ریه کان ناسراون گه وره ترین ریژه ی دانیشتوانی ته له عفه ر پیکدیتن) (٥٥) که چی (محمه د یونس ته له سه یید وه هه ب) (٥٦) به عه ره بیان له قه له م ده دا و

له هیندی سه ره چا وه شدا به تورکمان (٥٧) یا خود تورک و مه غۆل ناو ده برتین! جا ته گه ر چاویک به ناوی هۆز و تیره کانی ته له عفه ردا بگێرتین نه وا گه لێ ناوی کوردی وه کو (ئال حه مۆ، ئال عه لۆ، ئال حه ریۆ، ئال محۆ، ئال شیخۆ، ئال فه رهاد، ئال میرزا) مان به رچا و ده که ویت و ناوی سه ره زک هۆز و تیره کانیش مۆرکی کوردییان تیدا به رجه سته ده کريت، نمونه ی نه و ناوانه ش (حه مزه سلۆ، ئیبراهیم سمۆ، عه زیز ئاغا، ئیبراهیم محۆ، ساعد خدۆ، قه درۆ، عه لی قاسۆ، مه جید بلۆ، سه عد عه زۆ، محمه د شیخۆ، عه بدولکه ریم ئاغا، عه باس ئاغا) ن (٥٨) سه ره رای نه مه ش عه شیره تی ته له عفه ریه کان به هۆی ژن و ژنخوازییه وه تیکه لای عه شیره تی گه رگه ری کوردی ناوچه ی زومار و ته له عفه ریه و ته له عفه ر بوونه و ناشنایی و خزمایه تیان له نیواندا دروست بووه.

«یاسین ته له عومه ری» ش له کتیبی (منیة الادباء في تاريخ الموصل الحدباء) که له سالی (١٨٠٠) ی زاییندا نووسرا وه ته وه، و توو به تی (خه لکی ته له عفه ر دوو تیپن، ساریان (کاکه بی) و ماولیان و یه کیکیان رافزین) و هه مان په یوه ندی کۆمه لایه تیش له نیوان عه شیره تی ته له عفه ریه کان و کاکه بییه کانی پارێزگای که رکوکدا دروست بووه (٥٩).

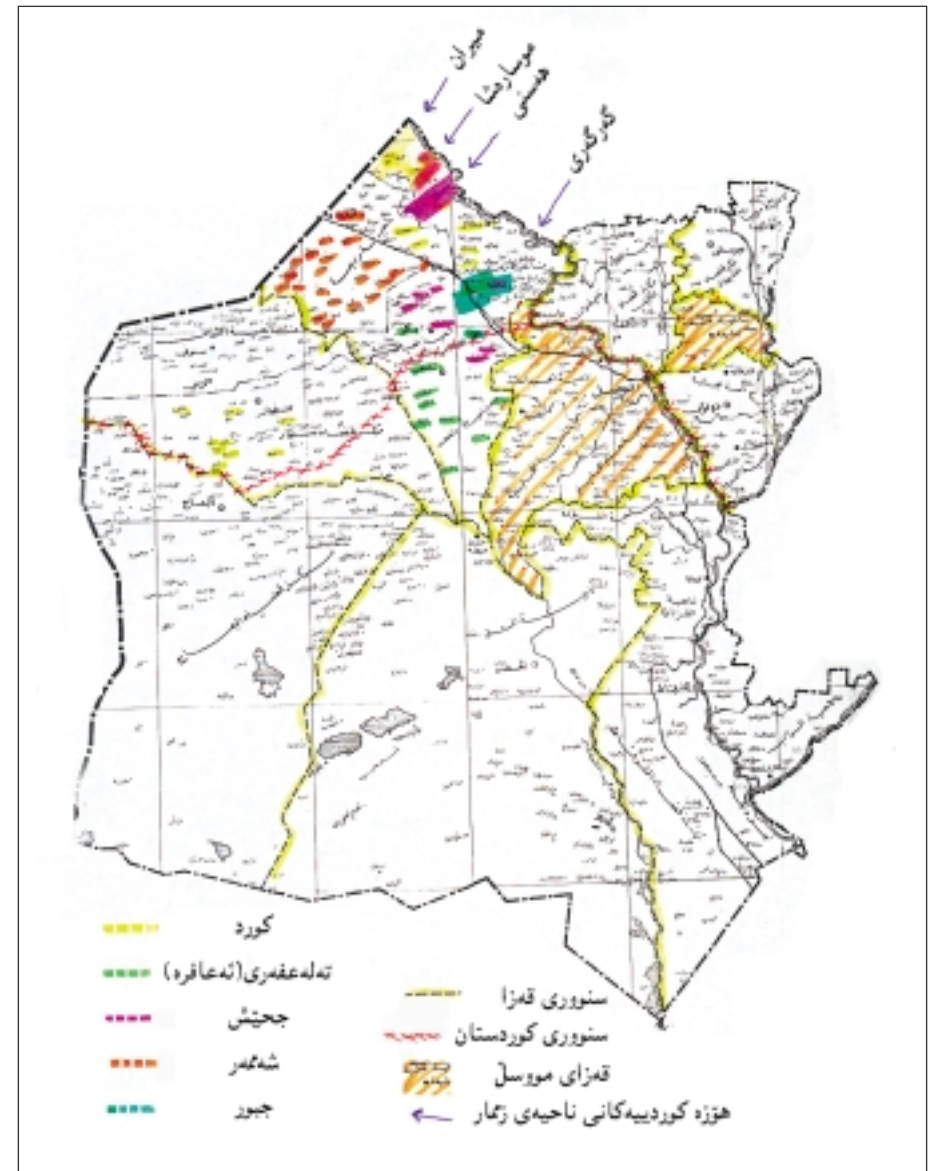
ناوی نه و دێیه نه ی سه ره به قه زای مه رکه زی (ته له عفه ر) ن:

- ١- ته له عاشق
- ٢- که سک
- ٣- خه رابه گه وره و بولبول ته پاسی
- ٤- ته له عفه ری روژه ه لات
- ٥- ته له عفه ری باشوور
- ٦- بیستانه کانی ته له عفه ری روژه ه لات
- ٧- ته رمی
- ٨- که سر میحراب و قزلقیتۆ
- ٩- ته ل عه واد
- ١٠- ته ل عه زۆ

(٥٧) آدمونس، (کورد و ترک و عرب)، ترجمه جرجیس فتح الله، بغداد ١٩٧١. هه ره ها عبدالرزاق الحسینی له کتیبی (العراق قديماً وحديثاً)، صیدا ١٩٥٨.
 (٥٨) محمد یونس السید وه ب، (تاریخ تلغفر قديماً وحديثاً)، الجزء الأول، الموصل، ١٩٦٧ لاپه ره ١٤٦.
 (٥٩) هه مان سه ره چا وه لاپه ره ٢٠٤.

(٥٤) محمد یونس السید وه ب، تاریخ تلغفر قديماً وحديثاً، الجزء الأول، الموصل، ١٩٦٧ لاپه ره ١١٤.
 (٥٥) شا کر خه سباک، العراق الشمالي، بغداد، ١٩٧٣، لاپه ره ١٤٦.
 (٥٦) محمد یونس السید وه ب، تاریخ تلغفر قديماً وحديثاً، الجزء الأول، الموصل، ١٩٦٧ لاپه ره ٨٧ - ٨٨.

- ۱۱- شاره‌وانی ته‌له‌عفه‌ر
- ۱۲- به‌سوا
- ۱۳- ئیرفه‌یعی سه‌روو و خواروو و ناوه‌پراست
- ۱۴- ئه‌لسه‌تاج
- ۱۵- ئبسیتری سه‌روو و ناوه‌پراست و خواروو
- ۱۶- عه‌بدان
- ۱۷- ئه‌لحه‌مره
- ۱۸- بخور
- ۱۹- مزئیرب یاخود ناعور
- ۲۰- ته‌لجه‌مال
- ۲۱- خه‌راب جحاش
- ۲۲- شعئیریات
- ۲۳- عبره‌ی بچووک
- ۲۴- عبره‌ی خه‌لیل حه‌نه‌ش
- ۲۵- عبره‌ی گه‌وره
- ۲۶- ئمغییر
- ۲۷- بیستانه‌کانی ته‌له‌عفه‌ری باکووری رۆژئاوا
- ۲۸- بیستانه‌کانی ته‌له‌عفه‌ری باشووری رۆژه‌لات
- ۲۹- بیستانه‌کانی ته‌له‌عفه‌ری ناوه‌پراست
- ۳۰- بیستانه‌کانی ته‌له‌عفه‌ری باشوور
- ۳۱- حه‌مه‌ت ئه‌لسه‌رای
- ۳۲- شه‌ریعت ئه‌لسه‌رای و عه‌سکه‌رتاش
- ۳۳- به‌لور مه‌حمود ئاغا ته‌په‌سی
- ۳۴- سه‌میری باشوور
- ۳۵- سه‌میری باکوور
- ۳۶- عین عفه‌ر



نەخشەى ژمارە - ۳۷-
نەخشەى پارێزگای مووسل سالی ۱۹۷۴

دهوله تی قهره قۆینلو (له ۱۳۰۰) هکان و ئاق قۆینلو له (له ۱۴۰۰) هکان یان له کوردستان و ئیراندا دامه زانندوه و، تورکمانی ئەمرۆش نهوه و پاشماوهی ئهوه شه پۆلانن. گه له را و بۆچوونی جیاوازی له باره ی رچه لهک و میژووی هاتنیان بۆ رۆژه لاتتی ناوه راست له ئارادایه و، هیندیك له و باوه رده دان که له سه رده می عه باسییه کانه وهیه و له کاتی فه رمانه وایی خه لیفه موعته سه م (۸۳۳-۸۴۲ز) وه کو به کرێگیراویک به کاری هیناون و له عیراقی نیشته جیکردوون، که چی هیندیکی دی له و باوه رده دان که کۆبوونه وهی تورکمانه کان له شار و شارۆچکه کانی ئەملاوئه ولای ئه وه هینده ی نیوان کاروانه بازرگانیه کانی نیوان ئەنادۆل و ئیران (که ناوچه کانی نیوان ته له عفه ر و مه نده لی ده گرتیه وه و به مووسل و هه ولییر و پردی و که رکوک و دووز و کفری و خانه قینیشدا تیده په ریت) به هۆی کیشه و مملانی نیوان ده وله تی سه فه وی و عوسمانی و پیش ئه وانیش نیوان ئاق قۆینلو و قهره قۆینلو بووه (۶۲). هیندیکی ده لێن تورکمانه کان مه غۆلن و پاشماوه ی سه ربازه کانی ته میور له ننگن، که له (۱۳۹۵ز) ده ستیان به سه ر کوردستان و عیراقد گرتوه، یاخود پاشماوه ی سوپاکه ی سوڵتان مورا دی چواره من که له سالی (۱۶۳۹) زاینیه وه هاتن بۆ کوردستان و عیراق بۆ سه ندنه وه ی له فارسه کان (۶۳). (سوله یان سا یغ) یش له م باره ی وه ده لیت تورکمان له هه لمه ته که ی ئوزون حه سه نی ئاق قۆینلو وه له سالی ۱۴۶۵ دا روویان له مووسل کردوه و هیندیکیان له ته له عفه ر نیشته جیبوونه (۶۴). ده بی ئه وه ش بلێین، که کورد و تورکمانی ته له عفه ر جلوه رگی عه ره بی ده پۆشن و نیوه ی تورکمانی عیراق و کوردستان له سه ر مه زه به ی شیعه ی قزلباشیی سه فه ویه کانن و ئه وه ی ده مینیتته وه سه ر به مه زه به ی سونه ی (حه نه فی)ن، که هه مان مه زه به ی ره سمیی ده وله تی عوسمانیه کان بووه، که چی مه زه به ی زۆریه ی کورد سونی (شافعی)یه. شیعه ی تورکمان له رووی زمان و داب و نه ریتته وه له سونه کانیان جودا ده کرینه وه و هه ر به شتیکیان زا راوه ی تایبه تی خۆی هیه. دیالیکتی تورکمانه شیعه کان گه لیک له زمانی ئازهریه وه نزیکه (۶۵).

- ۳۷- قه رمه ده ره عه لی ده راج
 ۳۸- جه مرود و فقه بولی و هارونه
 ۳۹- سه لی و ئاکل و قه نه بر و عه فه ر ده ره ی
 ۴۰- دۆله و زیروان ده ره ی
 ۴۱- زیروان ده ره ی و هارونه بولی
 ۴۲- قه رمه ده ره و ببیرته بر
 ۴۳- خه زنه و سوڵتان و ملکان ته په سی
 ۴۴- ئاکل و قه رمه و قه نه بر و عه فه ر ده ره ی
 ۴۵- دارین ده ره و خدرلیاسی باشوور
 ۴۶- دارین ده ره و خدرلیاسی باکوور.

تورکمانه کان

که مه نه ته وایه تیه کی کوردستانی عیراقن و له گه له شار و شارۆچکه دا نیشته جی بوونه و به پیتی سه ره ژمه یی ۱۹۵۷، (۲۸٪) ی دانیشته وانی قه زای ته له عفه ر و (۲۱،۴٪) ی پارێزگای که رکوک و (۴،۸٪) ی پارێزگای مووسل و (۲،۵٪) ی دانیشته وانی پارێزگای هه ولییران پیکه تیناوه و سه رجه م ژماره یان له عیراقد (۱۴۲) هه زار که س بووه، که (۲،۱۶٪) ی سه رجه م دانیشته وانی ئه وسای عیراقی پیک ده هینا (واته ئەمرۆ، که ژماره ی دانیشته وانی عیراق زیاتره له ۲۳ ملیۆن که س په نگه ژماره ی دانیشته وانی تورکمان له سه رتاسه ری عیراق له نیو ملیۆن که س تینه په ریت به هیچ شپوهیه ک) (۶۰). گومان له وه دا نا کریت، که تورکمانه کان له سه دان سالی پیش ئیستاوه له ولاتی تورکمانستان - کۆماری تورکمانستانی ئیستای ئاسیای ناوه راست- هاتوون (۶۱) و سه ره تا له ئیران دواتر له چه ند به شتیکی دیکه ی رۆژه لاتتی ناوه راست جیگیر بوونه و

(۶۰) له هه مان کاتدا ژماره ی دانیشته وانی کورد له عیراقد له (۶،۲۵) ملیۆن که س تینا په ریت ئه گه ر پێژه مان ۲۵٪ بیت له عیراقد.

(۶۱) بۆ نمونه: (ارتق بن اکسب الترکمانی) هه ر له سالی ۱۰۷۷ ز. وه له خزه تی مه له کشای سلجوقی بووه له خوراسان و دواتر مه له کشا ماردین و ده وره یی پێ به خشیوه وه بۆ ماوه ی سه د سالیکی (سالله الأرتقیون) ی دروست کردوه و حوکمی ئه و ناوچه یان کردوه تا دواتر سه لاهه دینی ئه یوبی و ئه یوبیه کان له ناویان بردن.

- (۶۲) رۆژنامه ی الاتحاد ژماره (۳۳۱)، ۱۳/۸/۱۹۹۹.
 (۶۳) محمد یونس السید وهب، تاریخ تلعفر، الموصل، لاپه ره ۸۷ - ۸۸.
 (۶۴) سلیمان الصانع، تاریخ الموصل، بیروت، ۱۹۲۸ لاپه ره ۵۳ - ۵۵.
 (۶۵) رۆژنامه ی الاتحاد ژماره (۳۳۱)، ۱۳/۸/۱۹۹۹.

٢- ناحیه‌ی زوممار:

مه‌لێه‌ندی ناحیه‌ی زوماری کۆن (پیش ئه‌وه‌ی بکه‌وێته ژێر ئاوی به‌نداوی مووسل) ده‌که‌وێته که‌ناری رۆژئاوی رووباری دیجله و له ناوه‌راست دێیه‌کانی سه‌ر به‌عه‌شیره‌تی گه‌رگه‌ریبه و (٣٣) کیلۆمه‌تر له مه‌لێه‌ندی قه‌زای ته‌له‌عفه‌روه دوور بووه^(٦٦). ئێستا مه‌لێه‌ندی ناحیه‌ی زومار له نیوان هه‌ردوو گوندی عه‌شیره‌تی کوردی گه‌رگه‌ری (گرغر) و تل مووس) ئاوه‌دان کراوه‌ته‌وه. رووباری دیجله و کۆمه‌لگا عه‌ره‌بنشینه نوێکان ده‌که‌ونه لای باشووری، ده‌ریاچه‌ی مووسل و رووباری دیجله لای رۆژه‌لات و باکووری رۆژه‌لاتی زومار و، باکووری رۆژئاواشی سنووری ده‌وله‌تی سوریا به‌وه، ناحیه‌ی ره‌بیه‌ش که‌وتۆته رۆژئاوی و ناحیه‌ی ئه‌لعیازییه و لای باشووری رۆژئاوی و ناحیه‌ی ئه‌لمیداتی لای باشووری. زمار کۆنترین ناحیه‌ی قه‌زای ته‌له‌عفه‌ره و هه‌ر له سه‌ره‌تای دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی عێراقه‌وه بۆته ناحیه.

له رووی جوگرافیاوه زومار له ده‌شتاییه‌کی پان و به‌رینی کاکی به‌کاکی پیکهاتوه، که ناوبه‌ناو لێره‌وه‌ی چهند ته‌پۆله‌که‌یه‌کی تیدا قیت ده‌بیته‌وه و به‌رزاییان له (٤٠٠) مه‌تر پتر نییه، خاکه‌کی گه‌لج به‌پێته و به‌هه‌روبوومی هاونیه‌ی وه‌کو ته‌ماته و شووتی و کاله‌ک و گوله‌به‌رۆژه و سه‌وزه به‌ناوبانگه و له رووی به‌روبوومی زستانه‌ی وه‌کو گه‌نم و جۆ و هه‌موو جۆره‌کانی میوه‌وه فره به‌ره‌مه و، له سالی (١٩٥٢) هه‌ له بیره نه‌وته‌کانی عین زاله و به‌تمه، که نزیکه‌ی (١٥) کیلۆمه‌تر له مه‌لێه‌ندی ناحیه‌ی زوماره‌وه دووره نه‌وت ده‌ره‌یتراوه. رووبه‌ری ناحیه‌ی زومار (١٢٦٨) کیلۆمه‌تری دووجایه و (٦٧) دێی به‌سه‌ره‌ویه. هه‌ر چه‌نده له سالی (١٩٥٧) هه‌ سه‌رژمێرییه‌کی راست و دروست و بێ ده‌سکاری له ناوچه‌که‌دا نه‌کراوه، به‌لام نکولی له‌وه‌دا ناکریت، که زۆریه‌ی دانیشتیوانی زومار کوردن. پیش به‌عه‌ره‌بکردنی ناوچه‌که له سالی ١٩٧٥ هه‌، (٦٠٪) ی دانیشتیوانی ناحیه‌که کورد بوون و (٣٥٪) یش عه‌ره‌ب بوون و تیکرای تورکمان و مه‌سیحیه‌کانیش (٥٪) ی سه‌رجه‌م دانیشتیوانیان پیکه‌یتاوه^(٦٧). به‌لام له ئاماری سالی ١٩٧٧ به‌ره‌سمی ته‌نها ٥٪ ی دانیشتیوانی کورد بووه. عه‌ره‌به‌کانی ناوچه‌که سه‌ریه عه‌شیره‌تی جبور و شه‌رابی و جحیش و شه‌مه‌ر و ئه‌لبومیوتن، هه‌رچی کوردی ناوچه‌که شه‌ سه‌ر به‌عه‌شیره‌تی

میران و موساره‌شان و هه‌سنان و گه‌رگه‌رییان، که زۆریه‌یان سنووریان بپه‌وه و له جزیری کوردستانی سوریا شه‌دا هه‌ن. پیش راگواستنی ئه‌م عه‌شیره‌تانه (جگه له عه‌شیره‌تی گه‌رگه‌ری، که پانه‌گۆیزراون) کورد له (٤٠) دێی ناحیه‌که (له کۆی ٦٧ دێی ناحیه‌ی زومار) نیشته‌جێبوون. (١٠) له‌م گونده کوردییانه ده‌که‌ونه که‌ناری رۆژئاوی دیجله وه‌ک شارۆچکه‌ی زومار، پیش ئه‌وه‌ی ژێر ئاوی بخرین و خه‌لکه‌که‌ی ناچار بکرتن بۆ کۆچکردن له‌به‌ر دروستکردنی به‌ریه‌ستی مووسل (سه‌د سه‌دام) ئه‌و به‌ریه‌سته‌ی که ده‌ریاچه‌یه‌کی مه‌زنی له ناوچه‌که‌دا دروست کرد، که رووبه‌ره‌که‌ی نزیکه‌ی (٤١٧) کیلۆمه‌تری دووجایه و بووه هۆی نقوومکردنی (١٩) دێی ناحیه‌ی زومار له کۆی (٦٥) دێی کوردی نقوومبوو له هه‌ر دوو پارێزگای دهوک و مووسل^(٦٨).

له دێیه‌ گه‌رنه‌کانی ژێرئاو خراوی ناحیه‌ی زومار، دێی (جفتک) ه که به‌زمانی ته‌عریب پیتی ده‌گوتری (ته‌له‌ ئه‌بوزاهر)، ئه‌و دێیه‌ گه‌وره‌ترین دێی زومار بوو له رووی رووبه‌ره‌وه و، له هه‌موو دێیه‌کانی تریش پیشکه‌وتوو تر بوو له رووی فی‌ربوون و رۆشنییری و تاكو (١٩٧٣) ش باره‌گای لیژنه‌ی ناوخوا‌ی پارتی دیموکراتی کوردستانی تیدا بووه^(٦٩).

شایانی باسه‌ سالی ١٩٥٧ (١٠٠) گوند سه‌ر به‌ناوچه‌ی زومار بووه، به‌لام له سالی ١٩٦١ که ناحیه‌ی ره‌بیه‌ دامه‌زراوه، (١٢) گوند خرایه سه‌ر ئه‌و ناحیه‌ تازه‌یه و دواتریش له سالی ١٩٨٣ نزیکه‌ی (٢٠) گوندی ئه‌و ناحیه‌یه که‌وته ژێر ئاوی به‌نداوی مووسل.

لیسته‌ی ناوی دێ و ناوچه‌ کشتوکالییه‌کانی ناحیه‌ی زومار:

ناوی دێ	ناوی تیره‌ یان هۆز
١- شندۆخه	
٢- ته‌للریم	
٣- جه‌مروود	
٤- هه‌زیمه	
٥- ته‌له‌ خدر	

(٦٨) گۆقاری الجمعیه‌ الجغرافیه‌، به‌رگی ١٤، بغداد، ١٩٨٤ لاپه‌ره ١٥٨ - ١٦٠.

(٦٩) گۆقاری متین، ژماره ٢٣، دهوک، ١٩٩٣، لاپه‌ره ٨٨ - ٩٤.

(٦٦) رۆژنامه‌ی الاتحاد ژماره (٣٠٥)، ١٣/٢/١٩٩٩.

(٦٧) د. رزگار، ملحه‌ عین زاله فی ذاکرة‌ الپیشمرگه‌، دهوک، ١٩٩٧ لاپه‌ره ١٧.

- ۳۰- عین حه به ش
 ۳۱- ئه بو وه جنه
 ۳۲- گفر گه رگه ری
 ۳۳- عین زاله عه ره ب
 ۳۴- عین الفرس عه ره ب
 ۳۵- بهرزان
 ۳۶- شیخ حمسی عه ره ب
 ۳۷- خه رابه ی گه رگه ریا
 ۳۸- سحل ئه لسه هم
 ۳۹- سیانه
 ۴۰- عین ستام
 ۴۱- زویج
 ۴۲- تهل ئه بوزاهری رۆژهه لات (هتیا ن) هه سنی
 ۴۳- رفانی سه روو خواری
 ۴۴- ده حله ی سه روو خواری
 ۴۵- گرھۆل
 ۴۶- سه هلیج و سه سو نیه و زه وئیل قه مه ر
 ۴۷- جه به ل عین زاله عه ره ب
 ۴۸- ئه لعه مله
 ۴۹- خان ئسفیه ته حتوکا (سه فیه) هه سنی
 ۵۰- دیشیه عه ره ب
 ۵۱- به ردیا رۆژئا فا و رۆژهه لات هه سنی
 ۵۲- عین عویس هه سنی
 ۵۳- چخری موسا ره ش
 ۵۴- عه مه ر خالد میران
 ۵۵- شیخان عه ره ب

- ۶- عین عه له ک - خدر ئیدریس
 ۷- سحل حه مه د
 ۸- کاریز
 ۹- خربه ت سو فی ره شکان
 ۱۰- ئه لمه فراو ته ل مرگی سه روو
 ۱۱- عین حه لوه ی سه روو خواری
 (کانی شیرین)
 ۱۲- مسیفنه
 ۱۳- ته لموس
 ۱۴- سلال
 ۱۵- گرکا فرو گر فۆج و گرچال
 ۱۶- عین جحیشیه او
 عین جحیشیه (حه مۆگلۆ)
 ۱۷- ئه لجه سه (چسه)
 ۱۸- عین مانع و سه لجه
 ۱۹- خرابه ره ش
 ۲۰- عین ته مر
 ۲۱- ئه لمشارج
 ۲۲- خه مپۆک
 ۲۳- تیه به ت ئه رباح
 ۲۴- ئه لزوری ته ل خه بازه
 ۲۵- ئه لزوری کۆن
 ۲۶- بازله
 ۲۷- خربه ی جحیش
 ۲۸- چه م حه سنه
 ۲۹- جیساری

- ۱۳- چه می باهیشی ژووری
 ۱۴- بردیا (ئه لبردییه) رۆژه لالت
 ۱۵- گرپیر
 ۱۶- عه لئا عه بارا موسا ره شا
 ۱۷- چوخری
 ۱۸- شیبانا
 ۱۹- محوره بهن (محهمه د ئه بولر بهن)
 ۲۰- ئیسکا (عوتنه)
 ۲۱- ماسکا
 ۲۲- كه لهی (قلعه موسا رهش)
 ۲۳- عه لیوگا (تهل ئه لزبان)
 ۲۴- ئه لولهید (طاووس)
 ۲۵- ئومولرهبیعهین (۷۰)
 ۲۶- بهردیا رۆژئاقا

هۆزه کوردهکانی ئه و ناوچهیه

ئه وانهی خوارهوه گرنگترین هۆزه کوردهکانی ئه و ناوچهیهن:

ههستان: له پشتینیکی تهسکی لیوار رووباری دیجله، که درتژییه کهی (۲۰) کیلومه تر و پانی (۷) کیلومه تر دهژیان و سهروک تیرهشیان له دیتی جفتکی نیشته جی بوو (۷۱).

میران: له نزیک رووباری دیجله و ناوچهیهکی باریکی سهه سنووری عیراق و سوریا دا دهژیان، که درتژییه کهی (۲۰) کیلومه تره و پانی (۱۰) کیلومه تره. له سهروکه ئاسایییهکانی ئه م هۆزه بنه مالهی هه بهش فندی و حمود عومه ر سالحه که له دیتی (که لهی) دهژیان.

موسا ره شان: بنه مالهی عومه ر ته ممر موسا رهش و رهسول هه سو سه ره که هۆزبانه.

(۷۰) ئه و شهش گوندهی دوایی (ئه سکا و ماسکا و که لهی و عه لیوهکا و الولید و ام الریبعین) له سالی ۱۹۶۱ وه سهه ر به ناحیهی ره بیعهن.
 (۷۱) الدلیل العام لتسجیل النفوس العام لسنة ۱۹۵۷ لایه ره ۲۶۰.

- ۵۶- گرپیر موسا رهش
 ۵۷- ئه لجه زرۆنییه عه ره ب
 ۵۸- سی قوبا هه سنی
 ۵۹- چه م له گلهگ هه سنی
 ۶۰- محهمه د ئه بولرین هه سنی
 ۶۱- چه م باهیشی خواروو موسا رهش
 ۶۲- چه م باهیشی سهروو (مالا شیخۆ) موسا رهش
 ۶۳- گۆزگیران و شلیکیه هه سنی
 ۶۴- شیبانه موسا رهش
 ۶۵- سحیله موسا رهش
 ۶۶- تهل ئه بوزاهری رۆژاوا هه سنی
 ۶۷- تهل ئه بوزاهری باکوور. هه سنی
 ۶۸- گرشکهستی موسا رهش

ئه و دتیانهی کوردیان تیدا راگوئزراوه و به عه ره ب کراون:

- ۱- زومار
 ۲- جفتک (تهل ئه بوزاهیر)
 ۳- سی قوبا (قوباد)
 ۴- حه مه د ئاغا
 ۵- خانجی (ئه لخان) (خانا ته حتک)
 ۶- عین عوتیس
 ۷- گۆزگیران
 ۸- سحیلا
 ۹- عه مه ر خالدا
 ۱۰- گرچیر (شلکیه)
 ۱۱- چه م له گلهگ
 ۱۲- چه می باهیشی ژیری

رەشكان: عەشیرەتێکی ئێزدییە لە دێی خەرابە سوۆفی دەژین، کە تەنها (۱۵) کم له رۆژاواى ناحیەى زومارەوہ دوورە.

هەرچی گەرگەرەکانیش لە ناوچەییەکی نزیکى مەلبەندی ناحیەى زومار، کە دەکەوتە نێوان هیتلی شەمەندەفەرى مووسل - تەلکۆچک و ریتی گشتی، رووبەری ناوچەکەش (۲۰۰) کیلۆمەتری دووجایە و ژمارەى گەرگەرییان نزیکەى (۳۰) ھەزار کەسە و بە (۱۹) دێدا بلاوبوونەتەوہ، کە پانزەیان سەر بە ناحیەى زومارە و چواریان سەر بە ناحیەى ئەلعیازییەن، تیرەکانى ھۆزى گەرگەرى بریتین لە: تۆرنا و مەجدکان و مەحمودکان و قەرکان و پالۆیان و مەھەمەدکان،... ھتد، سەرۆکەکانیشیان لە بنەمالەى سولەیمان ئەلسەعدونە، کە لە گوندی (تەل حگنە) نیشستەجین، ئەم عەشیرەتەش گەورەترین عەشیرەتى کوردییە لە قەزای تەلەعفەر، پیشەى ئەم عەشیرەتەش چاندنی گەنم و جۆ و پەرودەکردنی مەرۆمالاتە و تاکە عەشیرەتى کوردییە کە لە ناوچەکە رانەگویتزراون و لەسەر ژمیتەرەکانیشدا بەعەرەب لە قەلەم دراون، ھەرچەندە لە سەرەتادا بێبەش نەبوون لە زولم و زۆرداری و راگویتزان و نزیکەى (۲۰۰) خیزانیان پاش نسکۆى ۱۹۷۵ (ئەوانەى بەشداری شۆرشى ئەیلوولى ۱۹۷۴یان کردبوو) راگویتزانە دێیەکانى سەر بە عەشیرەتى گۆزان لە ناحیەى بەردەرەشى سەر بە قەزای ئاکرئ، بەلام لە سالى ۱۹۸۰دا گەرەنەوہ شونەکانى پیتشوویان ھۆبەکەش ئەوہبوو کە ئەم عەشیرەتە بەعەرەب نووسران لە ئامارى سالى ۱۹۷۷ چونکە گوندەکانیان بەزیاتر لە ۲۵ کم دوورن لە سنوورى سوریا، بەلام عەشیرەتەکانى تری کوردی لە قەزای تەلەعفەر وەکو میران و ھەسنان و مووسا رەشان ھەر ۵-۸ خانەوادەیان بۆ گوندە عەرەبییەکان گواسترانەوہ لە ناحیەى زومار و لە ناوچەکانى تری جزیرە لە رۆژئاوا و باشوورى مووسل لە ناحیەکانى مەحەلەبییە و رەبیعە و عەیازیە و بادۆش و گەرەکی نەھرەوان لە مووسل، ھەرۆھا ھەندیکیان بۆ گوندەکانى ناحیەى بەردەرەش و گەردەسینی سەر بە قەزای ئاکرئ گواسترانەوہ، وەکو گوندەکانى خەلیلکان و زەنگەنان و دارەتوو. ھەرۆھا خەلکێکی زۆرى ئەو دێھاتە کوردییانە توانیان رابکەن لە پرۆسەى تەرحیلکردن و ئاودیوی سوریا بوون و تا ئێستاش ھەر لەوئ ماون و بەشیکی تری کوردەکانى زومار ئەوانەى لە ریزی شۆرش بوون ئێستاکە لە زاخۆ و دیرەبوون و فیشخابوور و دھۆک و دەرووبەرى نیشستەجین. لەلایەکی ترەوہ حکومەتى عێراق گەلێ کۆمەلگای نوێی بۆ عەرەبەکانى جبور و عەشیرەتە عەرەبەکانى دی دروست کرد بۆ ئەوہى

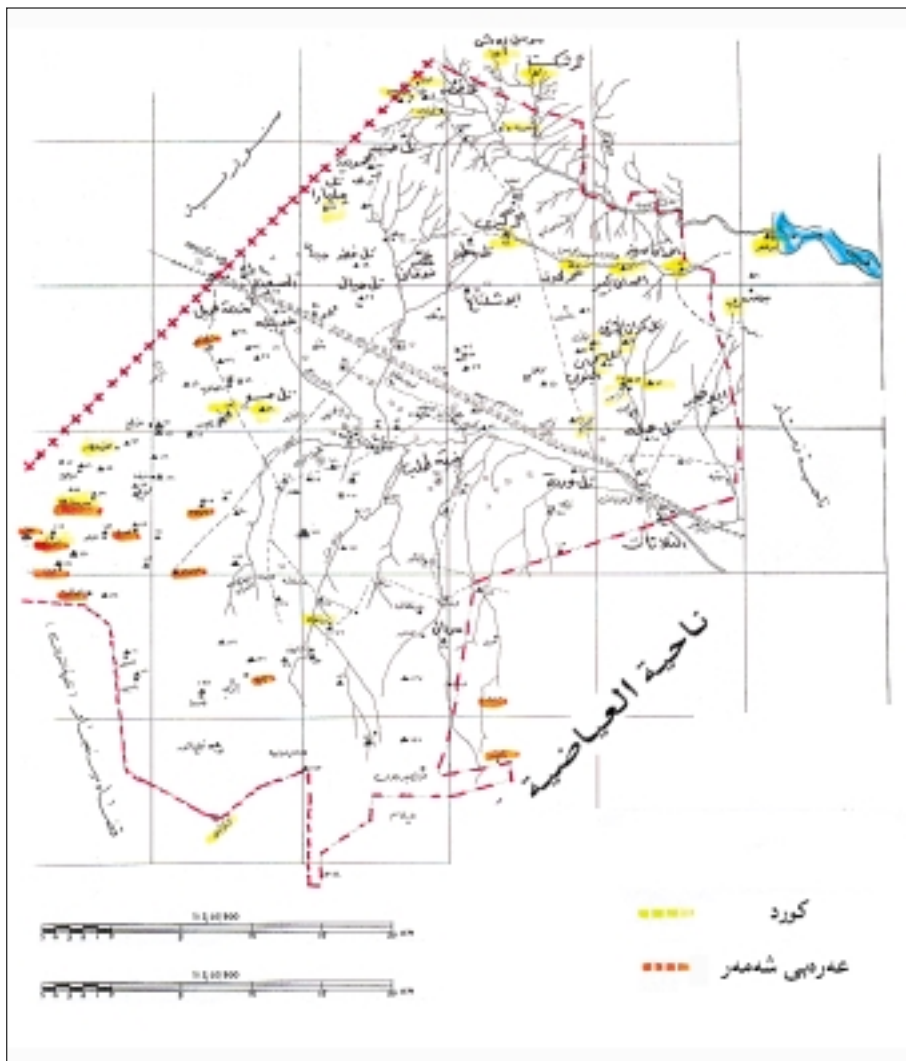
سیمیایەکی عەرەبى بە ناوچەکە بێخشیەت، کۆمەلگا نیشستەجییەکانى ناونا (ئەلسموود و ئەلبەردییە... ھتد) کە سەر بە ناحیەى زومارن.

۳- ناحیەى ئەلعیازییە (ئافگەنى):

شارۆچکەى ئەلعیازییە، کە لە ناو کورددا بە (ئافگەنى) ناسراوە سیانزە کیلۆمەتر لە قەزای تەلەعفەرەوہ دوورە. ئەم ناحیەى لە سالى ۱۹۵۷وہ دامەزراوە و رووبەرى ۷۸۴ کیلۆمەتری دووجایە و (۲۱) دێى بەسەرەوہیە. لە باکوورەوہ ناحیەى رەبیعە سنووریەتى و لە باشوور تەلەعفەر و لای رۆژھەڵاتی شەوہ بە ناحیەى زومار دەور دراوە، شەنگاریش دەکەوێتە رۆژاواى ناحیەکەوہ.

لە ناحیەى ئافگەنیدا کورد و عەرەب نیشستەجین، کورد بەپلەى یەك دیت و، بریتین لە ھۆزەکانى گەرگەرى و تەلەعفەرى و ئێزدییەکان و، عەرەبەکانیش لە عەشیرەتى جحیش و شەمەر و جبور پتکھاتوون. حگنە و قەسر سرتیح بە ناویانگترین دێى کوردنشینى ناحیەکەن ئەمەش ناوی ئەو دێیانەى سەر بە ناحیەى ئەلعیازییەن:

- | | |
|---------------|---------------------------------|
| ھۆز و عەشیرەت | دێ |
| | ۱- قویگ و ئافگەنى |
| | ۲- ھارونە |
| | ۳- فەقە |
| | ۴- تەل جەدوع |
| گەرگەرى | ۵- قەسر سرتیح |
| | ۶- تەمارات |
| | ۷- ئەبوماریە و مەزەرەع |
| گەرگەرى | ۸- حوگنە |
| | ۹- تەلەعفەرى باکوور |
| | ۱۰- خەرابە سەعید (بەشى باکوورى) |
| | ۱۱- سەحل ئەلمالح |
| | ۱۲- تەل مەتەر |
| | ۱۳- میرقاسم |



نەخشەی ژماره - ۳۸ -
ناحیهی رەبیعه

- ۱۴- مال ویران
- ۱۵- مات هه لوم
- ۱۶- جەبەل ئەشکەفت
- ۱۷- مقاتل ئەلخزیر
- ۱۸- ئەلبوغه
- ۱۹- ئەبوودنی
- ۲۰- بئر ئەلخلو (بەشی باشوور)
- ۲۱- سهوسەن و تاوولەباش.
- ۲۲- تل مەرگه
- ۲۳- فەقیروک
- گەرگه‌ری
- گەرگه‌ری

۴- ناحیهی رەبیعه

ناحیهی رەبیعه ده‌که‌وێته باکووری رۆژئاوای قه‌زاکه و سنووری رەبیعه له باکوور و باکووری رۆژئاوا سنووری ده‌وله‌تی سوربایه و، له باشوور ناحیهی ئەلعیازییه و، له رۆژه‌لات و باکووری رۆژه‌لاتی ناحیهی زوماره و له باشووری رۆژئاواش قه‌زای شه‌نگاره، له ۱۹۶۱ هه‌هه‌ ناحیهییه و له دابه‌شکردنه کارگێڕییه‌کانی ساڵی ۱۹۸۷ دا رووبه‌ری رەبیعه‌یان به ۱۴۲۱ کیلۆمه‌تری دووجا قه‌بلان‌دوو، ده‌شته پان و به‌رینه به‌پیته‌که‌شی شیایوی چاندنی سه‌وزه و دانه‌وتله‌یه به‌تایبه‌تی پاش گه‌یاندنی پرۆژه ئاودێرییه‌کان. له ئاستی به‌رهمه‌پێنان و ناردنه بازاریش به‌روبوومی هاوینه و زستانه‌ی ناحیه‌که له ریزی پێشه‌وه‌ی ناحیه و قه‌زاکانی پارێزگای مووسله و به‌پیتی رینماکه‌ی ساڵی ۱۹۸۴ سی و هه‌شت دێی به‌سه‌ره‌وه بوو، که زۆربه‌یان عه‌ره‌بی شه‌ممه‌ر‌نشین و به‌شی باکووری رۆژه‌لاتی‌شی کوردی سه‌ربه‌هۆزی میرانن (پروانه نه‌خشه‌ی ژماره - ۳۸ - له لاپه‌ره ۱۴۸) ئیستاش به‌پیتی دابه‌شکردنه کارگێڕییه‌کانی ئەم دوایییه ۶۸ دێی خراوه‌ته پال و له سه‌رژمێره گشتییه‌که‌ی - ۱۹۹۷ - دا ژماره‌ی دانیش‌توانی گه‌یشته (۴۲) هه‌زار که‌س (۷۲). له ئاماری ساڵی ۱۹۷۷ ۱۰٪ ی دانیش‌توان به‌کورد ناو‌نوس کراون.

(۷۲) گۆڤاری الف باء، ژماره ۱۵۵۰، ۱۰/۶/۱۹۹۸ لاپه‌ره ۴ - ۵.

ناوی ئەو دێیانەی سەر بە ناحیەیی پەبێعەن (بە پیتی دابەشکردنی کارگێری سالی
: ۱۹۸۴)

- ۱- مەرقدەدی سەر و
- ۲- خریجەت ئەلخەزە و ئەلمومی
- ۳- عەلکانە
- ۴- مەشیرفە
- ۵- تەل تەلەب
- ۶- ئەلبەرە
- ۷- کانی عەتار
- ۸- عوتینات
- ۹- خرابە سەعید (بەشی باکووری)
- ۱۰- خرائج عید بیلال
- ۱۱- تەل مەتەر
- ۱۲- بۆسەت ئەلبە یادر
- ۱۳- ئەل مشرف
- ۱۴- دیشییە
- ۱۵- ئاسفیە
- ۱۶- گڕەسۆر
- ۱۷- تەل وەردان
- ۱۸- تەل ئەلھەوا
- ۱۹- بیری عوگله
- ۲۰- خان ئەجدال
- ۲۱- ئەبوکلە
- ۲۲- چلپارات
- ۲۳- ئەل مەحمودیه
- ۲۴- بیری ئەلخو (بەشی باکوور)
- ۲۵- تەل ئەلسومان

- ۲۶- کران
- ۲۷- عوسیلە
- ۲۸- تەل سەمبیر
- ۲۹- تەل حیال
- ۳۰- ئەلسەعدە
- ۳۱- عوتینە
- ۳۲- ئەلوەلید و تەل موتلهگ
- ۳۳- تەل ئەلزوبیان
- ۳۴- ئەل موشە
- ۳۵- ئەبو حجیرە
- ۳۶- ماسکە
- ۳۷- ئەل جدریە
- ۳۸- کلھتی و قەلعت موسارەش میران

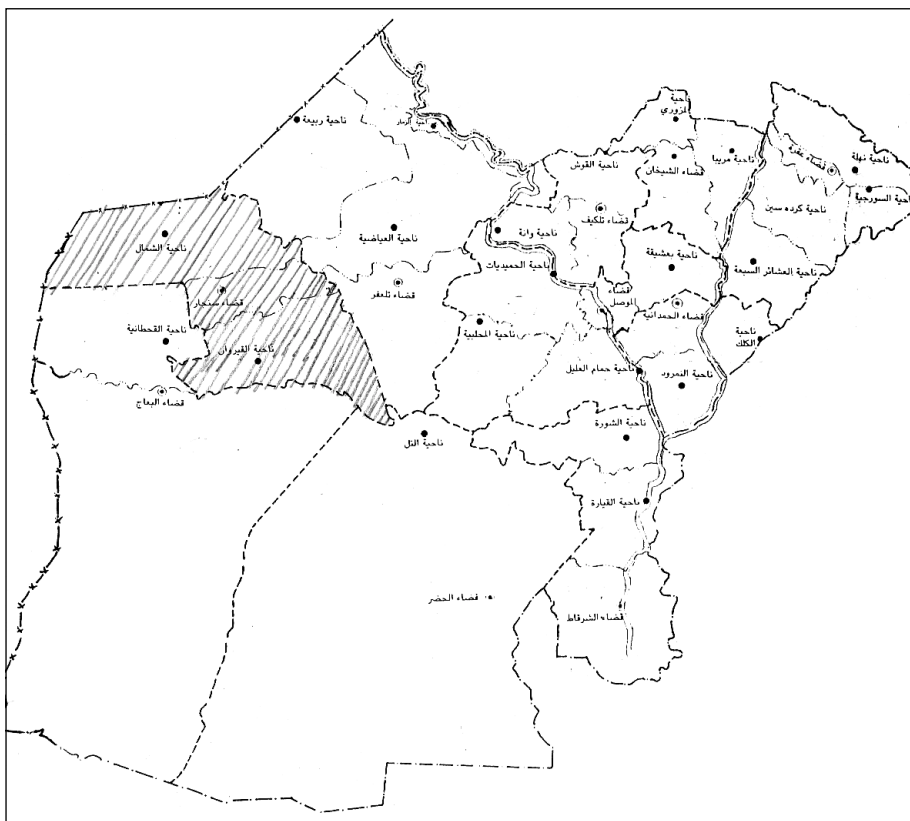
۲- قەزای شەنگار

۱- شوتینی جوگرافی و سروشتی روو:

کەوتۆتە ئەوپەری رۆژاوا ی پارێزگای مووسڵ، دەولەتی سوریا و قەزای تەلەعفەر سنووری باکووریان پیکهتیناوه و لە باشووریش قەزای ئەلبەعاج و بەشیککی قەزای ئەلخەزەر، قەزای تەلەعفەریش کەوتۆتە رۆژھەلاتی و لەلای رۆژئاواشەوه هەر سنووری سوریا و قەزای ئەلبەعاجە (پروانە نەخشەیی - ۳۹- لە لاپەرە ۱۵۲). ناوی شەنگار بەنزجیرە شاخە بەرزەکانی شەنگارەوه پەبۆستە کە بەرزاییبەکەیی (۱۴۶۳) مەترە و ۷۷ کیلۆمەتر درێژە و پانیشی ۱۳ کیلۆمەتر دەبێت، چپای شەنگار تاکە شاخی ولاتی جزیرەیی و هەزار سال پیش ئیستا ناوی لە گۆرانی و داستانە کوردییەکان هاتوووە. دوا پێوانەیی رووبەری قەزای شەنگار (۳۱۸۸) کیلۆمەتری دووجایە، کە دەکاتە نزیکەیی نیووی رووبەری پارێزگای دەھۆک، گرنگیی ئابووری قەزای شەنگار لەو دەایە، کە زەویوزاریکی بەپیتی هەبە و بۆ چاندنی گەنم و نیسک و نۆک متمانەیان لەسەر باراناوه. دارستانە هەمیشە سەوزەکانی زەبتون و رەزە پان و بەرینەکانی تری و هەناریش ديارترین

ناحیه‌کان	مه‌لێه‌ند	رووبەر/کم ^۲	سالی دامه‌زراندن
مه‌رکەز	شه‌نگار	۷۰۴	۱۸۶۴
ناحیه‌ی ئەلشیمال	سنونێ	۱۷۱۴	۱۹۲۳
ناحیه‌ی ئەلقه‌یره‌وان	بلیج	۷۷۰	۱۹۷۸
کۆ		۳۱۸۸	

خشته‌ی ژماره (۲۱)
پیتکهاته‌ی کارگێری قه‌زای شه‌نگار



نه‌خشه‌ی ژماره - ۳۹ -
قه‌زای شه‌نگار و ته‌شکیلاته‌ ئیدارییه‌کانی ئیستای

به‌ره‌مه‌کانی هاوینی ئەم ناوچه‌یه‌ن، هه‌روه‌ها چاکترین جو‌ری هه‌نجیر له شه‌نگار به‌به‌ره‌م دیت، ناوچه‌ی (که‌رسێ)ش، که نزیکه‌ی (۷۰) کیلۆمه‌تر له قه‌زاکه‌وه دووره به‌چاندنی تووتن به‌ناوبانگه و پوخته‌ترین جو‌ری تووتنی کوردستانی عێراق له‌م ناوچه‌یه ده‌هێنرێته به‌ره‌م و هه‌روه‌ها په‌روه‌رده‌کردنی مه‌رومالاتیش له هه‌موو لایه‌کی ناوچه‌که باوه.

ب - دابه‌شکردنی کارگێری:

ناوبانگی شه‌نگار هه‌ر له چه‌رخێ دێرینه‌وه‌یه و له سه‌رده‌می ئاشووری و رۆمانی و ساسانییه‌کانه‌وه ناوبراوه، له کاتی فه‌رمانه‌وه‌ی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی (ئه‌لمه‌ئموون)یشدا له (۸۲۰ز) وه‌کو ناوچه‌یه‌کی له‌باری تیروانیی ئاسمان هه‌لبژێراوه، له سه‌رده‌می (عیماده‌دینی زه‌نگی - ۱۱۲۷-۱۱۴۶ز)یش کرایه پاشکۆیه‌کی شاری مووسل، و مناره ئاسه‌واریه‌یه‌ به‌ناوبانگه‌که‌ی تیدا دروست کرا و تاكو ئیستا ئاسه‌واری ماوه و له سالی ۱۷۴ز سه‌لاحه‌دینی ئه‌یوبی تیدا گیرساوه‌ته‌وه، له سه‌رده‌می سوڵتان مه‌حمود ۱۷۵۰ز کرایه ولایه‌تیکی سه‌ربه‌خۆ، و رێگه‌ باززگانییه‌که‌ی نیوان حه‌له‌ب و مووسل به‌یه‌که‌وه گری‌ده‌دا، که مه‌دحه‌ت پاشاش حوکمرانی عێراقی له سالی ۱۸۶۹ گرته‌ده‌ست و تا کۆتایی حوکمرانی عوسمانیه‌کانیش شه‌نگار هه‌ر قه‌زایه‌کی سه‌ر به‌مووسل بوو. ناحیه‌ی ته‌له‌عه‌ره‌بشی به‌سه‌ره‌وه‌بوو، له ۱۹۲۸ به‌ره‌سمی له‌لایه‌ن ده‌وله‌تی عێراقی کرایه‌وه قه‌زا (۷۳).

قه‌زای شه‌نگار تاكو سه‌ره‌تای هه‌شتاکانی تهنه‌ی یه‌ک ناحیه‌ی به‌سه‌ره‌وه‌بوو، به‌لام پاش په‌یره‌کردنی سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌بکردن و له سالی ۱۹۷۸ ناحیه‌یه‌کی دیکه‌یان به‌ناوی ئەلقه‌یره‌وان دامه‌زراند و درایه پال شه‌نگار و پارچه‌یه‌کی گرنگیشیان لێ دا‌پری و خسته‌یانه سه‌ر قه‌زای ئەلقه‌یراج (بروانه نه‌خشه‌ی ژماره ۳۹).

به‌پیتی دابه‌شکردنه کارگێرییه‌کانی سالی ۱۹۸۷ له رووی کارگێرییه‌وه قه‌زای سنجار به‌م جو‌ری خواره‌وه بوو که له خشته‌ی ژماره - ۲۱ -ی خواره‌وه) دیاری کراوه.

پښکھانه‌ی دانیشتونانی قه‌زای شه‌نگار

زۆربینه‌ی دانیشتونانی قه‌زا کوردن ئینجا عه‌ره‌ب دیت، له‌ رووی پښکھاته‌ی تاییښشه‌وه ئیزدییه‌کان به‌پله‌ی یه‌ک دین، ئینجا موسلمانانه‌کان و پاشان مه‌سیحییه‌کان^(۷۴).

به‌پیتی سه‌رژمیری سالی ۱۹۵۷ ریزه‌ی کورد (۷۸٪) بو له‌ ته‌واوی قه‌زای شه‌نگار. ریزه‌ی (۹۰٪) ی ناحیه‌ی ئه‌لشیمال و (۷۵٪) ی ناحیه‌ی شه‌نگار کوردبوون^(۷۵)، به‌لام سه‌رژمیره‌ ده‌گه‌ز په‌رستانه‌ پر قه‌لپکاریه‌که‌ی -۱۹۶۵- ریزه‌ی کوردی به‌ (۶۷٪) دانا و له‌ -۱۹۷۷- یشدا، که‌ ئیزدییه‌کانیان به‌عه‌ره‌ب له‌ قه‌لم دران ریزه‌ی کورد له‌ قه‌زای شه‌نگار به‌ر په‌سمی به‌ (۱۰٪) دانرا.^(۷۶)

کورد به‌قه‌ده‌ر کۆنی شه‌نگار له‌م ناوچه‌یه‌دا ژیاون، چونکه‌ ده‌قه‌کانی کتیبه‌ تاییښیه‌کانی ئیزدییان ده‌گه‌رینه‌وه سه‌رده‌می ساسانییه‌کان (۲۲۶-۶۳۳) ی زایین و له‌ سه‌رده‌می موسلمانانه‌کانیشدا بوونیکی هه‌میشه‌ییان هه‌بووه و له‌سه‌ر ده‌ستی سولتان سه‌لاح‌دینی ئه‌یوی -۱۱۷۴ز- بایه‌خیان پیدراوه و به‌هیزترین سه‌رچاوه‌ی میژووش له‌سه‌ر زمانی گه‌ریده‌ی عه‌ره‌ب دان به‌کوردبوونی ناوچه‌که‌ ده‌نیت و (ئین به‌توته) له‌ یادداشته‌کانیدا له‌ سالی ۱۳۳۴ ی زایینی ده‌لایت: «پاشان به‌ره‌و شاریکی میژوویی کوردنشین به‌رپیکه‌وتین، که‌ شه‌نگاره». جیتی داخیشه‌ که‌ کورده‌ ئیزدییه‌کان هه‌ر له‌ سه‌رده‌می عوسمانییه‌کانه‌وه تووشی هه‌لمه‌تی له‌ناو بردن هاتوون، که‌ دوا هه‌لمه‌تیان له‌سه‌ر ده‌ستی والی عوسمانی مووسل‌عه‌لی ئیحسان پاشا بو له‌ سالی ۱۹۱۸.

گرنگترین هۆز و تیره‌ی ئیزدییه‌کانی شه‌نگار ئه‌مانه‌ی خواره‌وه‌ن:

۱- فه‌قیران: له‌ دیتی به‌ردحه‌لی و که‌رسی و هیت‌ر له‌ ناحیه‌ی ئه‌لشیمال (سنۆنی) ده‌ژین و (حه‌مۆ شه‌رۆ) له‌ سه‌ره‌ک هۆزه‌ ناو‌داره‌کانیان بووه.

۲- مه‌سکوره: له‌ دیتییه‌کانی سه‌ر به‌ناحیه‌ی ئه‌لشیمال وه‌کو (کوئسی و ته‌رف و ئه‌دیکا... هتد) کۆبوونه‌ته‌وه.

۳- سمۆقی: دراوسیتی عه‌ره‌به‌ جبووره‌کانن و (سمۆقی) ش یه‌کپکه‌ له‌ دیکانیان.

(۷۴) گۆقاری الف باء، ژماره ۱۵۰۸، ۲۰/۸/۱۹۹۷ لاپه‌ره ۴ - ۵.

(۷۵) محمود الدر، القضیه‌ الکوردیه، بیروت، ۱۹۶۳ لاپه‌ره ۲۰۶.

(۷۶) گۆقاری سه‌نته‌ری برابته‌ی، ژماره ۳، ۳/۱۲/۱۹۹۷ لاپه‌ره ۱۵ و لاپه‌ره ۲۶.

۴- قیران: له‌ ناحیه‌ی ئه‌لقه‌حتانییه‌ی سه‌ر به‌قه‌زای ئه‌لبه‌عاجدا ده‌ژین و ناو‌داره‌ترین دیتیان سکینییه و مه‌جنوونه‌یه.

۵- هه‌بایا: له‌ شه‌نگار و ده‌ورویه‌ری ده‌ژین.

۶- هه‌سکان: دیتییه‌کانیان هه‌سکان و سنۆنی و به‌یتله‌ی ناحیه‌ی ئه‌لشیماله.

۷- مه‌ندکان: له‌ دیتییه‌کانی باشووک و حاتمیه و ته‌ل قه‌سه‌ب و عین فه‌تیبیه له‌ ناحیه‌ی ئه‌لقه‌یره‌وان.

۸- دۆخی: له‌ ناحیه‌ی ئه‌لشیمال له‌ دیتی که‌رسی و هه‌ندی دیتی تر ده‌ژین.

۹- مالا خاله‌تی: ئه‌مانیش هه‌ر له‌ ناحیه‌ی ئه‌لشیمالدا ده‌ژین و له‌ دیتی به‌ناوبانگه‌کانیان دیتی عالینا ده‌ژین.

۱۰- به‌کران: دانیشتوی یوسفان و به‌کران و هه‌ندی دیتی ترن له‌ ناحیه‌ی ئه‌لشیمال.

۱۱- مه‌رکان: له‌ دوو دیتی زیروان و مه‌رکانی ناحیه‌ی ئه‌لشیمالدا کۆبوونه‌ته‌وه.

۱۲- دلکان: بزالی ته‌په‌ گرنگترین دیتیانه.

۱۳- هویری.

۱۴- علی سورکان.

۱۵- دنان.

۱۶- چه‌لکان.

۱۷- چیکان.

۱۸- گورگوران.

۱۹- حه‌لیقان.

۲۰- شه‌رقیان.

۲۱- جوان.

۲۲- ره‌شکان.

۲۳- شه‌رگات.

۲۴- به‌نگان

به عهده بکردنی شهنگار

وهك له پيشه وه باسمان كرد شهنگار و نهو ناوچانهی ئیزدییه كانی تیدا دهژیا دوو چاری گهلی ههلمه تی زالمانهی له ناو بردن بوونه ته وه ههر له داگیرکردنی عوسمانییه كانه وه بگره پیش ۴۰۰ سال له مه وه بهر تا کوتایی جهنگی جیهانی دووم له سالی ۱۹۱۸.

پاش دامه زانندی دهوله تی عیراقی باری گرانی ئیزدییه كان سووكتر بوو و گوزهرانیان چاکتر بوو، تاكو عه ره به به عسییه شوڤینییه كان له ۱۹۶۸ جله وی حوكمیان گرت دهست و پهیتا پهیتا دهستیان كرد به دهه کردنی كوردان له گونده كانیان و ژماره ی نهو گوندانهی كه كوردیان لی دهركراوه گه بشتوه ته پتر له ۱۵۰ گوند.

یه كه م ههلمه تی ره گه زه پهرستانه ی به عه ره بکردنی ناوچه ی شهنگار له سالی (۱۹۶۹) وه دهستی پیکرد كه كورده ئیزدی و موسلمانیان له دهیان گوندی كوردی نزیك سنووری دهوله تی سوریا دهركرد و له ۱۹۷۰ ده ره بی شه ممر و نه لبومیتوتیان له ناوچه كه نیشته جی كرد، له ۱۹۷۴ یشدا كه شوڤشی چه كداری كورد دهستی پیکرده وه له دهوری ده کیلومه تری ناوچه شاخاوییه كان دتی كوردیان تیدا قه لاچوكرد و پاش نسكوی سالی ۱۹۷۵ نهو شوڤرگیترانه ی به شداری شوڤش بوون راگویتزرانه وه ناوچه ی «ئوتوتومی» و ۱۵۰۰ خیزانیان به ژوره ملی راگویتزایه وه زاخو و دهوك و هه ولیتر.

ههنگاوی ره گه زه پهرستانه ی تریان، به عه ره ب نووسینی كورده ئیزدییه كانی ناوچه ی شهنگار و سه رتا پای عیراق بوو له سه رژمیره كه ی ۱۹۷۷، ههنگاوی دوا ی نه وهش نه وه بوو كه دانیشتونانی ۱۳۰ دتی كوردنشینی دیکه ی سه ر به شهنگاریان راگویتزته وه و به ژوره ملی له م دوانزه كۆمه لگایانه ی خواره وه نیشته جی کران (۷۷):

ز	كۆمه لگه	سه نته ره كه ی	یه كه ی كارگیتی
۱-	كۆمه لگه ی ته ئمیم	دتی خانه سۆر	ناحیه ی نه لشیمال
۲-	كۆمه لگه ی نه لقادسیه	دتی دوهلا	ناحیه ی نه لشیمال
۳-	كۆمه لگه ی نه لوه لید	دتی ته لبه نات	ناحیه ی قهیره وان
۴-	كۆمه لگه ی نه لعروبه	دتی زۆرناقا	ناحیه ی نه لشیمال
۵-	كۆمه لگه ی حه تین	دتی دوو گرئ	ناحیه ی نه لشیمال
۶-	كۆمه لگه ی نه لبه عس	دتی ته ل قه سه ب	ناحیه ی قهیره وان
۷-	كۆمه لگه ی نه لقه حتانیه	دتی تل عوزیر	ناحیه ی نه لقه حتانیه / قه زای نه لبه عاج
۸-	كۆمه لگه ی نه لیه رموك	دتی بوورك	ناحیه ی نه لشیمال
۹-	كۆمه لگه ی نه لئه نده لوس	دتی گوهبه ل	ناحیه ی نه لشیمال
۱۰-	كۆمه لگه ی نه لجه زیره	دتی سیپا شیخ خدرئ	ناحیه ی نه لقه حتانیه / قه زای نه لبه عاج
۱۱-	كۆمه لگه ی نه لعه دنانیه	دتی گر زهرك	ناحیه ی نه لقه حتانیه / قه زای نه لبه عاج
۱۲-	كۆمه لگه ی نه لشیمال	دتی سنونئ	ناحیه ی نه لشیمال

خشته ی ژماره (۱۵)

ناوی ههر دوازه كۆمه لگای شهنگار و ناوه ره سه نه كانی پیشوویان

ئه مه ی خواره وهش ناوی نهو گوندانه به كه راگویتزراونه ته بو نهو دوانزه كۆمه لگه یانه ی له سه ره وه ناویران:

(۱) كۆمه لگه ی نه لته ئمیم (خانه سۆر):

۱- مامیسی (گوندی ژۆری)

۲- مه جبووریه

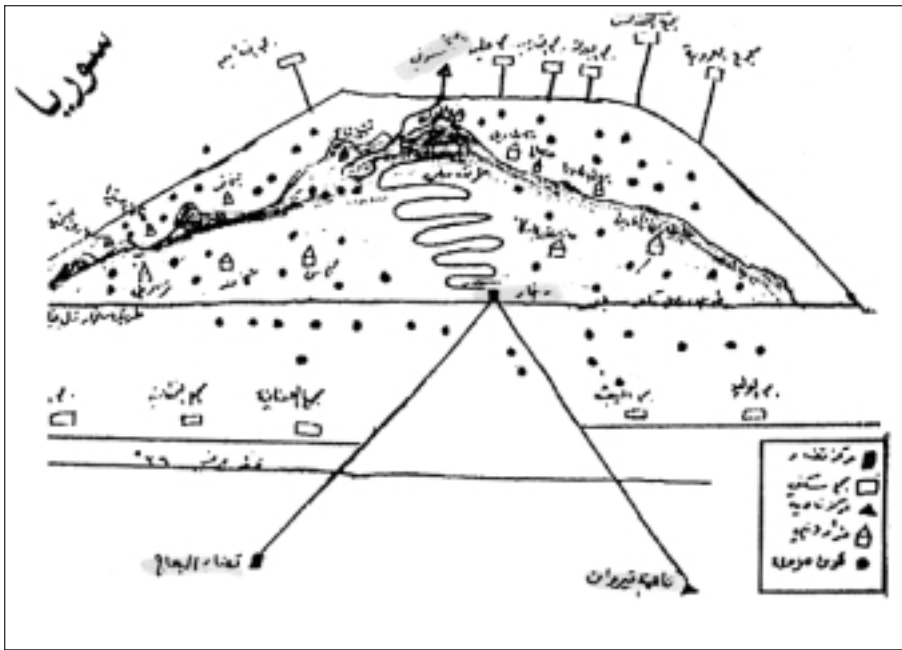
۳- داود ره شوکا

۴- عه زیم

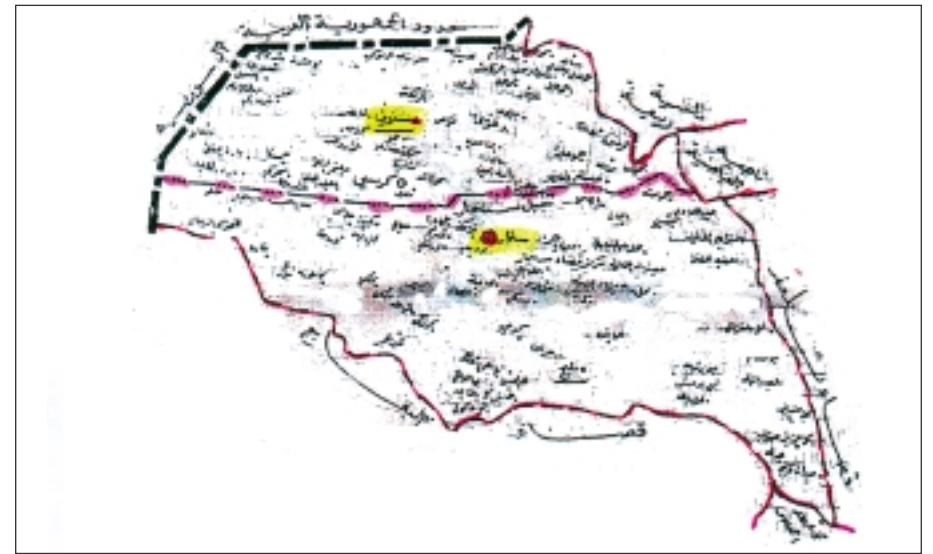
۵- خدرئ مه ندۆ

۶- شامیکا

(۷۷) بۆ زانینی زیاتر له سه ر كۆمه لگاكان (پروانه نه خشه ی ژماره ۴۰- و ۴۱- له لاپه ره ۱۵۷).



نخشه‌ی ژماره -۴۲-
 چيای شه‌نگار و کۆمه‌لگاکانی زۆره‌ملی ده‌وروشتی
 (سه‌رچاوه: گوڤاری لالش، ژ ۱۱، ئاب ۱۹۹۹، لاپه‌ره ۶۳)



نخشه‌ی ژماره -۴۰- (قه‌زای شه‌نگار پيش ته‌رحيل / پيش سالی ۱۹۷۵)
 (سه‌رچاوه: الاتحاد ژماره ۳۰۸، ۱۹۹۹/۳/۵)



نخشه‌ی ژماره -۴۱- (کۆمه‌لگه‌ زۆره‌ملییه‌کانی کورد له شه‌نگار / پاش ۱۹۷۵)
 (هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پيشو)

- ۳۱- ئوسقا
- ۳۲- راشد
- ۳۳- قنى
- ۳۴- عیدۆ
- ۳۵- كورك
- ۳۶- تیرهف
- ۳۷- شه شو
- ۳۸- به كرا

سەرجهم (۱۹) دى

(۳) كۆمەلگەى ئەلقادسيه (دوھلا):

- ۳۹- عەلبويا
- ۴۰- ناسريا
- ۴۱- قوچا جحى (قوچا چەمى)
- ۴۲- دوھلا
- ۴۳- تېرخى
- ۴۴- قوھيس
- ۴۵- گوندى عومەرا
- ۴۶- گرى زركا
- ۴۷- گەشكەستى
- ۴۸- گوندى حەسەن

سەرجهم (۱۰) دى

(۴) كۆمەلگەى ئەلئەندەلوس (گوھبەل):

- ۴۹- شوركا
- ۵۰- جەمى چقرا
- ۵۱- زىروا

۷- گوندى ژبىرى

۸- چەقرى

۹- گركى ھەقندۆكى

۱۰- عەنەش

۱۱- گوندى خدرى ئەحمەد

۱۲- حەلىقى

۱۳- حەلىقا ژۆرى

۱۴- قەسرکا حەلىقى

۱۵- حجل

۱۶- كەرسى

۱۷- گركى حەسارى

۱۸- قىرانكى

۱۹- كەندالا

سەرجهم (۱۹) دى

(۲) كۆمەلگەى ئەلبىرەمووك (بۆرك):

۲۰- بۆرك

۲۱- ملىك

۲۲- گەنى

۲۳- نوكرى

۲۴- سمى ھىسترا

۲۵- پىتونى مەزن

۲۶- پىتونى گچك

۲۷- گرى گەورى

۲۸- ئادىكا

۲۹- گرى عەرەبا

۳۰- كولكا

(۸) كۆمەلگەي ئەلقەحتانېيە (تەلغوزتېر):

۶۹- تەلغوزتېر

۷۰- وەردىيا

۷۱- جدالى

۷۲- گوندى حەسەن مەعو

۷۳- عوزتېر

۷۴- خرىبەت قەوال (خرابىت قەوالا)

سەرجمە (۶) دى

(۹) كۆمەلگەي ئەلبەعس (تەل قەسەب):

۷۵- زگدوخان (زكرخان)

۷۶- ھەمەدانى

۷۷- قنى

۷۸- شكەفتان رۆژھەلات

۷۹- شكەفتان رۆژئاوا

۸۰- سەباحيا

۸۱- ەلى سۆركا

۸۲- حجوليبى

۸۳- زەيتونىيى

۸۴- گرى جامع

۸۵- تەل قەسەب

سەرجمە (۱۱) دى

(۱۰) كۆمەلگەي ئەلوەلىد (تەلبەنات):

۸۶- دىلوخان

۸۷- تەل بەنات

۸۸- گوندى مچۆ

۸۹- تەلاتات

۵۲- گرى كوللەخان

۵۳- گوھبەل

۵۴- ھەرىكو

سەرجمە (۶) دى

(۵) كۆمەلگەي حەتېن (دوو گرى):

۵۵- دوو گرى

۵۶- بارى مەزن (ژىرى)

۵۷- بارى كچك (ژوورى)

۵۸- كوراسموقيا

۵۹- كەركى

سەرجمە (۵) دى

(۶) كۆمەلگەي ئەلغروبە (زۇرافا):

۶۰- زۇرافا

۶۱- زرافكى

۶۲- بەرانا

سەرجمە (۳) دى

(۷) كۆمەلگەي ئەلجەزىرە (سىپيا شىخ خدرى):

۶۳- سىپيا شىخ خدر

۶۴- سكىنېيى

۶۵- حەيالى

۶۶- گوندى مېرزا

۶۷- بەھلول

۶۸- مېشۆ شىبۆ

سەرجمە (۶) دى

- ۹۰- تهل عاگوب
- ۹۱- خانامهزن
- ۹۲- خاناکچک
- ۹۳- عین غهزال
- ۹۴- نسییری

۹۵- خیلۆ «دییهکی عه‌ره‌ب نشینه و پانه‌گوێزراوه و هه‌ر له‌ ته‌نیشته‌ کۆمه‌لگه‌ی (ته‌ل به‌نات) ماوه‌ته‌وه».

سه‌رجه‌م (۱۰) دئ

(۱۱) کۆمه‌لگه‌ی ئه‌له‌دنانه‌ی (گزه‌رک):

- ۹۶- نورافکی
- ۹۷- گزه‌رکا مه‌زن
- ۹۸- گزه‌رکا کچک
- ۹۹- ئیسی ته‌په

۱۰۰- گوندئ عه‌می (مه‌عمی)

۱۰۱- زوماتئ (زورمانئ)

۱۰۲- کانیا عه‌قئئ

۱۰۳- جلعین

۱۰۴- قزلکه‌ند

۱۰۵- گوندئ قاسم خدر

۱۰۶- خاتونیه (دییه‌کی عه‌ره‌بیه‌ پانه‌گوێزراوه، له‌ ته‌نیشته‌ گزه‌رکه)

۱۰۷- گرقوباد

۱۰۸- گاباره

سه‌رجه‌م (۱۳) دئ

(۱۲) کۆمه‌لگه‌ی ئه‌لشیمال (سنونئ):

۱۰۹- سنونئ

۱۱۰- بیرناده‌م

۱۱۱- تریکا

۱۱۲- سه‌یدۆکولی

سه‌رجه‌م (۴) دئ (۷۸)

۱- شه‌نگار (ناوه‌ندی قه‌زا)

شه‌نگار له‌ زمانێ کوردیدا -خاکی جوان- ده‌گه‌یه‌نیته‌ (۷۹)، له‌ باکووره‌وه‌ به‌ناحیه‌ی ئه‌لشیمال و له‌ باشووره‌وه‌ به‌ناحیه‌ی قه‌یره‌وان و له‌ رۆژه‌لاته‌وه‌ به‌قه‌زای ته‌له‌عفه‌ر و له‌ رۆژئاواشه‌وه‌ به‌ناحیه‌ی قه‌حتانییه‌ی سه‌ر به‌قه‌زای ئه‌لبه‌عاج ده‌ره‌دراوه‌، شه‌نگار نیوان شاخ و دۆل و ده‌شت و بیابان کۆده‌کاته‌وه‌، شاری شه‌نگاریش له‌ که‌نار شاخی شه‌نگاره‌وه‌یه‌، که‌ پاش ئه‌وه‌ی سنووری رۆژئاوای عیراق ده‌پرێته‌ ده‌چیتته‌ ناو خاکی سووریاوه‌، شه‌نگار (۵۵) کم له‌ سنووری سووریاوه‌ دووره‌ و له‌گه‌ڵ مووسلدا (۱۲۶) کیلۆمه‌تریان نیوانه‌.

شاری شه‌نگار جێ نزرگه‌ی (خاتو زه‌ینه‌ب) و سێ مزگه‌وت و کلیسایه‌ک و چه‌ند مه‌زاریکی ئێزدییانی تێدایه‌ و له‌ رووکاره‌ میژووویییه‌کانی شاره‌که‌، شووره‌ی رۆمانییه‌ و هه‌روه‌ها مناره‌ی -عیماده‌دینی زه‌نگی (که‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئه‌و ماوه‌یه‌ی حوکمی کردووه‌ واته‌ ۱۱۴۰ی زایینی) و مه‌زاری زکر (که‌ له‌ نه‌وه‌کانی ئیمام موسای کازمه‌) و گۆری زه‌ینه‌به‌ و، گه‌ره‌که‌ ناو‌داره‌کانی شه‌نگار (به‌رجییی و که‌لاهئ و به‌رسه‌ئ و به‌ربووشئ و سه‌رایئ)یه‌. پوووبه‌ری مه‌رکه‌زی شه‌نگار (۷۰۴) کیلۆمه‌تری دووجایه‌ و سی دئیی به‌سه‌ره‌وه‌یه‌، که‌ زۆربه‌ی دانیشته‌وانی کوردی ئێزدی و کوردی مووسلمانن، هه‌رچی ناوجه‌رگه‌ی شاری شه‌نگاریشه‌ زۆربه‌یان کوردی ئێزدی و دوایی کوردی مووسلمان و دوایی عه‌ره‌بی مووسلمانن و هه‌روه‌ها نزیکه‌ی (۴۰) خێزانی مه‌سیحیسی تێدایه‌.

ئهمه‌ش ناوی دئیه‌کانی سه‌ربه‌ قه‌زای شه‌نگارن (له‌ ساڵی ۱۹۸۴):

۱- کانی سارک و کانی عیدۆ

۲- شه‌نگاری باکوور

۳- شه‌نگاری رۆژه‌لات

(۷۸) سوودمان له‌ کوردستانێ نوئ، ژماره‌ ۱۷۳۵، ۱۱/۵/۱۹۹۸ والاتحاد، ژماره‌ ۳۰۸، ۳/۵/۱۹۹۹ وەرگرته‌وه‌.

(۷۹) حمید المطبعی، رحلتی الی شمال العراق، بغداد ۱۹۸۶.

- ۴- ئەلنەسیرییە و ئەلشەهابییە
- ۵- شارۆک و ئەلسەباحیە و ئەلزەیتونییە
- ۶- شارۆکی رۆژھەلات
- ۷- گری جامع و زگدەخان
- ۸- تەبسە
- ۹- ئەشکەفتان و تەل یوسفکە
- ۱۰- ھەمەدان
- ۱۱- باجستێ
- ۱۲- دیلۆخان
- ۱۳- مێلە
- ۱۴- خان
- ۱۵- شیخ خنس
- ۱۶- ئەلکرانیە
- ۱۷- سنێۆ
- ۱۸- عێن تەلاوی
- ۱۹- بەرہەرۆش
- ۲۰- جنعان و کابریکۆ و کانی عیدئ
- ۲۱- زۆمانی قزنگەند
- ۲۲- قابووسیە و کزوتی رۆژھەلات
- ۲۳- مەرکان (قنئ)
- ۲۴- بیستتانەکانی شەنگار
- ۲۵- شەنگاری رۆژئاوا
- ۲۶- ئەلکۆلات
- ۲۷- رۆژھەلات و رۆژئاوا و قویەت ئەلوہیبی
- ۲۸- ئەبو خەشەب
- ۲۹- خەرابە بازار
- ۳۰- شەنگاری رۆژھەلات

۲- ناحیە ئەلشیمال:

ئەم ناحیە یە لە بیستەکانی ئەم سەدەیدا (۱۹۲۳) دامەزراوە و لە بەرئەوێ دەکەوێتە باکووری چیای شەنگار ناحیەکە ناوئراوە ئەلشیمال، لە سەرەتادا ناوەندی ناحیەکە دێی (کەرسێ) بوو، کە دەکەوێتە پێنگای چیای شەنگار لە باکوور. لە سالی ۱۹۶۱یشدا بریاری گواستەنەوێ ناوەندی ناحیەکە لە (کەرسێ) وە بۆ (سنونئ) درا و، لە ئاماری سالی ۱۹۹۷، ۱۰۰٪ دانیشتوانەکە ی بەعەرەب ژمێردراون. لە ۱۹۸۸دا بەشێوەیەکی رەسمی ناحیەکە ھەلۆشیترا و دووبارە لە ۱۹۹۴دا دامەزراوە.

ئەم ناحیە یە ۱۴۰کم لە مووسڵەو دوورە و تەنھا ۷۶ کیلۆمەتری لەگەڵ سوربادا بەینە، دەکەوێتە باکووری قەزای شەنگار و، باکوور و رۆژئاوای ناحیەکە سنووری سوربایە و، لەلای رۆژھەلاتیشی قەزای تەلەعفەرە و زنجیرە چیای شەنگاریش بۆتە سنووری باشووری کە ناحیەکە لە ناوەندی قەزای شەنگار و قەزای ئەلبەعاج جودا دەکاتەو، بەپێی سەرژمێرییەکە ۱۹۹۷ ژمارە ی دانیشتوانی ۸۲ ھزار کەسە و سەرچەم دانیشتوانی ناحیەکە کوردی ئیزدین و (مەزاری شەرەفەدین) کە مەزاری سەرەکی ئیزدییانە لە شەنگار دەکەوێتە نیو سنووری ئەو ناحیە یە، ناحیە ی ئەلشیمال (۴۰) دێی بەسەرەوہیە و رووبەرەکە ی ۱۷۱۴ کم ۲.

ناوی ئەو دێیانە ی سەر بە ناحیە ی (ئەلشیمال) ن:

- ۱- باخلیف
- ۲- بارانە
- ۳- زیروان
- ۴- مەرقدە ی خواروو
- ۵- گرشیک
- ۶- گۆھیل
- ۷- گورگان
- ۸- کەنی و شنانیک
- ۹- بەکران
- ۱۰- چەمی جفرا
- ۱۱- جزیرە ی بێرجاری

- ۳۸- باره و جفری و حمسکای شاخاوی
 ۳۹- جزیره‌ی شیرین
 ۴۰- باره و جفری و حمسکای رۆژه‌لانی شاخاوی

۳- ناحیه‌ی ئەلقه‌یره‌وان:

ناوه‌ندی ناحیه‌ی ئەلقه‌یره‌وان دێی (ئێلیجی) بیابانیه و ۲۳ کیلۆمه‌تر له شه‌نگاره‌وه دووره و، له ۱۹۷۸ه‌وه ناحیه‌یه و، سه‌بارهت به‌قه‌یره‌وانی تونس ناوئراوه (ئەلقه‌یره‌وان) (۸۰) و عه‌ره‌به‌کانی ئەلبومتیوتی تیدا ده‌ژین.

شه‌نگار ده‌که‌وێته لای باکووری و قه‌زای ئەلبه‌عاج و ئەلحه‌زه‌ریش له لای باشوورین، سنووری رۆژه‌لانی قه‌زای ته‌له‌عفه‌ره و، ناحیه‌ی ئەلقه‌حتانیه‌ش سنووری باشووری پێکه‌یتناوه که له‌م دوا‌ییه‌دا له قه‌زای شه‌نگاریان دا‌پریوه و دراوه‌ته پال قه‌زای ئەلبه‌عاج. زه‌ویوزاری ناحیه‌که و ده‌وربه‌ری ته‌ختاییه و دۆلی ئەلسه‌رساری پيدا تێپه‌ر ده‌بیت و، ناحیه‌که ده‌کاته دوو به‌ش، رووبه‌ره‌که‌ی ۷۷۰ کیلۆمه‌تری دووجایه و ۲۷ دێی به‌سه‌ره‌وه‌یه، که زۆربه‌یان کوردنشین، کۆمه‌لگه‌ی ئەلبه‌عس له دێی (ته‌له‌سه‌ب) و ئەله‌لید له دێی (ته‌لبه‌نات) که دوو گوندی ئی‌زدی‌یانه، گه‌وره‌ترین کۆمه‌لگا ده‌ستکرده‌کانی سه‌ربه ناحیه‌که‌ن.

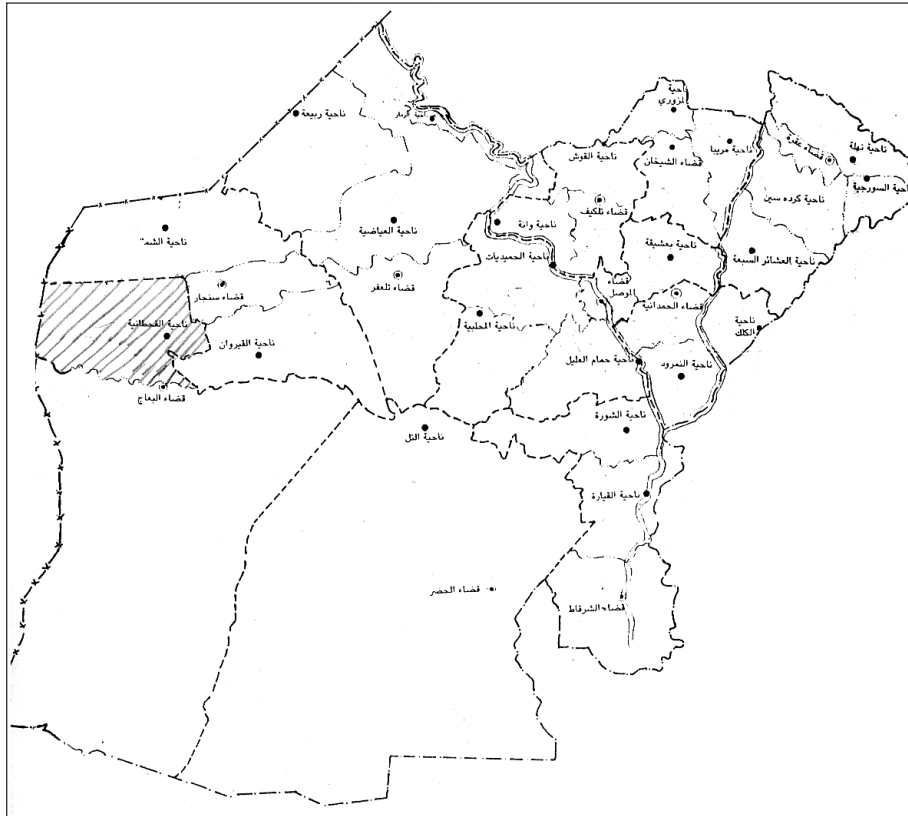
ناوی دێیه‌کانی:

- ۱- ئوم ئەلشه‌بابیت و شویره‌ی ئوم ئەلشه‌بابیت
- ۲- بسکی‌ی باشوور
- ۳- باشۆک
- ۴- ته‌له‌سه‌ب
- ۵- عین غه‌زال و عین فه‌حی و خنیس
- ۶- خیلۆ
- ۷- ته‌له‌بنات
- ۸- قه‌سه‌ر ئەلحسینیات و خرائب ئەلبیر
- ۹- سێپایه‌ی رۆژه‌لانی / حه‌روس / جدیده

(۸۰) هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو لاپه‌ره ۵۶.

- ۱۲- گۆهه‌لی باکوور
- ۱۳- ده‌هۆلی و ناسریه
- ۱۴- قوه‌بسی
- ۱۵- گری عریه
- ۱۶- بیسونی رۆژئاوا
- ۱۷- ئەدیکا
- ۱۸- گری زه‌رکا
- ۱۹- پیر ئاده‌م
- ۲۰- سنونێ
- ۲۱- خانه‌سور
- ۲۲- حه‌لیقیات
- ۲۳- دێیه‌کانی گه‌لی کورسی
- ۲۴- باره و جفری و حمسکا
- ۲۵- سمی هیستر و کوکان
- ۲۶- مه‌له‌ک
- ۲۷- مامیسا
- ۲۸- کفری و هه‌نگاله
- ۲۹- کرسی و شامیکا و مامیسا
- ۳۰- سمی هیستر و شیخ قاسم
- ۳۱- قوه‌بسی و ئەدی‌کای چبای
- ۳۲- ألطف الجلبیه
- ۳۳- عالیدینا و راشدی شاخاوی
- ۳۴- یوسفان و حه‌سه‌نی شاخاوی
- ۳۵- به‌کران و حه‌سه‌نی شاخاوی
- ۳۶- زێروان و باخلیفی شاخاوی
- ۳۷- ئەلحلیقاتی شاخاوی

دراوه ته پال شهنگار، له حفتا کانی شدا کراوه ته قهزا و ناوچه یه کی کوردن شینی شهنگاریشیان پتوه لکاندوه، تهویش ناوچه ی (تهل عوزیر) ه که کرا به مه لبه ندی ناحیه ی تهلقه حتانیه و کومه لگه کانی ده ورو به ری، (پروانه نه خشه ی ژماره -۴۳-ی خواره وه).



نه خشه ی ژماره -۴۳-
ناحیه ی قه حتانیه له قهزای به عاج

- ۱۰- سبپایه ی ته لغه ربیه / عماس / خرابه هارفته
- ۱۱- خدرا ئیج ته لامود و ته لئه سگه ع و سبپایه ی عه زیر تاغا
- ۱۲- هه زتلی رۆژ ه لات
- ۱۳- ته بو بریج
- ۱۴- ته لحاتمیه
- ۱۵- نارنجوک و موسته عجه ل
- ۱۶- عین ته لحسان
- ۱۷- عین ته لحسانی باشوور
- ۱۸- شویره ی ته بو زید
- ۱۹- بیسکی باکوور
- ۲۰- کوجو
- ۲۱- تیر فیه یج
- ۲۲- تهل عاگوب
- ۲۳- بلیج
- ۲۴- ته لما حاتی باکوور و باشوور
- ۲۵- هه زتلی ناوه راست
- ۲۶- خرابه جوعاب و خرابه رمح
- ۲۷- هه زتلی گه و ره ی رۆژ تاوا

۳- قهزای ته لبه عاج:

سه باره ت به تۆزوبا و گه رده لوولی ناوچه که ناو نراوه ته لبه عاج، ناوه ندی قهزاکه هه ر له بنه رته دا بنکه ی حه سانه وه ی نیوان مووسل و دیره لوزور بووه و کۆچه ره کانیش (ته لبه دو) هاتوونه ته ته ناوچه یه و له ۱۹۴۷ هوه حکومه تی عیراق بنکه یه کی پۆلیسی تیدا کردۆته وه و ماله کانی عه شیره تی ته لخوا تنه ش یه که م کهس بوونه له ته لبه عاج نیشته جی بووین، له سالی ۱۹۶۲ یشدا ته م بنکه پۆلیسیه کراوه ته ناوه ندی ناحیه که و دراوه ته پال قهزای ته لبه زه ر، پاشان له بهر دووری ناحیه که له قهزای ته لبه زه ره وه، له حه زه ر دابراوه و

۱- ناحیهی ئەلقەحتانییه:

ناوەندی ناحیهی ئەلقەحتانییه، که بە کوردی پیتی دەگووتریت (تەل عوزیر) و تاکە ناحیهی سەر بە قەزاکە و کەوتۆتە ئەوپەری باکووری رۆژئاوای قەزای ئەلبەعاج و بۆ سربەوهی مۆرکی کوردایەتی و بە عەرەبکردنی ناوچەکە لە قەزای شەنگار جودا کراوەتەوه و دراوەتە پال ئەلبەعاج، شەنگار سنووری لای باکوور و رۆژھەلاتی ناحیەکە پیکھیتاوه و لای باشووری قەزای ئەلبەعاج و لە رۆژئاوا دا سنووری دەولەتی سوریا، لە سالی ۱۹۷۹ هەو ناحیە و پووبەرەکی ۲م ۱۳۱۲ و سێ کۆمەلگە پەگەزەپەستانە و هەکو کۆمەلگە ئەلجزیرە لە دبی (سیپا شیخ خدری) و کۆمەلگە ئەلعه دنانیە لە دبی (گرزەرک) و کۆمەلگە ئەلقەحتانیە لە (تەل عوزیر) بەسەرەوهی، بەگوتیرە دابەشکردنی کارگیتی رەسمی سالی ۱۹۸۴، (۱۳) دبی کوردنشین ئیزدیان سەر بەم ناحیە بوو.

ئەمە ی خوارەوش لیستە ی ناوی دبیەکانە:

۱- قەبرلەجر

۲- بارە ی باشوور و ئومل زبان

۳- ئاجمە

۴- کابارە

۵- قەسرکێ

۶- زرافکێ

۷- وەردیی

۸- رمبوسی

۹- گریفیات

۱۰- جدالە

۱۱- سکینیە و مەجنونە

۱۲- سکینیە و مەجنونە شاخاوی

۱۳- جدالە ی شاخاوی

دەرئەنجامەکان

بەو راستییانە ی لاپەرەکانی پیشوو دەگەینە ئەم دەرئەنجامە بەلگەنە ویستانە ی خوارەوه:

۱- بوونی کورد لە پارێزگای مووسل راستییەکی مێژووییە و لەو دە قەزایە ی سەر بە پارێزگای مووسل، ئەلحەزەر و شەرگات نەبیت، هەشتیان کوردی تیدا دەژیت.

۲- بوونی کورد لەو ناوچانە دا زۆر کۆنە، هەزارەها سال پیش ئیستا ناوی کورد لە ناوچەکانی ئاکری و شیخان و شەنگار و مووسلدا هاتوو.

۳- زۆرینە ی دانیشتوانی قەزاکانی ئاکری و شیخان و شەنگار و مووسل (دبی رۆژھەلاتی رووباری دیجلە) کوردن و نیوانیوی دانیشتوانی هەر سێ قەزاکە ی ئەلحەمدانیە و تلکیتف و تەلەعفەر هەر کوردن هەروا کورد رێژە ی (۲۵٪) ی دانیشتوانی قەزای ئەلبەعاج پیکدەهین، جا وەنەبی ئەگەر کورد زۆرینە ی دانیشتوانی قەزاکانی دیکە پیکدەهین، زۆرینە یان عەرەب بن، بەلکو نەتەوه و تاییفە ی تری وەک کلدان و سریان و ئاشووریەکانیان تیدا دەژیت، بەتاییەتی لەناو مووسل و حەمدانیە و تلکیتف، هەروەها ناتوانین بوونی تورکمان لە تەلەعفەر و مووسلش فرامۆش بکەین.

۴- پووبەری بەشە کوردنشینەکانی پارێزگای مووسل (۱۵۴۴۲) کیلۆمەتری دووجایە، واتە (۴۰٪) ی سەرجم پووبەری پارێزگاکە ی، که (۳۸۴۳۰ کم ۲) یە. هەروەها بەشی کوردی پارێزگای مووسل (۱۸٪) ی، سەرجم رووبەری کوردستانی عێراقە که (۸۶۰۰۰) کیلۆمەتری دووجایە. شایانی باسە، ئەمپۆ تەنها (۴۰۰۰) کیلۆمەتری دووجای ئەم بەشە کوردستانیە (واتا پارێزگای مووسل) لەژێر سایە ی حکومەتی هەریمی کوردستانی ئازاد دایە، که دەکاتە تەنها (۲۶٪) ی بەشە کوردنشینەکانی پارێزگای مووسل، ئەویش سەرجم قەزای ئاکری و (۲/۳) ی قەزای شیخان و بەشیکێ قەزای حەمدانیە (پروانە نەخشە ی ژمارە ۴۴- لە لاپەرە ۱۷۳).

۵- بەپیتی دابەشکردنە کارگیتیەکانی ۱۹۸۷ لە رووی پووبەرەوه، بەشە کوردییەکی پارێزگای مووسل لە پلە دووی پارێزگاکانی کوردستانەوه دەژمیردیت (پاش پارێزگای سلیمانی که بەرووپیتوی ۱۷۰۰۰ کم ۲ لە پلە ی یەکەم دیت). وە بەبەروردکردن لەگەڵ رووپیتوی پارێزگای دھۆک بەشە کوردییەکی پارێزگای مووسل دوو هیندە ی پووبەری پارێزگای دھۆک دەبیت.

٦- نزیکه‌ی یه‌ک ملیۆن کورد له ناوچه کوردییه‌کانی پارێزگای مووسڵدا ده‌ژین، که بریتین له تیکه‌له‌یه‌کی ئالوگۆزی ئایینی و هۆزایه‌تی و زمانه‌وانی و دیالیکت. هه‌روه‌ها له ته‌ک کورددا گه‌لی کلدانی و سریانی و ئاسووری و تورکمان و عه‌ره‌ب ده‌ژین.

٧- پزێم زۆر هه‌ولێ داوه مۆرکی کوردایه‌تی ته‌و ناوچه کوردییانه بشیۆتێتی و، به‌هه‌موو شیۆه‌یه‌ک و له هه‌موو پروویکه‌وه درێغی نه‌کردوه و، زۆر کاری کردوه له‌سه‌ر ناو گۆپینی دێ و شارۆچکه‌کان له کوردییه‌وه بۆ عه‌ره‌بی و، هه‌روه‌ها له‌نقوم کردنی ده‌یان دێی کوردی بۆ ژێر ئاوی به‌نداوی مووسڵ و، له کۆمه‌لیک ئیجرائاتی لکاندن و داپراندن و ئیلخاکردن و له نوێ دامه‌زراندنی یه‌که ئیدارییه‌کان و، له ته‌ه‌جیرکردنی کورد و هیتانی خه‌لکی به‌ره‌سه‌ن عه‌ره‌ب بۆ شوێنیان و له ته‌عریبکردنی ته‌و کوردانه‌ی که ته‌رحیل نه‌کراون و ماون و ناووسکردنیان به‌عه‌ره‌ب له ئاماره‌کان و... هتد. تا ده‌گاته به‌یاسا، قه‌ده‌غه‌کردنی کورد له به‌ناوکردنی خانوو و مولک و ئۆتۆمبیل له مووسڵ و شارۆچکه‌کانی دیکه.

٨- له رووی ئابووریسه‌وه گرنگترین ده‌شتایییه کشتوکالییه‌کانی کوردستان ده‌که‌ونه ته‌م به‌شه‌وه وه‌ک ده‌شتی ناوکور و ده‌شتی شه‌نگار و مووسڵ و جزیره و... هتد. ریزه‌یه‌کی زۆری گه‌نم و جۆ و نیسک و نۆک و سه‌وزه‌ی عیراق له‌م ناوچه‌یه‌ دیته به‌ره‌م. ده‌بی ته‌وه‌ش له‌بیر نه‌که‌ین که برێکی زۆری سامانی نه‌وتی کوردستان له‌ چاله‌ نه‌وتییه‌کانی (عه‌ین زاله) و به‌تمه و چاله‌کانی تری ناحیه‌ی زومار سه‌رچاوه‌ی گرتوه که ده‌که‌ونه نیو سنووری ته‌و پارێزگایه. له کۆتاییشدا وه‌کو راسپاردنیک:

٩- په‌سنده ئیستاکه پارێزگایه‌ک به‌ناو پارێزگای ئاکری دا‌هه‌زریت بۆ به‌رپه‌ردنی ناوچه ئازادکراوه‌کانی پارێزگای مووسڵ (قه‌زاکانی ئاکری و شیخان و ناحیه‌ی که‌له‌کی سه‌ریه قه‌زای حه‌مدانیه) و شاری ئاکریش بکریته ناوه‌ندی پارێزگا تازه دامه‌زراوه‌که. به‌شیۆه‌یه‌کی کاتی و له پاشه‌پۆژدا ناوی پارێزگایه‌که بیته‌وه پارێزگای مووسڵ و کاروباری قه‌زای شه‌نگار و ته‌له‌عه‌فر و به‌شه کوردنشینه‌که‌ی قه‌زای ته‌له‌عه‌ج و کاروباری مووسڵی لای چه‌پی رووباری دیجله و تلکیف و حه‌مدانییه‌ی له ته‌ستۆدا بیت.



نەخشە‌ی ژماره -٤٤-
نەخشە‌ی ناوچه کوردییه‌کانی پارێزگای مووسڵ

پاشكۆكان

پاشکوی ژماره (۱)

ژماره‌ی دانشتوانی دئییه‌کانی پارٲیزگای موسول (*).

الناحية: مركز الشيخان
القضاء: الشيخان

التسلسل	اسم القرية	النفوس بموجب ارقام الادارة المحلية لسنة ١٩٥٦	التسلسل	اسم القرية	النفوس بموجب ارقام الادارة المحلية لسنة ١٩٥٦
١	البخبروك (هنجیروك)	٩٥	١٩	ببیاوه	١١
٢	البيسان (ئینسیان)	٢٨١	٢٠	پیریوب	١٣١
٣	اشكفهندوان	١٧٧	٢١	پیران	٨٥
٤	أفريقا (ثاقریقا)	٨٥	٢٢	باجله	٤٥
٥	بابعدره (باعذره)	٥٠٣	٢٣	تل بزینه	٤٧
٦	باقصره	٧١	٢٤	جومل (تل جوّم)	١٦٩
٧	بيت نار	١٤٧	٢٥	چمه ردهش	١٠٥
٨	اشكفتیان	١٥	٢٦	جیران (جی بران)	٢٨٠
٩	اشكان	١٠٤	٢٧	جفته	١٠٥
١٠	بد ستك	١٣٦	٢٨	باباوه	٢٨٣
١١	بیرازی کبیر (بهرازی گه‌وره)	٢٣٣	٢٩	جرو (چره)	٢٠٩
١٢	بیرازی صغیر (بهرازی کچکه)	١٩٤	٣٠	جروانه	٦٢
١٣	بنلگی	٦٨	٣١	خاتوناوا	١٠٦
١٤	بافیان (بافیان)	٣٦	٣٢	جنس (خنس)	١٠٣
١٥	بارشه (باره‌شا)	٨٦	٣٣	خرابه شرفان	٣٣
١٦	یوکر	١٣٢	٣٤	درویشان (دووریشان)	٥٤
١٧	ببساط علیا	٢٥	٣٥	درین (درین)	٨٧
١٨	ببساط سفلی	١٤٥	٣٦	دارتوخازر	٦٨

(*) الدليل العام لتسجيل النفوس ألعام لسنة ١٩٥٧ (عدد نفوس القرى)

٣٧	دریسته	٢١	٦٢	کراد (کوداد)	١٥٤
٣٨	دوشفان (دوشیفان)	٩٣	٦٣	کانی ساروک	٨٥
٣٩	رکابه صغیر (رکاوا)	٢٠	٦٤	کانی ماران	٢٣
٤٠	رکابه کبیر (رکاوا)	٧٤	٦٥	کیدان	٢٢٣
٤١	زلیکان (زلیکان)	١٣٦	٦٦	گرخالص	٩١
٤٢	زیناوه عتیق زین ناوا	١٨٧	٦٧	کلی خدیده (گه‌لی خودیدا)	٩٥
٤٣	زیناوه میری	٢٤٨	٦٨	کلیکی	٨٧
٤٤	زیناوه غازی	١٥٥	٦٩	کانی فلا (کانی فه‌لله)	٧٤
٤٥	زهیرات اشوت	٣٦	٧٠	گرزنکل (گردزه‌نگول)	١٥٥
٤٦	سیکله	٤٦	٧١	کرکصعباش (گرک سوباش)	١٣٤
٤٧	شرف میران (شهره‌ف میران)	٩٩	٧٢	کلکچی (که‌له‌کچی)	١٨٩
٤٨	شویرج حمه	١٢٠	٧٣	کرمک صغیر (گه‌رمک)	٤٨
٤٩	شیخ ملوان	٦٨	٧٤	کرمک کبیر (گه‌رمک)	٦٤
٥٠	شیفشین	٨٢	٧٥	کیس قلعه (تویزقه‌لا)	٦٩
٥١	شیخ عادی	٩	٧٦	کوخی	٣٠٤
٥٢	شیفکی	١٨	٧٧	کومشیاوه	٦٧
٥٣	شیخکه اسلام	٨٠٧	٧٨	محمودان	١١٨
٥٤	طاق حمه	١٩٠	٧٩	مقبل	١٥٨
٥٥	طاق میکائیل	١١٣	٨٠	موسکا شیخان	٧٢
٥٦	طاق حرب	١٤٨	٨١	محمد رشان	٨٧
٥٧	عبدالله (ناوده‌لی)	١٠١	٨٢	مناره شرفان	٢٠٠
٥٨	عین سفلی	١٧٩٧	٨٣	کمیر	٤٤
٥٩	قیماوه (قایم ناوا)	٢٩٢	٨٤	موسکاوقف	٥٤
٦٠	گرنفیر (گرد فه‌قیر)	١٢٠	٨٥	مریبا (مرتبا)	٣٣٨
٦١	گلشین (گله‌شین)	٢٢٤	٨٦	ملا بیروان (مه‌لا بیروان)	١٣٨

٤٢	كلانة	١٣٨	٩٦	ديرهان	١٢٥
١٠٤	كرانة	١٣٩	٦٧	دير السيدة	١٢٦
١٢١	كرماوة	١٤٠	١٣٣	رونك	١٢٧
٧٥	كرانجوك	١٤١	٥٠٧	سريجيلة	١٢٨
٦٠	كفتة كولكة	١٤٢	-	سندانك	١٢٩
١٢٠	كابارة	١٤٣	١٣٨	شرقية	١٣٠
١٤٢	كوساف	١٤٤	١٩١	شيخكة	١٣١
٤٨	كرخوش	١٤٥	١٠٦	عين بقرة	١٣٢
٨٥	نصيرية	١٤٦	٨٠	عين حلوة	١٣٣
-	نقيرية	١٤٧	٥٧	عنزة	١٣٤
١٢١	كلنان	١٤٨	-	عجيري	١٣٥
٥٧	جسيوفة	١٤٩	٥٩	نصورك	١٣٦
٢١٧	خورزان	١٥٠	٧٣	كرکه	١٣٧

مجموع القرى (٥٦)
مجموع نفوس القرى لسنة ١٩٥٦ (١٣١١٤)
مجموع نفوس القرى تخميناً في أيلول ١٩٥٧ (١٣٣٦١)

الناحية: العياضية
القضاء: تلعفر

٤٤	اشعيريات	١٥٨	٣٠	أبو حجيره	١٥١
١٠٤	الصالحية	١٥٩	٣١٠	أبو دين	١٥٢
١٠٨٧	آفكن	١٦٠	٨٧	أبو شيه	١٥٣
١٠٠	ارفيح تختاني	١٦١	٥٥٥	أبو ماريا	١٥٤
٦٠	ارفيح فوقاني	١٦٢	٣٨٨	الوكلة	١٥٥
٥٦	ارفيح وسطي	١٦٣	٦٠٩	أغارات	١٥٦
٢٥٠	سعدة	١٦٤	١٧٧	اليوغة	١٥٧

٢٠	كرمبارك	٩١	٢٢٣	امام رشان	٨٧
٩٨	باصفن	٩٢	٢٧٥	مهد	٨٨
٤٠	كفرى	٩٣	١١٢	نيجايى	٨٩
٦٠	بد كجك (بهركوچك)	٩٤	١٦٢	نوكرليد	٩٠

عدد القرى - (٩٤)
مجموع نفوس القرى لسنة ١٩٥٦ (١١٦٩٢)
مجموع نفوس القرى تخميناً في أيلول ١٩٥٧ (١١٧٣٨)

الناحية: القوش
القضاء: الشيخان

١٤٢	جراحيه	١١٠	٥٢٠٢	القوش	٩٥
٩٤	جرغان	١١١	-	الممان (ثالمه مان)	٩٦
٤٥	جمبور	١١٢	٥٧٨	بوزان	٩٧
١٥٩	جلكان	١١٣	٣١٩	بيبان	٩٨
٧٤	جلوقه	١١٤	٨٣	تبندوايا	٩٩
١٠٠	حسينيه	١١٥	٦٦	بوريه	١٠٠
١١٥٦	حتاره كبير	١١٦	٤١٣	بابيره	١٠١
٤٧	حتاره صغير	١١٧	٢٠	لقاق	١٠٢
٣٥٢	خوشابا	١١٨	٢٩	باورسان	١٠٣
٣٥٢	خره صالح	١١٩	٣٨	بيوز	١٠٤
١٥٣	داشفتان	١٢٠	٣١	بيروزاوه	١٠٥
٤٩١	دوغان	١٢١	٤٠	بيوز سفلى	١٠٦
١٣٥	دبرستون	١٢٢	١١٢	بيوز عليا	١٠٧
١٢١	دهيكان كبير	١٢٣	٨٦	نقبيان	١٠٨
٦	دهيكان صغير	١٢٤	-	نلفسنه	١٠٩

٥٠٠	تل سمير	٢٢٩	٧٨٧	شيخ ابراهيم	٢١٥
١٥	تل الشور العليا	٢٣٠	٢١	شفك	٢١٦
٣٠	تل طلب	٢٣١	٣٦	تل غزو	٢١٧
١٢١	تل عداد	٢٣٢	٥٥	تل جمال	٢١٨
٢٥٠	تل مرك سفلى	٢٣٣	١٣١	تل جدوع	٢١٩
١٦	خرشانة	٢٣٤	٣٠٢	ترمي	٢٢٠
٧١	خرائب كر	٢٣٥	٦١	تل دراج	٢٢١
٩٤	خرائب عبد بلال	٢٣٦	١٦	تل سنجار	٢٢٢
١٩٠	خرائب جماش عليا	٢٣٧	١٢٥	تل مطر سفلى	٢٢٣
٩٣	خربة تعس	٢٣٨	٦٩	تل رحال	٢٢٤
١٦٩	خرائب جماش سفلى	٢٣٩	٥٠	تل مطر عليا	٢٢٥
٥٠٠	خرمر	٢٤٠	٤٠	تل الشبة	٢٢٦
٤٥	خزاج لافي	٢٤١	٧٠	تل قهوة	٢٢٧
			١٥	تل الشور السفلى	٢٢٨

عدد القرى (٩١)

مجموع نفوس القرى سنة ١٩٥٦ (١٢٠٤١)

مجموع نفوس القرى تخميناً في أيلول ١٩٥٧ (١٢٠٥٣)

١٥٠	مزرع رقم (١)	١٩٠	٥٦	الكسك	١٦٥
٢٠٠	مزرع رقم (٢)	١٩١	٢٦٢	الحمرة	١٦٦
٥٠	مزرع رقم (٣)	١٩٢	٢٠	السطاح	١٦٧
٧٢٣	سجل البوغة	١٩٣	٥٣	بصوة	١٦٨
١٠٠	سجل المالح	١٩٤	١٥٠	يوغلية	١٦٩
١٤٥	عبرة صغيرة	١٩٥	٨٠	بوتية	١٧٠
٦١	عبرة تحتاني	١٩٦	١٥	ابعير فوقاني	١٧١
٢٣٧	عبرة كبيرة	١٩٧	٧٥	ابعير تحتاني	١٧٢
٧٥	عبرة نجار	١٩٨	٦٨	نجد	١٧٣
١٦٠	عبرة حنش	١٩٩	٢٤٥	بوتة البيادر	١٧٤
٩٥	عبرة ادريس	٢٠٠	٣٠٠	بوتة الجزيرة	١٧٥
٨٤	عين الواح	٢٠١	٦٠	بوتة المسطح	١٧٦
٩٤	عبد الهوى	٢٠٢	٨٠	بئر الحلو	١٧٧
٣٦	عاشق	٢٠٣	١٨	جبارة	١٧٨
٤٧	عبدان تحتاني	٢٠٤	٩٥	جمعة تحتوان	١٧٩
٢٠٠	عوينات	٢٠٥	٤١	جديدة	١٨٠
١٠٠	عبدان فوقاني	٢٠٦	٥٠	هارونة	١٨١
٢٥٦	فقة	٢٠٧	٢٧٤	حكنة	١٨٢
١١٩	فقيروك	٢٠٨	١٥٠	حلبوات	١٨٣
٣٥	حيز	٢٠٩	٦٠	باسة	١٨٤
٣٤	صاجعة	٢١٠	٢٧٩	كسر محراب	١٨٥
١٠٨	قبك	٢١١	٩٥	مال ديران	١٨٦
١١٤	قرمز	٢١٢	٨٠	مير قاسم	١٨٧
٢٧٨	قصير سبرج	٢١٣	٦٧	مضال الخنزير	١٨٨
٨٥	قرز فيو	٢١٤	٤٠	مرزيب	١٨٩

الناحية: الحمدانية
القضاء: الموصل

٢٣١	الجاييف	٦٢	٣٧١	تل عاكوب	٣٧
٢١٨	المخلط	٦٣	٦٩٨	السلامية	٣٨
٦٨	عمر مندانا (تؤمهمه نندان)	٦٤	٩٠	شريكان	٣٩
٣٢	قهاره	٦٥	١٥١	الشمسيات	٤٠
١٧٣	كنهش عنيف	٦٦	٥١٧	قرة قوينلي سفلي	٤١
١٤٥	كنهش جديد	٦٧	٢٣٨	قرة بطاع	٤٢
٢٤٧	حمرة	٦٨	٣٦١	قسنخرة	٤٣
١٤٨	اكيبه	٦٩	٥٥٥	كاني حرامي	٤٤
٧١٠	الحضرة	٧٠	١٤٠٤	بامرمة	٤٥
٤٥٤	شنيف	٧١	٣٠	الصورة	٤٦
٢٥٨	تل لبن	٧٢	٢٩٦	النايعة	٤٧
١٧١	قرمشة	٧٣	٤٩٠	النمرود	٤٨
٣٢٨	كرمكان	٧٤	٢٦٤	الجرى	٤٩
٣٦٧	وردك (وه ردهك)	٧٥	١٧٠	الخرطة	٥٠
١٤٩	زنكل (زهنگول)	٧٦	١٦٤	صنديج	٥١
٢٤٩	اللك (لهك)	٧٧	٨٢	حويجة الحصان	٥٢
١٧٧	باشنطحاز	٧٨	٢٦٨	سيد حمد	٥٣
١٥٢	تركماز	٧٩	٥٨	قوجاف	٥٤
٣٦٢	جديدة نقيب	٨٠	١٩٦	برغنتي	٥٥
٩٠٨	علي رشي	٨١	٢٠٩	حاوي أصلاب	٥٦
٧٥	زنكوبه	٨٢	٢٩٦	الذبيانية	٥٧
١١٨	أغاج خليفة كبير	٨٣	٧٥	الزراقية	٥٨
١٢٢	الحمرة	٨٤	٢٦٨	العدلة	٥٩
٩١	تل أحمد	٨٥	١٦٨	الباچور	٦٠
٢٣٠	تل أسود	٨٦	١٨٣	المفتيات	٦١

التسلسل	اسم القرية	النفوس بموجب ارقام الادارة المحلية لسنة ١٩٥٦	التسلسل	البخيروك (هنجيريوك)	النفوس بموجب ارقام الادارة المحلية لسنة ١٩٥٦
١	قوه كوش (قهره قوش)	٥٩٥١	١٩	ظهاوه (تاهاوه)	٥١٠
٢	كوبليس (كهرمه ليس)	١٩٤٥	٢٠	طويران زياره	١٨٧
٣	برطله (بهرتلله)	٣٧٦٧	٢١	طواخية	٩٦
٤	أغاج قلعة صغيرة	٢١٠	٢٢	عباس الرجب	٣٢١
٥	النجفية (ضمن قرية عباس الرجب)	٢١٢	٢٣	عمركان	٥٣٨
٦	بدنة كبير	١٩٧	٢٤	قره تو	٥٠٩
٧	بدنة صغير	٢٣٨	٢٥	قره تبه عرب	١٦٨
٨	برطلى صغير	٢١٩	٢٦	كبرلى	٥٨٣
٩	برطلة كبير	٢٧٧	٢٧	كهريز	٢٨٢
١٠	بلاوات	١٨٧	٢٨	مناره شبك	٥٦٨
١١	باشقيه	٥٥٩	٢٩	خرابه سلطان	٢٢٧
١٢	جديدة حلا	٣٤٢	٣٠	أطفنية	١١٠
١٣	جليوخان	٣١٤	٣١	النعمانية	١٦٩
١٤	حسن شامى	٢٤١	٣٢	بازگرتان	٥٦٣
١٥	خزنه تبه (خهزنه)	٤٩٢	٣٣	ترجله	٢٣٢
١٦	خوتيله	١٨٧	٣٤	شيخ أمير	٢٣٩
١٧	زهرة خاتون	٢٠٦	٣٥	أيزرج	١٩٦
١٨	ستيدتيان (سيفدينان)	٢٢٥	٣٦	باصخره	٣٤٤

٢٤٩	شريحان عليا	١٤٢	٩٣	شبحية	١٢٦
٢٤١	السادة	١٤٣	٢٩٧	منارة كيكي	١٢٧
٤٠١	بعويزة	١٤٤	٧٥١	قاضي كند	١٢٨
٦٨	تلياس	١٤٥	٩٩	رحمانية	١٢٩
٣٣	العباسية	١٤٦	١١٢	شاهين اغا	١٣٠
٦٧	نجموك	١٤٧	٤٤	كفروك	١٣١
٧٩	القائم	١٤٨	١٥١	كر اسحاق	١٣٢
٧٤	كرج	١٤٩	٩٨	كاني شرين	١٣٣
٤١	معرج جديد	١٥٠	٢٧	مشعلان سفلى	١٣٤
١٥١	معرج قديم	١٥١	٧٢	مشعلان عليا	١٣٥
١٤٤	دواسة	١٥٢	١٣١	تاسين	١٣٦
١٢٠	مشرف احبط	١٥٣	٢٨٢	تلعدس	١٣٧
١٨٥	دير متونة	١٥٤	٣٧٦	شريحان سفلى	١٣٨
٧١١	وانة	١٥٥	١١٢٢	الرشيدية	١٣٩
١٦٠	تلهميان	١٥٦	٦٥	بيسان	١٤٠
٥٥	جفلو	١٥٧	٨١	بعويزة	١٤١

عدد القرى (٦٤)

عدد نفوس القرى لسنة ١٩٥٦ (١٨١٨٤)

عدد نفوس القرى تخميناً في أيلول ١٩٥٧ (١٨٣٨٣)

٤٥٦	كويلات (كهويلان)	٩١	١٥٨	حجكور	٨٧
١٠٩	قصورك (قهسروك)	٩٢	٢٢٧	جنكوية الخازر (مهنگويه)	٨٨
٢٠٣	كفرة صور (كهورهسور)	٩٣	٣٠٧	أسكي كلك (كهلهك)	٨٩
			٥١٧	البشر (بشيريان)	٩٠

عدد القرى - ٩٣

مجموع نفوس القرى لسنة ١٩٥٦ (٣٠٦٩٥)

مجموع نفوس القرى تخميناً في أيلول لسنة ١٩٥٧ (٣٠٧٢٦)

الناحية: تلكيف

القضاء: الموصل

٨٣	قرة خراب	١١٠	٢٩١٦	تلسقف	٩٤
٢٤٩	خراييت	١١١	٢٣٨٥	باطنايا	٩٥
١٢٦	كفرج	١١٢	٦٢٤	ساقوفة	٩٦
٥٦	شويرج صغير	١١٣	٧٨	اعوينة	٩٧
٧٨	سمافية عرب	١١٤	١٤١	ملح عليا	٩٨
١٤٨	شويرج كبير	١١٥	٨٠	جديدة ملح	٩٩
٩٣	طرو قديم	١١٦	٩٦	تايج	١٠٠
٢٧٢	طرو جديد	١١٧	٢١٠	خواجة خليل	١٠١
١٣٤	باططر	١١٨	١٠٨	علملوك	١٠٢
٢٧٥	يابيت	١١٩	٢١٢	دريخوخ	١٠٣
٧٨	قصورك	١٢٠	٥٦	جمالية	١٠٤
٧٤	خراب شطاني	١٢١	٢٠٣	شيخ محمد	١٠٥
٨٦	سيمحلة	١٢٢	١٠٢٦	قرة قوينلو عليا	١٠٦
١٩٢	خراب كبير	١٢٣	٧٩	فليلفل (فلقيل)	١٠٧
٤٩	محوير جديد	١٢٤	٥٧	حسن جلاد	١٠٨
١٨١	محوير قديم	١٢٥	١٢٩	اغزيل	١٠٩

٢١٥	كاني ماران	٢٠٧	٣٠	ديرك	٢٠٤
٤٠٥	باريمة	٢٠٨	٨٠	جنجس	٢٠٥
٢٧٠	اولمش	٢٠٩	١٥٠	كوبيان	٢٠٦

عدد القرى (٢٥)

مجموع نفوس القرى لسنة ١٩٥٦ (١٤٣٥٥)

مجموع نفوس القرى تخميناً في أيلول ١٩٥٧ (١٤٧٢٨)

٦١	قلعة توك (قهلاتوك)	١٨١	٢٩٩٠	بعشيقه	١٥٨
١٦٠	حصار	١٨٢	٢٤٧٣	بحزاني	١٥٩
٦٠	باغدة عرب (باعه دري)	١٨٣	١٣٧	فرحتيه شبك	١٦٠
٨١	شيخ شبيلي	١٨٤	٥٢٠	الدرائش	١٦١
٨١	أسقف	١٨٥	٢٥٥	گوري غريبان	١٦٢
٣٣	خراب دليل	١٨٦	١١٠٠	گوگجيلي	١٦٣
٢٠٠	اريجسيه	١٨٧	٨٠٠	بازوايا	١٦٤
١٥	قولان تبة	١٨٨	٤٦٠	طويزاوة	١٦٥
١١٠٠	ادراطه خراب	١٨٩	٦٢٧	ابو جربوعة	١٦٦
٣٥٠	تلياره	١٩٠	٢٠٣	تيس خراب كبير	١٦٧
٣٥٠	بايوخ	١٩١	١٥٤	تيس خراب صغير	١٦٨
٤٥٠	عمر قاپجي	١٩٢	٣٠	بيرحلان	١٦٩
٥٥٠	فاضلية	١٩٣	٥٤	جوكرجي	١٧٠
٢٥	كانونة	١٩٤	٤٤	بيرنيك	١٧١
٦٠	شرف جبران	١٩٥	٣٧	قويان	١٧٢
١٢٠	كراد	١٩٦	١٢	آججو	١٧٣
٢٠٠	جبران	١٩٧	٣٠٠	ميركي	١٧٤
١٦٠	سماقية	١٩٨	٤٠	مغارة	١٧٥
٥٠	جشمية	١٩٩	٩٧	دوپردان صغير (دوبهردان)	١٧٦
٤٥٠	خورسياط	٢٠٠	٢٢٥	دوپردان كبير (دوبهردان)	١٧٧
٤٦٠	شويريج كبير	٢٠١	٢٨٦	سبيكاني كبير (سيكاني)	١٧٨
١٠٠	ناوران	٢٠٢	١١٠	سبيكاني صغير (سيكاني)	١٧٩
٣٥	كوكلية	٢٠٣	٩٠	گليجة (گوليجه)	١٨٠

قرية برازي كبير (بهرازي)	٢٣٣		
قرية برازي صغير	١٩٤		
قرية زيناوة ميري	٢٤٨	اكراد الكوفي	١٢
قرية اشكان	١٠٤		
قرية شخن اسلام (شيخكا)	٨٠٧	اكراد المزوري	١٣
قرية جنس (خنس)	١٠٣		
قرية عين سفنى	١٧٩٧	البازيلو مسيحن	١٤
	٣٦	البازيلو الاثورين	١٥
قرية زهيرات	٣٦		
قرية كليكي	٨٧		
قرية گرزنكل	١٥٥	البازيلو الكوران	١٦
قرية خاتوناوه	١٥٧	اكراد الروذياني	١٧
قرية طاق حمة	١٩٠	اكراد الداودية	١٨
قرية گرکصوباش	١٣٤	اكراد زنگنة	١٩
قرية زيناوة عتيق	١٧٨	شارك	٢٠

مجموع العشائر المتوطنة (٢٠)
مجموع نفوس العشائر المتوطنة في سنة ١٩٥٦ (٨٩٨٠)
مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول ١٩٥٧ بعد اجراء التعديل
اللازم (٤٥١٠)

پاشکوی ژماره (٢)

ژماره‌ی ئەندامانی عەشیرەتە نیشستە جیبووەکان (*)

الناحية: مركز الشيخان
القضاء: الشيخان

التسلسل	اسم العشيرة	السكان بموجب أرقام الإدارة المحلية لسنة ٥٦	مركز العشيرة أو مواطنها وسعة المنطقة بالدونم أو الكيلومتر
١	اكراد - الشرفان	٣٣٨	قرية مريبا وسعتها ٤٣٣٠
		٦٧	قرية گرميشان ٤٩٥٩
		٨٧	قرية درين ٤٥٦٥
٢	اكراد - الدايدكية	١٥	قرية اشكفتيان
٣	اكراد طائفة اليزيدية	٩٥	قرية گلي خدير (گهلى خوديدا)
	١- ناصكاري	١٧٩٧	قصة عين سفنى
٤	٢- باسكي	٢٧١	قرية اميسيا
٥	٣- ماموس	٢٧٥	قرية مهد
٦	٤- ترك	١١٨	محدودان (مهمودان)
٧	٥- حكاري	٥٠٣	باعذرة
٨	عرب الحديدين	١٦٢	قرية النركولية
		١٢١	قرية شويرج
		١١٣	قرية طاق
٩	عرب الزهيرات	٢٠	قرية ركابة (ركاوا)
		٩٢	قرية كوييان
١٠	اكراد الكيج	١٠٨٩	الكلكجي (كهلهكجي)
		٦١	وارتوخان (دارهتوخازر)
١١	اكراد اومريل	٢٢٤	قرية كلشين (گلهشين)

(*) الدليل العام لتسجيل النفوس العام لسنة ١٩٥٧ (عدد نفوس العشائر المستقرة).

قرية بيروزادة (١٦١٤)	٨١	٢- بازي	٣١
قرية بدرية. مكتان (٤٧٥٤)	١٨٧	٣- جيلو	٣٢
قرية حتارة صغيرة كركة جكان حرغان سندانك (٨٠٣٢)	٣٧٣	١- حديدن	٣٣
قرية بيبوز سفلى (١٨٢٨)	٤٠	١- زيدكية	٣٤
قرية يربرهال. دونك كرفوش جمبوز (١٠٢٥٦)	٣٢٢	٢- كعكية (كيكان)	٣٥
قرية بيبوز (٩٣٠)	٣٦	٣- ارتوشين	

مجموعة العشائر المتوطنة (١٥)
مجموع نفوس العشائر في سنة ١٩٥٦ (٥٤٠٣)
مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول ١٩٥٧ بعد اجراء التعديل
اللازم (٣٣٠٣).

التسلسل	اسم العشيرة	السكان بموجب أرقام الادارة المحلية لسنة ٥٦	مركز العشيرة أو مواطنها وسعة المنطقة بالدونم أو الكيلومتر
٢١	يزيدية	١١٥٦	قرية حتارة كبير (٣٧٣٢٧) دونم
٢٢	١- شريقيون	١٥٩	قرية جكان (٢٥٦٤) دونم
٢٣	يزيدية	٥٠٧	قرية سريجيكه (٥١٥٩) دونم
٢٤	٢- يستون	١٥٣	قرية داشقتان (١٤٨٠) دونم
٢٥	يزيدية	٥٧	قرية مشيفة (٢٨٤٨) دونم
٢٦	٣- باستكون	٣٥٩	قرية خوازن وكرساف (٤٥٠٤)
٢٧	يزيدية	١٤٠٣	قرية بيسان. دوغات. شخلة تفتيان (٢٣٩٣٥) دونم
٢٨	٤- مرسائيون	١٢٠	قرية كابارة (١٥٧٤)
٢٩	يزيدية	٧٥٠	قرية شرقية. كراتة. عين يغرة. كرنجوك (١٧٥٣٨) كابارة. كرماوة. تفتيان.
٣٠	٥- جهصائيون		١- اشوت
	يزيدية		آثوريين

الزرافية، العدالة، الباجور، المغنيات، الجايف، الخلط، عمر مندان، فهارة، كنهش عتيق، كنهش جديد، حمرة، أكبيبة (٦٢١٤٤) دونم.			
الخضر، شنف (١٣٧٠٠) دونم.	١١٦٤	الدليم	٧
تل لبن، قرقششة، گزگان، وردك، زنگل (٢٤٦٧٠) دونم.	١٢٧٢	الصارمية (سارولى)	٨
الك، بانشيظاز، تركمان جديدة، نقيب علي رش (٢٠٥٠١) دونم.	١٨٤٨	ايجوان (باجه لان)	٩
زنگوبه (١٢٥٠) دونم.	٧٥	البديدارك	١٠
اغاجه قلعه كبير (٢٢٩٢) دونم.	١١٨	الراشد	١١
أسكي كلك، البشر، قصروك، گويلان، كفرة، صور (٣٢٣١٦) دونم.	١٥٩٢	الاکراد (گۆران)	١٢

مجموع العشائر المتوطنة (١٢)
مجموع نفوس العشائر المتوطنة سنة ١٩٥٦ (٣٧٢٧٣)
مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد اجراء التعديل اللازم) (٢٢٣٨٦)

التسلسل	اسم العشيرة	السكان بموجب أرقام الادارة المحلية لسنة ٥٦	مركز العشيرة أو مواطنها وسعة المنطقة بالدونم أو الكيلومتر
١	المسيحيون الشبك	١١٦٦٣ ٨٣٧٤	قره قوش كرهلي برطلة (٥٨٦٥٠) دونم أغاج قلعة صغير، النجفية، بدنة كبير، بدنة صغير، بل شببته، بساطلي صغير، بساطلي كبير، بلادات جديدج فلا، خلیوخان، حسن شامي، خزنة تبة، حويلة، زهرة خاتون، سيفدينان، طهراوة، طوبراق، زيارة، طراخنة، عباس الرجب، عمر كان، قره شور، قره تبة عرب، كبدير كهزير، جنارة، شيك، خرابه سلطان، الفتية البنانية (١٠٨٤٢).
٣	زنگنه	١٥٧٤	بازگرتان، دجلة شيخ أمير، أيرخ، باصخرة، (١٧٠٧٢) دونم.
٤	التركمان	٤٣٨٥	تل عاكوب، السلامية، شرکان، الشمسيات، في قوقيلو سفلى، قره بنكاغ مستحة، كاني طرفي بارسيمة (١٩٢٧)
٥	البوسلمان	٨٢٨	الحمرة، تل حميد، تل أسود، چمة كور، منگوبه الخازر (٢٢٠١١) دونم.
٦	الجبور	٤٣٧٩	الصورة، التايغة، النمرو، الجرف الخرطة، صنديج، حويحة الحصان، السيد حميد، قوجان، يوغنتي، هادي أصلان، الذبانية،

التسلسل	اسم العشيرة	السكان بموجب أرقام الإدارة المحلية لسنة ٥٦	مركز العشيرة أو مواطنها وسعة المنطقة بالدونم أو الكيلومتر
١٣	كلدان كاثوليك	١٢٥٦٩	تسكن هذه العشيرة في قرى توكيف، توكيف باطنبار، باقوفة.
١٤	السادة	٢٤٠	قرية السادة
١٥	طى	٦٥٠	قرية خرب بيت
١٦	كبكية	٨٥٩	قرية تلعدس
١٧	عكيدات	٤٤٠	قرية كرا اسحق
١٨	جديدين	٢٦٧٠	قرية باطط
١٩	برزنجة	٩٤٠	قرية دانة
٢٠	البو مناه	٥٤٠	قرية دير مشوتة
٢١	معاصرة	٢٦٠	قرية خراب كبير
٢٢	تركمان	٣٦٣٠	قرية رشيدية
٢٣	الجحش	١١٩٠	خواجة خليل

مجموع العشائر المتوطنة (١١)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة لسنة ١٩٥٦ (٢٣٩٨٧)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد اجراء

التعديل اللازم) (١٤٥٥٠)

٢٤	عرب راشد	٣٨١	ببر حلان، جوكرجي، بيريكن، أسقف، قولان تبة، حشيمة، وقسم من قرية كاني ماكان.
٢٥	عرب جديدين	٥٧٢	أججق، أشويريج كبير، أكويكان.
٢٦	عرب الكعد والبو حجال	٢٠٠	شرق حيران وقسم من قريتي كراد وحصاد
٢٧	اكراد گيج	١٠٢١	دوبروان كبير، وصغير، سيكاني كبير وصغير، قلعة توك، كليجة وقسم من قريتي خراب دليل وأولمش
٢٨	أكراد زيبارين	٢٦٠	جيران، وقسم من قرية كداد.
٢٩	يزيدية	٣٥٨٠	بعشيقه وبحزاني.
٣٠	شيك	٢٣٣٢	قرية شيك، دراويش، كوري غريبان، باعذرة عرب، اربجية، شيخ شيلي، گوگجلي، وقسم من القرى: قويان، حصار، خراب دليل، باربحة، كاني ماران، اولمش، تيس خراب كبير وصغير.
٣١	باجلان	٥٤٤٠	بازوايا، اورطه خراب، بايبوخ، عمر قابجي فاضلية، تليارة، كانونة سماقية، خورشباط، ناوران، كويلكية، دبوک، جنجي، وقسم من القرى: باربحة، طويزاوة، ابو جربوعه، تيس خراب كبير وصغير.

مجموع العشائر المتوطنة (٨)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة لسنة ١٩٥٦ (١٤٦٨٦)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد اجراء

التعديل اللازم) (٩٠٤١)

السورية اما سعتها فتبلغ حوالي ١٥ كيلومترا طولا و١٢ كيلومتر عرضا.			
تسكن هذه العشيرة في معظم قرى الناحية وفي مواقع وقرى متناثرة في المنطقة وتشمل القرى متناثرة في المنطقة وتشمل القرى فيك وهارونة والصحابة والحمة وقربة كبير وعيونات وخرمر منطقة ويعير تحتاني وتل جدوع وخيز وابو حجابة وعيوان تحتاني وارفع وسلطاني وجمعة تحوانة والشيخ ابراهيم والابريشية وعين الواح وامغير والمزرب وابعير فوقاني وفجور وعبدة صغيرة وعبدة كبيرة وعبدة جنش وفقتالال الخنزير وتل مطر وتل عزوعين ادريس ويونة السطاح وتل عواد وتل الشور وخراب جماشي فوقاني وتل رحال وعين ابراهيم نجار وقزل فيسو ومال ديوان وتل مطر سفلى وتل جمال وبصوة وافكين وكسر محراب وترمي والسعدة علاوة على وجودهم في القرى الاخرى كما ان معظم سكان قصبه تلعفر هم من هذه العشيرة وان رئيسهم هو السيد محمد يونس السيد عبدالله الذي يسكن في قصبه تلعفر وان سعة هذه القرى تبلغ حوالي أكثر من ٦٠ كيلومتر طولا و ٤٥ كيلومتر عرضا فيما اذا كانت مواقعها في أماكن متسلسلة.	٣٥٠٠٠	الاعافرة	٦
تسكن هذه العشيرة في واحدة من هذه الناحية وهي ارفع تحتاني وان رئيسهم هو عبدالله الزبل وتبلغ سعة هذه القرية حوالي ٥ كيلومترات مربعة.	١٠٠	السادة والمعامرة	٧

مجموع العشائر المتوطنة (٧)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة لسنة ١٩٥٦ (٤٤٤٩٠)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد اجراء

التعديل اللازم) (٢٦٧٢١)

تسكن هذه العشيرة في القرى البوغة وبشر الخلو واشكفت والمزرع وخرمر وابو ماريا وابو وين والصاحبة وان هذه القرى انحصرت في منطقة واسعة تبلغ طولها حوالي ٢٥ كيلومتر وعرضها حوالي ٢٠ كيلومتر وان رئيس هذه العشيرة الشيخ أحمد الطلة ويسكن في قرية البوغة التي تتوسط هذه القرى.	٣٥٠٠	الجحيش	١
تسكن هذه العشيرة في قرية المزرع وافرادها قلائل في هذه المنطقة ويبلغون حوالي ١٠٠ نسمة وان رئيسهم عبدالله العكبل ويسكن في نفس القرية وان سعتها حوالي ٢كم٥ تقريبا.	١٠٠	اللهيب	٢
تسكن هذه العشيرة في أراضي قرى بخارات وتسليفة وان رئيسها هو الشيخ شاهر السلطان ويسكن في قرية شيخ خميص ناحية الزمار قضاء تلعفر وان سعتها حوالي ٢كم٨.	٦٩٠	الجبور	٣
يسكنون في القرى قصر سيروع مغيروك وتل حكنة وتل مرك وكرش وقفروك وان رئيسهم جلود اغا بن سلمان اغا ويسكن في قرية تل حكنة وان سعتها تبلغ حوالي ٢كم٨ طولا ٦ كيلومتر عرضا.	٤١٠٠	الكرگرية	٤
ويسكنون في أراضي القرى تل سمير وابو كلم وبوشة البيادر والموشة واما رئيس هذه العشيرة فهو الشيخ أحمد العجيل اما رئيس الفخذ في المنطقة هو الشيخ وطبان الفيصل ويسكن في قرية السعرة الواقعة على الحدود العراقية -	١٠٠٠	شمر	٥

١٤	شمر	١٠٠٠	وتسكن رقعة تحادد الحدود العراقية السورية في تل كوجل في اتجاه الشرق مسافة (١٥٠) كيلومتر ومنها باتجاه الجنوب بمسافة تماثلها ويشاركهم السكن في هذه المنطقة أفراد عشائر مختلفة كالتلعفريين والكركرية والجبور.
١٥	السادة (معامرة)	٨٠٠	وتقطع قريتين كبيرتين منفصلتين أحدهما عن الأخرى ويسكن رئيسها بقرية أبو وجنه المجاورة لآبار النفط في عين زالة.
١٦	رشكان يزيدية	٣٠٠	وتسكن قرية واحدة هي (خرية الصوفي) الواقعة غربي مركز الناحية بمسافة (١٥) كيلومتر.

مجموع العشائر المتوطنة (٩)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة سنة ١٩٥٦ (١٨٨٠٠)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد إجراء

التعديل اللازم) (١١٣٣٧)

٨	الجبور	٦٠٠٠	وتسكن شقة على ضفة نهر دجلة اليمنى طولها حوالي الخمسين كيلومتر وعرضها يتراوح بين ٥ و ١٠ كيلومترات من قرية خربة الكركرية في شمال الناحية حتى قرية گرھول في جنوبها ويسكن ورئيسها في قرية حمس.
٩	الجحيش	١٠٠٠	تسكن منطقة مستطيلة تقع في الشمال الغربي من مركز الناحية طولها عشرة كيلومترات وعرضها خمسة كيلومترات تقريبا.
١٠	الكركرية	٣٠٠٠	وتقطن في المنطقة القريبة من مركز الناحية المحصورة بين خط سكة حديد موصل - تل كوجل والطريق العام الى مسافة (٥) كيلومترات غربي نهر دجلة ومساحة هذه المنطقة حوالي المائتي كيلومتر مربع ويسكن رئيسها بقرية حكنة التابعة لناحية العياضية بضاء تلعفر.
١١	الهنبان	٢٠٠٠	وتقطن فسحة ضيقة على ضفة نهر دجلة طولها عشرون كيلومترا وعرضها بسعة كيلومترات من الحدود العراقية السورية حتى بعد اثني عشر كيلومترا الى الشمال مركز الناحية ويسكن رئيسها قرية أبو ظاهر.
١٢	الميران	٢٠٠٠	تقطن على امتداد خط الحدود العراقية السورية قرب نهر دجلة باتجاه الغرب في شقة ضيقة طولها عشرون كيلومترا وعرضها عشرة كيلومترات ويسكن رئيسها بقرية موسى رش.
١٣	الشرابين	٣٠٠	وتقطن قريتين متجاورتين تبعد أحدهما عن الأخرى أربعة كيلومترات تقريبا.

الناحية: الشمال
القضاء: سنجار

١	شمر	٢٢٥٠	تسكن في كل من قرى المرمي وشيرفة وام الريضة والملك والليدة ولاشوفة والرخالية وكرجيب والعريسية والعبيد والزبيدية ورجع الجسد وسرسنك وملاك البيت وجلجلة وشيرفة والمرمى وتبلغ سعتها ما يقرب ستون الف دونم وعدد البيوت ٤٠٠ بيتا.
٢	الجحيش	١١٠٠	تسكن قرية خان زوكة وام الجناري والساير وجرى وقرية رمو والبرونة وقرية النعيم وسيابة وام الدنايح وشنانيك ومركزها الرئيسي كل من قريتي خازوكة وام الجناري وتبلغ سعة المنطقة التي تسكنها أربعون ألف دونم تقريبا وعدد بيوتها ٢٢٠ بيتا.
٣	جيلكان	٢٥٠	مركزها قرية جليكان وتبلغ سعة المنطقة التي تسكنها ألف دونم وعدد بيوتها ٥٠ بيتا.
٤	حي البار والنعيم	٢٠٠	سعة المنطقة التي تسكن فيها أربعة الاف دونم وبيوتها أربعون بيتا.

مجموع العشائر المتوطنة (٤)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة سنة ١٩٥٦ (٣٨٠٠)

مجموع نفوس العشائر المتوطنة تخميناً في أيلول سنة ١٩٥٧ (بعد اجراء

التعديل اللازم) (٢٢٦٨)

پاشکوی ژماره (۳)

پوختهی ژماره‌ی کورد و نه ته وه کانی دیکه به پیتی ژماره‌ی ئەندامانی
عه‌شیره‌ته نیشته جیبوه کان (*)

الناحية: الحمدانية
القضاء: الموصل

العشائر المتوطنة	نفوس	نسبة
الکورد	۱۴۶۶۱	٪۳۹,۳۳
المسيحيون	۱۱۶۶۳	٪۳۱,۲۹
العرب	۶۵۶۴	٪۱۷,۶۱
الترکمان	۴۳۸۵	٪۱۱,۷۶
المجموع	۳۷۲۷۳	٪۱۰۰

الناحية: تليکيف
القضاء: الموصل

المسيحيون	نفوس	نسبة
المسيحيون	۱۲۵۶۹	٪۵۲,۴۰
العرب	۵۹۹۰	٪۲۴,۹۷
الترکمان	۳۶۳۰	٪۱۵,۱۳
الکورد	۱۸۰۰	٪۷,۵۰
المجموع	۲۳۹۸۷	٪۱۰۰

الناحية: بعشيقه
القضاء: الموصل

الکورد	نفوس	نسبة
الکورد	۱۲۶۳۳	٪۹۱,۶۴
العرب	۱۱۵۳	٪۸,۳۶
المجموع	۱۳۷۸۶	٪۱۰۰

(*) الدليل العام لتسجيل النفوس العام لسنة ۱۹۵۷ (خلاصة لعدد نفوس العشائر المتوطنة).
(تبييني: ئەم نامارانه له‌لایهن نووسه‌روه ليتکدراوه و دروست کراوه).

الناحية: المزوري
القضاء: دهوك

الکورد	نفوس	نسبة
الکورد	۱۰۰۷۸	٪۱۰۰

الناحية: السورجية
القضاء: عقرة

المسيحيين	نفوس	نسبة
المسيحيين	۶۸۱	٪۶,۴۴
الکورد	۶۸۸۸	٪۶۵,۱۷
الکورد أ‌لرحالة	۳۰۰۰	٪۲۸,۳۸
المجموع	۱۰۵۶۹	٪۱۰۰

الناحية: العشائر السبعة
القضاء: عقرة

العرب	نفوس	نسبة
العرب	۳۰	٪۰,۱۹
الکورد	۱۵۷۶۰	٪۹۹,۸۱

الناحية: نهلة
القضاء: عقرة

المسيحيين	نفوس	نسبة
المسيحيين	۷۷۵	٪۱۲,۱۲
الکورد	۵۶۱۹	٪۸۷,۸۸

الناحية: مركز الشيخان
القضاء: الشيخان

العرب	نفوس	نسبة
العرب	۵۰۸	٪۵,۶۶
الکورد	گوران ۲۶۱۵	٪۸۲,۸۸
	کرمانج ۱۸۶۴	
	يزيدية ۲۹۶۴	
المسيحيين	۱۰۲۹	٪۱۱,۴۶
المجموع	۸۹۸۰	٪۱۰۰

الناحية: القوش
القضاء: الشيخان

الكورد	يزيدية	٣٩١٤	٤٣١٢	%٧٥,٦١
	كرمانج	٣٩٨		
العرب	٣٧٣			%٦,٥٤
المسيحيين	١٠١٨			%١٧,٨٥
المجموع	٥٧٠٣			%١٠٠

الناحية: العياضية
القضاء: تلعفر

الكورد	٤١٠٠	%٩,٢٢
العرب	٥٣٩٠	%١٢,١٢
الاعافرة	٣٥٠٠٠	%٧٨,٦٦
المجموع	٤٤٤٩٠	%١٠٠

الناحية: زمار
القضاء: تلعفر

الكورد	٧٣٠٠ + أخرى	%٤٤,٥١
العرب	٩١٠٠	%٤٨,٤٠
المسيحيين	-	-
المجموع	١٨٨٠٠	%١٠٠

الناحية: الشمال
القضاء: سنجار

العرب	٧٧٥	%٦,٥٨
الكورد	١١٠٠٣	%٩٣,٤٢

سەرچاوهكان

(عه ره‌بى و كوردىيه‌كان):

- ١- أبى زكريا الازدي، تاريخ الموصل، القاهرة، ١٩٦٧.
- ٢- عبدالرزاق الحسني، العراق قديماً وحديثاً، صيدا، ١٩٥٨.
- ٣- فاضل حسين، مشكلة الموصل، بغداد ١٩٧٧.
- ٤- جامعة الموصل، موسوعة الموصل الحضارية، الطبعة الاولى، الموصل ١٩٩١.
- ٥- محمود الدر، القضية الكوردية، بيروت ١٩٦٦، الطبعة الثانية.
- ٦- محمود الدر، القضية الكوردية، بغداد ١٩٦٣، الطبعة الاولى.
- ٧- العقيد أمين سامي الغمراوي، قصة الاكراد في شمال العراق، ١٩٦٥.
- ٨- وزارة الداخلية، الدليل العام لتسجيل النفوس العام لسنة ١٩٥٧.
- ٩- وزارة الداخلية، الدليل العراقي الرسمي لسنة ١٩٣٦، بغداد ١٩٣٦.
- ١٠- دليل المملكة العراقية لسنة ١٩٣٥ - ١٩٣٦ بغداد ١٩٣٦.

١١- المجموعة الاحصائية السنوية، ١٩٧١.

١٢- ئى. بي. صون. ملاحظات عن عشائر كوردستان الجنوبية، بغداد، ١٩٧٩. ترجمة فؤاد حمه خورشيد بعنوان العشائر الكوردية.

١٣- مشاهدات بريطاني عن العراق سنة ١٧٩٧ للرحالة الانكليزي جاكسون. ترجمة د. خالد فاروق، بيروت ٢٠٠٢.

١٤- رحلة نيپور الى العراق في القرن الثامن عشر. ترجمة د. محمود حسين الامين، ١٩٦٥.

١٥- شاكر خضباك، العراق الشمالي، بغداد ١٩٧٣.

١٦- مديرية تربية نينوى، دليل خارطة محافظة نينوى، الموصل ١٩٨٤.

١٧- محمود فهمي درويش، دليل الجمهورية العراقية لسنة ١٩٦٠، بغداد ١٩٦٠.

١٨- محمود يونس السيد وهب، تاريخ تلعر قديماً وحديثاً، الجزء الاول، الموصل ١٩٦٧.

١٩- سالنامه ولاية الموصل من ١٨٩١ الى ١٩١٢ باللغة التركية العثمانية.

٢٠- لونگريك، اربعة قرون من تاريخ العراق. ترجمة جعفر الحياط، بغداد ١٩٨٥.

٢١- رحلة المشرق سنة ١٥٧٣ للرحالة الهولندي ليونهارت را وولف. ترجمة سليم طه التكريتي بغداد ١٩٧٨.

٢٢- الحزب الديمقراطي الكوردستاني/مكتب الدراسات والبحوث كوردستان، الطبعة الاولى، أربيل ١٩٩٨.

٢٣- المنشأة العامة للسياحة، خرائط محافظات الجمهورية العراقية، بغداد ١٩٨٣.

٢٤- ادمونس، كورد وتورك وعرب. ترجمة جرجيس فتح الله المحامي، بغداد ١٩٧١.

٢٥- د. عبدالعزيز سليمان نوار، تاريخ العراق الحديث، القاهرة ١٩٦٨.

٢٦- سليمان الصائغ، تاريخ الموصل، بيروت ١٩٢٨.

٢٧- د. رزگار، ملحمة عين زالة في ذاكرة الپيشمه‌رگه، دهوك ١٩٩٧.

٢٨- ياسين العمري، منية الادباء في تاريخ الموصل الحدباء

٢٩- ياسين العمري ذبذة الآثار الجلية في الحوادث الارمنية، النجف ١٩٧٤

٣٠- سعيد الديوهجي، تاريخ الموصل، بغداد ١٩٨٢.

٣١- احمد فوزي، خنجر وجمال.

٣٢- حميد المطبعي، رحلتي الى شمال العراق، بغداد ١٩٨٦.

٣٣- فهيسهل دهباغ، كورد و كهمه نه ته‌وايه تيبه‌كان له سه‌رژمپيرى سالى ١٩٧٧ دا، هه‌ولپير ١٩٩٩.

(ئینگلیزی و سویدییه‌كان):

34- Soan Notes on the tribes of Southren Kurdistan, 1919.

35- Quest, J. The Yezides, 1998.

36- Karabuda, B. öster om Euftrat i Kurdernas Land Stockholm 1960.

37- Oates, D. Studies in the Ancient history of Notherm Iraq London 1968.

(گۆڤار و پۆژنامه‌كان):

١- كوردستاني نوئى، ژ ٢٦٩٨، ٢٠٠٢/٣/٦.

٢- كوردستاني نوئى، ژ ١٧٣٥، ١٩٩٨/١١/٥.

٣- كوردستاني نوئى، ژ ٢٤٠٣، ٢٠٠١/٣/١٧.

٤- لالش، ژ ١١، آب ١٩٩٩.

٥- سه‌نته‌رى برايه‌تئى، ژ ٣، ١٩٩٧/١٢/٣.

٦- برايه‌تئى، ژ ١٤، ١٩٩٣/٣/١٤.

٧- مه‌تئى، ژ ٢٧/٢٨ كانون الثانى ١٩٩٤

٨- مه‌تئى، ژ ٢٣، ئاب ١٩٩٣.

٩- سه‌ره‌ه‌لدان، ژ ١١، كانونى يه‌كه‌م ١٩٩٣.

١٠- گۆلان، ژ ٣٧٦، ٢٠٠٢/٤/٤.

- ١١- گولان، ژ. ٣٧٠، ٢/٢، ٢٠٠٢
- ١٢- گولان العربي، العدد ٦٨، كانون الثاني ٢٠٠٢
- ١٣- الاتحاد، العدد ٣٠٨، ٣/٥، ١٩٩٩
- ١٤- الاتحاد، العدد ٣٠٥، ٢/١٣، ١٩٩٩
- ١٥- الاتحاد، العدد ٣٣١، ٨/١٣، ١٩٩٩
- ١٦- الاتحاد، العدد ٤٢٧، ١/٦/٢٩، ٢٠٠١
- ١٧- الف باء، العدد ١٤٧٢، ١٢/١١، ١٩٩٦
- ١٨- الف باء، العدد ١٥٥٠، ٦/١٠، ١٩٩٨
- ١٩- الف باء، العدد ١٥٠٨، ٨/٢٠، ١٩٩٧
- ٢٠- الجمعية الجغرافية، المجلد ١٤، بغداد ١٩٨٤

70	۱- پرووی ناوچه که
70	۱- ناوچهی شاخاوی
70	۲- ناوچهی دهشتایی
70	۳- ناوچهی گهوهک
70	ب- دابه شکردنی کارگتیری قهزای شیخان
74	۱- ناحیهی مهرکهز (شیخان)
75	ئیزدییهکان
76	۲- ناحیهی مرتیا
78	عه شیرهتی ئه رتوشی
79	۳- ناحیهی مزووری
	بهشی چوارهم:
81	قهزاکانی رۆژههلاتی ناوی دیجله
81	(۱) قهزای همدانیه
81	أ- شوین و پرووی زهوی
81	ب- دابه شکردنی ئیداری
82	۱- مهلبه ندی ناحیهی همدانیه
86	۲- ناحیهی بهرتلله
88	تایفه مه سیحیهکان له پارێزگای مووسلدا
91	شه بهک
98	۳- ناحیهی نه مروود
99	کاکه بی (سارۆلی)
101	۴- ناحیهی که لهک
104	(۲) قهزای مووسل
104	أ- شوین و بوونی ئیداری
105	ب- دابه شبوونی ئیداری
106	۱- ناحیهی مووسل
109	۲- ناحیهی به عشیقه
114	(۳) قهزای تلکینف
114	أ- شوین و پرووی زهوی

پێڕاست

5	پیشهکی
	بهشی یهکه م:
9	کورتیه باسیکی میژوویی
21	سیاسهتی جینۆسایدکردنی کورد
25	راپهڕینه مهزنه کهی سالی ۱۹۹۱
	بهشی دووهم:
29	پیناسهکان و چهند زانیاریهکی پتویست
29	پیناسهکی کوردستانی عێراق
29	هه ریمی کوردستانی نازاد
33	پارێزگای مووسل
41	ناوچه کوردنشینهکانی پارێزگای مووسل
	بهشی سێهه م:
51	ناوچه رزگارکراوهکان (قهزاکانی ئاکری و شیخان)
51	(۱) قهزای ئاکری
51	۱- پرووی ناوچه که
53	۱- ناوچهی شاخاوی
53	۲- ناوچهی دهشتایی
53	۳- ناوچهی گهوهک
53	ب- دابه شکردنی کارگتیری
56	۱- ئاکری (سه نتهری قهزا)
56	۲- ناحیهی عه شائیر سه بهه (به رده رهش)
59	عه شیرهتی گۆران
64	۳- ناحیهی سورچی
66	۴- ناحیهی نه هله
67	۵- ناحیهی گرده سین
69	(۲) قهزای شیخان

169 (۳) قهزای ئەلبهعاج
171 ۱- ناحیهی ئەلقهحتانیه
172 ده‌رئه‌نجامه‌کان
175 پاشکۆکان

114 ۱- ناوچهی دهشتایی
115 ۲- ناوچهی چیاکان
115 ب- دابه‌شبوونی ئیداری
117 ۱- مه‌لبه‌ندی ناحیهی تلکیتف
120 ۲- ناحیهی ئەلقوش
125 ۳- ناحیهی وان

به‌شی پینجه‌م:

127 که‌ناری رۆژئاوای رووباری دیجله
128 (۱) قهزای ته‌له‌عفر
128 ۱- شوینی جوگرافی و سروشتی روو:
128 ۱- ناوچه شاخاوییه‌کان
131 ۲- ناوچه دهشتاییه‌کان
131 ۳- ناوچه به‌زوو نه‌وییه‌کان
131 ب- دابه‌شکردنی کارگیتی قهزای ته‌له‌عفر
132 گرنگی ئابووری قهزای ته‌له‌عفر و سیاسه‌تی به‌عه‌ره‌بکردنی
133 ناحیه ته‌له‌عفر
137 تورکمانه‌کان
138 ۲- ناحیهی زومار
144 هۆزه کورده‌کانی ئەو ناوچه‌یه
146 ۳- ئەلعیازییه
147 ۴- ناحیهی ره‌بیعه
150 (۲) قهزای شه‌نگار
150 ۱- شوینی جوگرافی و سروشتی روو:
151 ب- دابه‌شکردنی کارگیتی
153 پیکهاته‌ی دانیه‌شتوانی قهزای شه‌نگار
155 به‌عه‌ره‌بکردنی شه‌نگار
164 ۱- شه‌نگار
166 ۲- ناحیهی ئەلشیمال
168 ۳- ناحیهی ئەلقه‌یره‌وان